İnkişaf mikroiqtisadiyyatı

34 sualın genişləndirilmiş cavabları

İmtahan və kollekviuma hazırlıq üçün izahlı vəsait

Yeddi mühazirə üzrə geniş cavablar: fərdi davranış, aqrar ev təsərrüfatı, demoqrafiya, miqrasiya, torpaq və kredit bazarları, risklər və sığorta. Modellər müqayisə cədvəlləri, hesablamalar və dörd qrafiklə izah olunur.

Nömrələmə haqqında qeyd

Sual vərəqində 11-dən sonra 13 gəlir; 12-ci sualın mətni yoxdur. Bu vəsait şəkildə görünən 34 sualın hamısını əhatə edir və ilkin nömrələməni saxlayır.

Əsas baza təqdim etdiyiniz yeddi mühazirədir. Seçilmiş anlayış, müəllif və metodoloji məqamlar elmi və rəsmi mənbələrlə dəqiqləşdirilib. Mühazirələr [M], əlavə istinadlar [E] kodları ilə göstərilir. Kodlara toxunmaq mənbə siyahısını açır.

Vəsaitdən istifadə

Əvvəl sualın tərifini və altbaşlıqlarını öyrənin, sonra səbəb və nəticə əlaqəsini nümunə ilə danışın. Hər cavabın sonunda əsas fikir ayrıca verilir. Hesablamalarda dövr, ölçü vahidi və fərziyyələri qeyd edin.

Hesablama və tətbiq nümunələri xüsusi olaraq izah məqsədilə qurulub. Statistik tarixi nümunə cari göstərici kimi təqdim edilmir. Mühazirədəki mübahisəli ümumiləşdirmələr mətn daxilində məhdudiyyətləri ilə izah olunur.

Mündəricat

1. İlk inkişaf iqtisadiyyatı nəzəriyyələrini xarakterizə edin. 4

2. XX əsrin ikinci yarısından sonra təşəkkül tapan inkişaf iqtisadiyyatı nəzəriyyələrini izah edin. 6

3. “İnkişaf mikroiqtisadiyyatı” fənnində ədalətlilik-bərabərlik məsələlərinə münasibət bildirərək izah edin. 8

4. “İnkişaf mikroiqtisadiyyatı” fənnində rasionallıq haqqında məlumat verin. 10

5. Fərdi davranışlar və sosial qaydalar əlaqələrini şərh edin. 12

6. İndividual davranış postulatını açıqlayın. 14

7. AHM modelini izah edin. 16

8. Kəndli təsərrüfatlarının resurs məhdudiyyətləri haqqında yazın. 18

9. Ev təsərrüfatının mahiyyətini izah edin. 20

10. Ev təsərrüfatının tiplərini sadalayın və şərh edin. 22

11. Ev təsərrüfatının gəlirlərindən bəhs edin. 24

13. Afrika, Latın Amerikası və Asiyada XX əsrin 70-90-cı illərində aparılan tədqiqatlarda “qərarların ayrılması” hipotezinin təsdiqi məsələsini izah edin. 26

14. Dünya əhalisinin artım tarixindən bəhs edin. 28

15. Əhali artımının başqa bir sadə modeli olan Basu və Van modeli haqqında məlumat verin. 30

16. Adambaşına milli gəlir və doğum əmsalı göstəricisi arasındakı əlaqələri izah edin. 32

17. Bekker və Lyuisin tədqiqatlarında doğumla bağlı qərarların kompromislər əsasında müəyyən olunmasını izah edin. 34

18. Ev təsərrüfatlarının demoqrafik seçim baxımından faydalılıq funksiyasını izah edin. 36

19. Yoxsul ölkələr nümunəsində Maltus iddialarının yanlış olmasının nəticəsi nədir? 38

20. Marşallın (1920) və Kruqmanın əhalinin böyük şəhərlərdə yaşamaq motivini istehsaldan irəli gələn xarici amillər və təmərküzləşmə ilə bağlı mülahizələrini açıqlayın. 40

21. Əhalinin miqrasiya anlayışı və onun mahiyyətini izah edin. 42

22. Harris-Todaro modelinin qəbul etdiyi şərtlər haqqında məlumat verin. 44

23. Miqrasiya prosesinin təhlili zamanı istifadə edilən metod və göstəriciləri müəyyənləşdirin. 46

24. P. Bardhan və C. Udry modelinin Harris-Todaro modelindən fərqini izah edin; hansı üç mühüm aspekt nəzərə alınmır? 48

25. Miqrasiya prosesinə təsir edən sosial-iqtisadi və siyasi amilləri şərh edin. 50

26. Torpağa mülkiyyət hüququnun tarixi evolyusiyasını izah edin. 52

27. Yoxsul ölkələrdə torpağa mülkiyyət hüququ üzrə spesifik xüsusiyyətləri izah edin. 54

28. Prinsipal-agent modelində icarəyə verənin gəlirinin necə müəyyənləşdiyini izah edin. 56

29. Kredit bazarının iqtisadi inkişaf və makroiqtisadi sabitlik üzərindəki təsirlərini, risklərin idarə olunmasını və dövlətin rolunun önəmini izah edin. 58

30. İşsizlik, gəlir bərabərsizliyi və istehsal gücü kredit bazarına necə təsir göstərir? Bu göstəricilər kredit tələbi və borclanma imkanında hansı rol oynayır? 60

31. Kredit bazarının mövcudluğu və şərtləri istehlakçıların və müəssisələrin mikroiqtisadi qərarlarına necə təsir edir? Fərdi istehlak, investisiya və istehsal qərarları necə dəyişir? 62

32. Yoxsul ölkələrin kənd əhalisinin tez-tez təkcə mütləq yoxsulluqla deyil, həm də gəlirlərin olduqca dəyişkənliyi ilə üzləşdiyini açıqlayın. 64

33. Bəzi icmalarda risklərin effektiv paylanma imkanının olduğu ehtimalı haqqında məlumat verin. . . 66

34. Yoxsul ölkələrdə risklərin bazarların dəstəyi ilə paylanması məsələləri haqqında məlumat verin. . 68

35. Yoxsul ölkələrdə gəlir şoku zamanı istehlakın müddətlərarası təshihi aydınlaşdırılarkən hansı məqam qeyd olunmalıdır? 70

Mövzu 01 / Sual 01 / Əsas mühazirə [M1]

1. İlk inkişaf iqtisadiyyatı nəzəriyyələrini xarakterizə edin.

İnkişaf məsələsinin klassik iqtisadi fikirdə yeri

İnkişaf iqtisadiyyatı ayrıca fənn kimi əsasən XX əsrdə formalaşsa da, onun əsas sualları daha qədimdir: sərvət necə yaranır, məhsuldarlıq niyə artır, əhali və istehsal necə əlaqələnir, iqtisadi quruluş necə dəyişir? XVII-XIX əsrlərin müəllifləri öz dövrlərində sənayeləşən iqtisadiyyatları araşdırdıqlarına görə onların fikirləri inkişaf nəzəriyyələrinin başlanğıcı kimi qiymətləndirilə bilər. Lakin onları bugünkü mənada eyni elmi məktəbin üzvləri saymaq düzgün olmaz.

Adam Smitdə əmək bölgüsü, ixtisaslaşma, bazarın genişliyi və kapital yığımı önə çıxır. İşçilər ayrı əməliyyatlarda ixtisaslaşdıqda vaxt itkisi azalır, bacarıq və texniki yenilik artır. Ancaq ixtisaslaşmanın dərinliyi satış bazarının ölçüsündən asılıdır. Beləliklə, bazar, məhsuldarlıq və istehsal arasında qarşılıqlı əlaqə yaranır. Müasir inkişaf təhlilində nəqliyyat, ticarət və bazara çıxış məsələləri bu məntiqi davam etdirir.

Resurs məhdudiyyəti, bölgü və əhali

David Rikardonun yanaşmasında torpaq, renta, əməkhaqqı və mənfəətin bölgüsü mühüm yer tutur. Məhdud torpaqda istehsal genişləndikcə azalan gəlirlilik və renta artımı kapital yığımına təsir edə bilər. Bu baxış artımın yalnız istehsal amillərinin sayından deyil, gəlirin kimə çatmasından və sərmayə imkanından da asılı olduğunu göstərir.

Tomas Maltus əhali ilə yaşayış vasitələri arasındakı münasibəti vurğulayırdı. Onun sadə çərçivəsində əhalinin sürətli artımı məhdud resurslar üzərində təzyiq yarada bilər. Bu yanaşma demoqrafiya ilə iqtisadi imkanları əlaqələndirsə də, texnoloji dəyişməni və doğum davranışının çevrilməsini kifayət qədər nəzərə almayan sərt nəticələri sonrakı təcrübədə ümumi qanun kimi təsdiqlənməmişdir.

List və gecikmiş sənayeləşmə

Fridrix List artıq sənayeləşmiş ölkələrlə yeni sənaye qurmağa çalışan ölkələrin eyni başlanğıc mövqedə olmadığını vurğulayırdı. “Gənc sənaye” arqumentinə görə, öyrənmə və istehsal bacarığı yaranana qədər bəzi fəaliyyətlərin müvəqqəti dəstəyə ehtiyacı ola bilər. Diqqət cari ucuzluqla yanaşı gələcək məhsuldar qüvvələrin inkişafına yönəlir.

Bu arqument bütün idxalın həmişə məhdudlaşdırılması və ya istənilən müəssisənin daimi qorunması demək deyil. Dəstək öyrənmə və xərc azalması yaratmırsa, qoruma istehlakçını bahalı məhsula və istehsalçını imtiyaza bağlaya bilər. Buna görə nəzəri məntiq ilə hər konkret siyasətin səmərəsi fərqləndirilməlidir.

XX əsrin əvvəlinin modelləri

Mühazirədə Yevgeni Preobrajenskinin ənənəvi aqrar və yeni sənaye sektorları arasındakı münasibətləri, Qriqori Feldmanın iki sektorlu investisiya bölgüsünü araşdırması göstərilir. Feldman tipli yanaşmada istehsal vasitələri ilə istehlak malları arasında resurs seçimi gələcək artım imkanını dəyişir. Daha çox investisiya gələcək istehsalı genişləndirə, ancaq cari istehlakı məhdudlaşdıra bilər.

Aleksandr Çayanov isə kəndli ailə təsərrüfatını yalnız muzdlu işçi işlədən firma kimi təhlil etmirdi. Ailə öz istehlak ehtiyacları ilə əmək yükü arasında seçim edir; ailənin tərkibi və işləyə bilən üzvləri istehsal davranışına təsir göstərir. Bu fikir sonrakı aqrar ev təsərrüfatı modellərinə yaxın suallar yaradır. Çayanovun nəzəri işlərini bütün sovet sənayeləşmə siyasətinin qəbul etdiyi model kimi təqdim etmək isə həddindən artıq ümumiləşdirmə olardı.

Yanaşma	Əsas inkişaf mexanizmi	Diqqət çəkdiyi problem
Smit	Əmək bölgüsü, bazar və kapital	İxtisaslaşmanın imkanları
Rikardo və Maltus	Bölgü, torpaq və əhali	Resurs məhdudiyyəti və artım
List	Məhsuldar qüvvə və öyrənmə	Gecikmiş sənayeləşmə
Erkən iki sektorlu modellər	Resursların sektorlar arasında bölgüsü	Cari istehlak və gələcək istehsal seçimi
Çayanov	Ailə ehtiyacı və əmək yükü	Kəndli təsərrüfatının xüsusi davranışı

Cavabın əsas fikri

İlk yanaşmalar inkişafı əmək bölgüsü, kapital yığımı, bölgü, torpaq, əhali və sənayeləşmə ilə izah edirdi. Onların ümumi töhfəsi iqtisadiyyatın dəyişməsini araşdırmaqdır; fərqi isə əsas maneəni və inkişaf mexanizmini müxtəlif amillərdə görmələridir.

Mövzu 01 / Sual 02 / Əsas mühazirə [M1]

2. XX əsrin ikinci yarısından sonra təşəkkül tapan inkişaf iqtisadiyyatı nəzəriyyələrini izah edin.

Müharibədən sonrakı inkişaf gündəliyi

XX əsrin ortalarından inkişaf iqtisadiyyatı ayrıca tədqiqat sahəsi kimi gücləndi. Yeni müstəqillik qazanan ölkələrdə aşağı məhsuldarlıq, kapital qıtlığı, aqrar məşğulluq və zəif infrastruktur əsas problemlər idi. Sadəcə bütün bazarların tam və rəqabətli olduğunu fərz etmək real məhdudiyyətləri izah etməyə kifayət etmirdi. Tədqiqatçılar sənayeləşmə və struktur transformasiyasının mexanizmlərinə yönəldilər.

Mühazirə bu mərhələnin başlanğıcında Rosenşteyn-Rodanın 1943-cü il sənayeləşmə təhlilini və Kurt Mandelbaumun 1945-ci il geridə qalmış regionlar haqqında işini göstərir. Sonrakı nəzəriyyələr bu gündəliyi kapital, əmək, sahələrarası əlaqələr, institutlar və insan rifahı istiqamətlərində genişləndirmişdir.

Kapital yığımı və koordinasiya yanaşmaları

“Böyük təkan” məntiqində bir müəssisə təkbaşına uğursuz, tamamlayıcı müəssisələr və infrastrukturla birlikdə isə gəlirli ola bilər. Ayrı investor bütün tələb və təchizat əlaqəsini qura bilmədiyi üçün koordinasiya problemi yaranır. Nurksenin qapalı dairə yanaşması da aşağı gəlir, az yığım, dar bazar və zəif investisiyanın bir-birini gücləndirməsini vurğulayır.

Hirşmanın balanslaşdırılmamış inkişaf yanaşması qıt resursların əlaqə yaratmaq qabiliyyəti yüksək olan sahələrdə cəmləşdirilməsinə diqqət çəkir. Bir sahənin xammal tələbi geriyə, məhsulunun başqa istehsala giriş olması irəliyə əlaqə yaradır. Çenerinin təhlilləri isə istehsalın sahə quruluşunun və tələb tərkibinin inkişafla necə dəyişdiyini araşdırır.

İki sektor, struktur və insan inkişafı

Lyuisin iki sektorlu modelində aşağı məhsuldar ənənəvi fəaliyyətdən daha məhsuldar müasir sektora əmək keçidi kapital yığımı ilə əlaqələndirilir. Bu, yalnız işçinin yer dəyişməsi deyil: yeni iş, sərmayə və mənfəətin yenidən investisiyası tələb olunur. Mahalanobis tipli planlaşdırma modelləri isə kapital malları ilə istehlak malları istehsalının gələcək imkanlara təsirini araşdırır.

Strukturalist və asılılıq yanaşmaları ölkənin istehsal quruluşunu, xarici ticarət əlaqələrini və texnoloji mövqeyini önə çəkir. Kuznets inkişafı uzunmüddətli struktur və sosial dəyişikliklərlə əlaqələndirir. Amartiya Senin yanaşmasında insanın imkanları və rifahı istehsal artımından daha geniş məqsəd kimi qiymətləndirilir. Beləliklə, inkişaf yalnız kapitalın çoxalması kimi anlaşılmır.

Yeni mikroiqtisadi istiqamət

Sonrakı inkişaf mikroiqtisadiyyatı informasiya asimmetriyası, natamam bazarlar, müqavilələr, təşviqlər və strateji qarşılıqlı əlaqələri modelləşdirdi. Kreditor borcalanın səyini görə bilmirsə, torpaq sahibi icarəçinin işini tam izləmirsə, sığortaçı zərərin səbəbini ayıra bilmirsə, müqavilə və institutlar nəticəni dəyişir. Bu, fərdlərin rasional seçim etmədiyini deyil, seçim mühitinin standart modeldən fərqli olduğunu göstərir.

Bardhan və Udrynin “Development Microeconomics” kitabı ev təsərrüfatı, demoqrafiya, miqrasiya, torpaq, kredit və risk məsələlərini bu çərçivədə sistemləşdirir. Göndərilmiş mühazirələrin mövzu ardıcıllığı da həmin mikroiqtisadi problemlərə yönəlib. [E1]

Əsas metodoloji nəticə

Yeni yanaşma standart rəqabətli modeli faydasız saymır; onu müqayisə bazası kimi istifadə edir. Əvvəl hansı bazarın və ya məlumatın çatışmadığı müəyyən olunur, sonra bunun davranışı necə dəyişdirdiyi araşdırılır. Bazar uğursuzluğunun mövcudluğu da hər dövlət müdaxiləsinin uğurlu olacağını göstərmir: məlumat, idarəetmə və siyasi təşviqlər dövlətdə də məhduddur.

Empirik tədqiqatda sadə korrelyasiyadan əlavə səbəbiyyətin ayrılması, panel məlumatı və uyğun eksperimental və qeyri-eksperimental metodlar önə çıxır. Məqsəd siyasətin nə üçün, kimə və hansı şəraitdə təsir etdiyini müəyyən etməkdir. Bir ölkədə uğurlu nəticə bütün yerlərdə eyni təsiri zəmanətləndirmir.

Cavabın əsas fikri

Sonrakı nəzəriyyələr kapital və sənayeləşmə təhlilindən başlayaraq struktur, insan imkanları, məlumat və institutlara doğru genişlənmişdir. İnkişaf mikroiqtisadiyyatının əsas yeniliyi konkret bazar məhdudiyyətinin fərdi qərara və ümumi nəticəyə necə təsir etdiyini göstərməsidir.

Mövzu 01 / Sual 03 / Əsas mühazirə [M1]

3. “İnkişaf mikroiqtisadiyyatı” fənnində ədalətlilik-bərabərlik məsələlərinə münasibət bildirərək izah edin.

Ədalətlilik, bərabərlik və səmərəlilik

Ədalətlilik insanların resurs, imkan, hüquq və yük bölgüsünün hansı prinsiplə qurulmasını münasib hesab etmələri ilə bağlı normativ anlayışdır. Bərabərlik isə gəlir, sərvət və ya imkanların nə dərəcədə eyni olmasını təsvir edir. Eyni nəticə bölgüsü həmişə ədalətli sayılmaya, ədalətli qayda isə bütün insanların eyni gəlir almasına gətirməyə bilər. Hansı bərabərliyin nəzərdə tutulduğu əvvəlcə aydınlaşdırılmalıdır.

Səmərəlilik mövcud resurslardan nə qədər yaxşı istifadə edildiyini göstərir. Pareto səmərəliliyində birinin vəziyyətini yaxşılaşdırmaq üçün başqasının vəziyyətini pisləşdirmək lazım gəlir. Lakin bu meyar bölgünün ədalətli olub-olmadığını demir. Resursların çoxunun az sayda şəxsdə olduğu bölgü də müəyyən şərtlərdə Pareto səmərəli ola bilər.

Bərabərliyin müxtəlif mənaları

Nəticə bərabərliyi gəlir, istehlak və sərvətin yaxınlığını vurğulayır. İmkan bərabərliyi isə təhsil, sağlamlıq, kredit və bazara giriş kimi başlanğıc şərtlərə baxır. Hüquqi bərabərlik eyni qaydaların tətbiqidir. Ancaq faktiki imkanları çox fərqli olan şəxslərə yalnız formal eyni qayda tətbiq etmək real maneələri aradan qaldırmaya bilər.

Məsələn, bütün fermerlər eyni şərtlə kredit üçün müraciət edə bilər. Amma girovu olmayan məhsuldar fermer kredit ala bilmirsə, formal bərabərlik imkan bərabərliyini təmin etmir. Mikroiqtisadi təhlil belə vəziyyətdə həm bölgü problemini, həm də reallaşmayan məhsuldar investisiyanı görür.

Ədalətlilik və səmərəlilik arasında mümkün ziddiyyət

Bəzi yenidən bölgü tədbirləri işləmək, investisiya etmək və risk götürmək təşviqini zəiflədə, inzibati xərc yarada bilər. Buna görə bir siyasətin məqsədinin yaxşı olması onun xərcsiz olduğunu göstərmir. Uzunmüddətli maliyyə dayanıqlığı, hədəfləmə və davranış reaksiyası nəzərə alınmalıdır.

Lakin bu ziddiyyəti dəyişməz qanun kimi təqdim etmək də düzgün deyil. Bazarlar natamam olduqda yoxsulluq özü səmərəsizlik yarada bilər: bacarıqlı uşaq təhsil ala bilmir, məhsuldar fermer giriş ala bilmir, ailə xəstəlikdən sonra avadanlığını satır. Bu məhdudiyyətlər azaldıldıqda həm bölgü, həm ümumi məhsuldarlıq yaxşılaşa bilər.

Tamamlayıcılıq üçün şərti nümunə

İki fermerin eyni texniki bacarığı olsun. Birincinin girovu var, ikincinin yoxdur. İkincinin 500 vahidlik suvarma investisiyası 700 vahid əlavə nəticə yarada bilər, amma maliyyə ala bilmir. Məlumat və risk problemini münasib xərc ilə azaldan mexanizm həmin layihəni mümkün etsə, yoxsul fermerin gəliri və ümumi məhsul arta bilər. Burada ədalətliliklə səmərəlilik eyni istiqamətdə dəyişir.

Bu nümunə hər kredit dəstəyinin faydalı olduğu mənasına gəlmir. Layihənin gəliri qeyri-müəyyəndirsə, dövlət təminatı zəif seçilmiş borcu başqalarının üzərinə keçirə bilər. Buna görə müdaxilənin həll etdiyi problem, əlavə nəticəsi və ictimai xərci qiymətləndirilməlidir.

Siyasətə baxış	Əsas sual	Yoxlanmalı məqam
Bölgü	Fayda və xərc kimə çatır?	Yoxsul və həssas qrupların vəziyyəti
İmkan	Kim bazara və xidmətə daxil ola bilir?	Təhsil, girov, informasiya və ayrı-seçkilik maneələri
Səmərəlilik	Ümumi məhsuldar imkan artırmı?	Təşviqlər, xərc və alternativ istifadə
Dayanıqlıq	Nəticə davam edə bilərmi?	Maliyyə və institusional imkan

Fənnin ümumi mövqeyi

Mühazirənin məntiqinə görə ədalətlilik-səmərəlilik kompromisi bəzi hallarda real, bəzi hallarda isə şişirdilmiş ola bilər. İnkişaf mikroiqtisadiyyatı əvvəlcədən bütün yenidən bölgünü zərərli və ya bütün müdaxiləni faydalı elan etmir. Fərdlərin məhdudiyyətlərini, bazarın quruluşunu və siyasətə reaksiyasını araşdırır. Orta gəlirin artması ilə aşağı gəlirli qrupun rifahı da ayrıca yoxlanmalıdır.

Cavabın əsas fikri

Ədalətlilik, bərabərlik və səmərəlilik ayrı anlayışlardır. Natamam bazarlar şəraitində imkanların genişlənməsi həm daha ədalətli bölgü, həm də daha məhsuldar iqtisadiyyat yarada bilər; nəticə konkret siyasətin təşviq və xərclərindən asılıdır.

Mövzu 01 / Sual 04 / Əsas mühazirə [M1]

4. “İnkişaf mikroiqtisadiyyatı” fənnində rasionallıq haqqında məlumat verin.

Rasionallığın iqtisadi mənası

İqtisadi rasionallıq fərdin mövcud məlumat, üstün tutma və məhdudiyyətlər daxilində öz məqsədinə daha uyğun seçimi etməsidir. Bu anlayış hər kəsin hər şeyi bildiyini, səhv etmədiyini və yalnız şəxsi pul gəlirini düşündüyünü bildirmir. Ailə rifahı, istirahət, təhlükəsizlik, nüfuz və başqasına yardım da insanın məqsədinə daxil ola bilər.

Standart modeldə fərd mümkün alternativlər arasında faydalılığını maksimallaşdırır. Üstün tutmaların tamlığı müqayisə imkanını, tranzitivliyi isə seçimlərin müəyyən ardıcıllığa malik olmasını ifadə edir. Model seçimin məntiqini sadələşdirir. Bu aksiomların real davranışda nə dərəcədə yerinə yetirildiyi ayrıca empirik məsələdir.

Məhdudiyyətə uyğun davranış

Yoxsul fermerin yüksək məhsuldar toxum əvəzinə daha sabit, az gəlirli növ seçməsi ilk baxışda qəribə görünə bilər. Lakin məhsul itkisi ailənin qidasını təhlükəyə salırsa və sığorta yoxdursa, həmin seçim riskdən qorunma baxımından rasional ola bilər. Gözlənilən gəlirlə gözlənilən faydalılıq eyni meyar deyil.

Qiymət artımına zəif reaksiya da rasionallığın yoxluğu demək deyil. Fermerin suyu, krediti, torpağı və ya bazara yolu çatmırsa, istehsalı artıra bilməz. Bunun üçün modelin məhdudiyyətlərini genişləndirmək lazımdır. “İnsan düzgün seçmir” nəticəsindən əvvəl “Hansı seçim həqiqətən mümkündür?” sualı verilməlidir.

Marjinal seçim prinsipi

Rasional seçim çox vaxt əlavə fayda ilə əlavə xərcin müqayisəsi kimi təqdim edilir. Fermer gübrənin son vahidinin yaratdığı gözlənilən əlavə gəliri onun alış, daşınma və risk xərcinə qarşı qoyur. Daxili həll və uyğun fərziyyələrdə əlavə fayda ilə əlavə xərc bərabərləşir. Künc həlli və ya bölünməyən seçimdə bu bərabərlik mütləq alınmır.

Məsələn, əlavə gübrə 40 manatlıq gözlənilən məhsul yaradır, alınması və çatdırılması 30 manatdırsa, digər şərtlər sabit olduqda istifadə sərfəli görünə bilər. Amma ailənin həmin anda 30 manatı və kredit imkanı yoxdursa, texniki sərfəlilik faktiki seçimi müəyyən etmir. Likvidlik məhdudiyyəti modelin hissəsi olmalıdır.

Məhdud rasionallıq və davranış amilləri

Herbert Saymon qərarların informasiya toplama, hesablama və təşkilati imkanlarla məhdudlaşdığını vurğulamışdır. İnsan bütün variantları tam hesablamaq əvəzinə qənaətbəxş seçim qaydalarından istifadə edə bilər. Mühazirədə bu yanaşmanın Saymon Kuznetsə aid edilməsi dəqiqləşdirilməlidir: məhdud rasionallığın əsas müəllifi Herbert A. Saymondur. [E2]

Müşahidə edilən davranışda itkidən çəkinmə, indiki ana həddindən artıq üstünlük vermə, diqqət çatışmazlığı və səhv gözlənti kimi hallar ola bilər. İtkidən çəkinmədə eyni miqdarlı

itkinin mənfi təsiri qazancın müsbət təsirindən güclü hiss olunur. Bu, riski sevməməklə əlaqəli ola bilər, amma onunla eyni anlayış deyil.

Sosial mühit və metodoloji nəticə

Normalar və qarşılıqlı gözləntilər seçimin həm məqsədini, həm xərcini dəyişir. İcma qaydasını pozmaq gələcək dəstəyi itirmək deməkdirsə, fərd bunu qərarında nəzərə ala bilər. Belə davranışı izah etmək üçün sosial əlaqəni modeldən çıxarmaq yox, onun təşviqə təsirini göstərmək lazımdır.

Fənndə rasionallıq faydalı işçi hipotezdir. Lakin model nəticəsi müşahidə ilə uyğun gəlmədikdə məhdudiyyət, məlumat, üstün tutma və davranış fərziyyələri yoxlanılır. Hər nəticəni fərdin gizli məqsədi ilə izah edib nəzəriyyəni yoxlanılmaz vəziyyətə gətirmək də düzgün deyil. Model sınana bilən nəticə yaratmalıdır.

Cavabın əsas fikri

Rasionallıq imkanlar daxilində məqsədə uyğun seçimdir; tam məlumat və səhvsizlik deyil. İnkişaf mikroiqtisadiyyatı yoxsul şəxsin qərarını onun real məhdudiyyətləri, riski və sosial mühiti daxilində araşdırır, davranış məhdudiyyətlərini də nəzərə alır.

Mövzu 01 / Sual 05 / Əsas mühazirə [M1]

5. Fərdi davranışlar və sosial qaydalar əlaqələrini şərh edin.

İkitərəfli əlaqə

Fərdi davranış sosial mühitdən kənarda formalaşmır. İnsanların nəyi dəyərli hesab etməsinə, başqalarından nə gözləməsinə və hansı hərəkəti münasib saymasına normalar təsir edir. Eyni zamanda sosial qaydalar fərdlərin təkrarlanan davranışı, razılaşması və sanksiyaları ilə davam edir və dəyişir. Buna görə əlaqə həm cəmiyyətdən fərdə, həm də fərddən cəmiyyətə doğrudur.

Sosial norma formal qanundan fərqlidir. Yazılı müqavilə hüquqi mexanizmlə, qeyri-formal qayda isə nüfuz, etimad, qınaq və gələcək əməkdaşlıq imkanları ilə dəstəklənə bilər. Bəzən onlar bir-birini tamamlayır, bəzən isə ziddiyyət yaradır. Məsələn, bazarda qanunən mümkün əməliyyat icma daxilində sosial cəhətdən münasib sayılmaya bilər.

Davranışa təsirin əsas kanalları

Üstün tutmalar. İnsan yalnız maddi nəticəni deyil, özünü ədalətli, etibarlı və ya ailəyə bağlı şəxs kimi görməyi də dəyərləndirə bilər. Bu halda normaya əməl etmək təkcə cəzadan qorxu deyil, şəxsi məqsədin hissəsidir. Mühazirədə özünüqiymətləndirmə və şərəf kodeksi bu məntiqlə əlaqələndirilir.

Gözləntilər. Fərd başqalarının da qaydaya əməl edəcəyinə inananda əməkdaşlıq daha sərfəli ola bilər. Suvarma növbəsinə hamı riayət edəcəksə, bir fermerin də riayət etməsi gələcək təminatını qoruyur. Əksinə, hamının qaydanı pozacağını düşündükdə fərdi təşviq dəyişə bilər.

Sanksiya və mükafat. Etibarlı davranış gələcək borc, qarşılıqlı yardım və iş məlumatına çıxışı yaxşılaşdıra bilər. Öhdəliyi pozan şəxs həmin imkanları itirə bilər. Rəsmi məhkəmə zəif olduqda belə mexanizmlər müqavilə icrasını qismən əvəz edir. Lakin icma sanksiyasının mövcudluğu onun həmişə ədalətli və səmərəli olmasını göstərmir.

Strateji tamamlayıcılıq və çoxsaylı tarazlıq

Bir davranışın faydası başqalarının da həmin davranışı etməsi ilə artırsa, strateji tamamlayıcılıq yaranır. Məsələn, qarşılıqlı yardım sistemi iştirakçıların gələcəkdə də yardım edəcəyinə inamla işləyir. Yüksək etimad əməkdaşlığı, əməkdaşlıq isə etimadı gücləndirə bilər. Bunun əksi də mümkündür.

Bu səbəbdən oxşar iqtisadi resursları olan iki icma fərqli nəticədə qala bilər. Birində vədlər etibarlı, digərində əməkdaşlıq zəif ola bilər. Tarix və ilkin gözləntilər hansı tarazlığın seçilməsinə təsir edir. Sosial norma bəzən mümkün tarazlıqlardan birini seçən qayda rolunu oynayır; çoxsaylı tarazlıq hər normanın avtomatik nəticəsi deyil.

İnkişaf üçün fayda və xərc

Normalar məlumat və nəzarət xərclərini azalda, risk bölgüsünü və ortaq resursların idarəsini yaxşılaşdıra bilər. Fermerlər bir-birinin məhsul itkisini asan müşahidə etdikdə yardımın həqiqi ehtiyac sahibinə çatması asanlaşa bilər. Belə mexanizm kənar sığortaçıya nisbətən informasiya üstünlüyünə malikdir.

Digər tərəfdən, bəzi qaydalar qadınların aktiv və bazara çıxışını, gənclərin peşə seçimini və ya yeni iştirakçıların daxil olmasını məhdudlaşdıra bilər. Eyni sosial əlaqə bir qrup üçün təhlükəsizlik, başqa qrup üçün kənarlaşdırılma yarada bilər. Buna görə normanı yalnız “ənənəvi” və ya “müasir” adına görə qiymətləndirmək kifayət deyil.

Şərti nümunə və siyasət nəticəsi

Kənddə fermerlər növbə ilə su kanalını təmizləyir. Hər kəs öz payını yerinə yetirərsə, hamının məhsulu artır. Bəzi şəxslər başqalarının əməyindən pulsuz faydalanarsa, iştirak zəifləyə bilər. Aydın növbə, görülən işin müşahidəsi və mübahisə həlli əməkdaşlığı qoruyur. Lakin imkanları fərqli ailələrə eyni əmək yükü qoymaq ayrıca ədalətlilik problemi yarada bilər.

Siyasət hazırlanarkən mövcud qaydanın hansı problemi həll etdiyi və kimləri kənarda qoyduğu araşdırılmalıdır. Yeni formal mexanizm köhnə dəstəyi aradan qaldırırsa, onu əvəz edən etibarlı xidmətin olub-olmadığı da nəzərə alınır. Davranışı anlamaq sosial qaydanı dəyişməz qəbul etmək demək deyil.

Cavabın əsas fikri

Sosial qaydalar fərdin üstün tutmasını, gözləntisini və təşviqini dəyişir; fərdlərin davranışı da həmin qaydaları davam etdirir və yeniləyir. İnkişafa təsir qaydanın əməkdaşlıq yaratması, xərci azaltması və imkanları necə bölüşdürməsindən asılıdır.

Mövzu 01 / Sual 06 / Əsas mühazirə [M1]

6. İndividual davranış postulatını açıqlayın.

Postulatın məzmunu

İndividual davranış postulatı iqtisadi nəticələrin əsasını konkret şəxslərin qərar və qarşılıqlı əlaqələrində axtarmağı nəzərdə tutur. Bu yanaşma metodoloji individualizmlə bağlıdır: istehlak, istehsal, köç, borc və əməkdaşlıq kimi nəticələr insanların məqsəd, məlumat və məhdudiyyətlərindən çıxışla izah edilir. Ailə, firma və icma təkcə ad kimi deyil, daxilində qərar verən şəxslər olan təşkilatlar kimi araşdırılır.

“Metodoloji” sözü burada izah üsulunu bildirir. Yanaşma “insan yalnız özünü düşünməlidir” kimi etik iddia deyil. Fərdin məqsədinə başqasının rifahı, ailə öhdəliyi və sosial dəyər də daxil ola bilər. Fərdlə başlamaq sosial institutların və güc münasibətlərinin əhəmiyyətini inkar etmir.

Rasional seçimlə əlaqəsi

Sadə modeldə i fərdi mümkün seçimlər çoxluğunda $U_i(x_i, x_{-i}; \theta_i)$ faydalılığını maksimallaşdırır. Burada x_i onun öz qərarı, x_{-i} digərlərinin davranışı, θ_i isə şərait və şəxsi xüsusiyyətlərdir. Büdcə, vaxt, texnologiya, hüquq və məlumat mümkün seçimi məhdudlaşdırır. Başqalarının qərarının funksiyaya daxil olması fərdin təcrid edilmədiyini göstərir.

Bu yazılış hər hadisəni bir tənliyə salmaq məcburiyyəti deyil. Əsas tələb davranış mexanizmini açmaqdır: şəxs nə istəyir, nəyi bilir, nəyə qadirdir və hansı təşviqlə üzləşir? Sonra fərdi qərarların necə birləşib bazar və ya ictimai nəticə yaratdığı göstərilir.

Təşkilat və kollektiv qərarlar

“Ev təsərrüfatı belə qərar verdi” ifadəsi faydalı sadələşdirmə ola bilər. Ancaq ailə üzvlərinin üstün tutmaları və gəlirə nəzarəti fərqlənirsə, vahid qərarverən modeli natamamdır. Uşağın təhsili, qadının işi və ailə gəlirinin bölgüsü danışıqlar gücündən asılı ola bilər. Fərdi yanaşma məhz belə daxili fərqləri araşdırmağa imkan verir.

Eyni qayda firma və dövlətə də aiddir. Sahibkar, işçi və menecer eyni məlumata və məqsədə malik olmaya bilər. Dövlət proqramının nəticəsi də yalnız elan edilmiş məqsədlə deyil, onu icra edən şəxslərin təşviqi və məlumatı ilə bağlıdır. Prinsipal-agent modelləri bu fərqləri formallaşdırır.

Sosial strukturla uyğunluğu

Sinif, icma, şəbəkə və norma fərdlərin qarşılaşdığı imkanları dəyişir. Eyni bacarığa malik iki şəxsdən biri bazara və əlaqəyə çıxış əldə edir, digəri isə maneə ilə üzləşirsə, seçim və nəticə fərqli ola bilər. Buna görə fərdi qərarı izah etmək struktur maneələri fərdin şəxsi qüsuruna çevirmək demək deyil.

Kenneth Errou metodoloji individualizm haqqında müzakirəsində sosial bilik və fərdi səviyyəyə asan endirilməyən ictimai dəyişənlərin əhəmiyyətini vurğulamışdır. Bu, fərdi qərar təhlili ilə sosial mühitin birlikdə nəzərə alınmasına uyğun gəlir. Mühazirədəki Errou istinadını sosial əlaqələrin əhəmiyyətsizliyi kimi oxumaq olmaz. [E3]

Nümunə: miqrasiya qərarı

Kəndli şəhərdə maaşın yüksək olduğunu bilir, amma iş tapmaq ehtimalı, yaşayış xərci və köç riski ilə üzləşir. O, yalnız maaşı deyil, gözlənilən nəticəni qiymətləndirir. Qohum şəbəkəsi iş axtarışını ucuzlaşdırırsa, qərar dəyişə bilər. Bir çox fərdin eyni seçimi isə şəhər əhalisini və əmək bazarındakı rəqabəti artıraraq yenidən hər birinin imkanına təsir edir.

Bu nümunədə mikro qərar ümumi nəticə yaradır, ümumi nəticə isə fərdi qərara geri təsir göstərir. Tarazlıq anlayışı həmin qarşılıqlı uyğunlaşmanı təsvir edir. Fərdlər hər zaman tam hesablamasa belə, seçimin xərci, məlumat və təkrar öyrənmə prosesini araşdırmaq mümkün olaraq qalır.

Üstünlük, məhdudiyyət və əsas fikir

Postulat izahın mexanizmini aydınlaşdırır və yoxlanıla bilən davranış nəticələri yaradır. Lakin şəxslər arasındakı fərqlər, məhdud rasionallıq və kollektiv institutlar nəzərə alınmadıqda model həddindən artıq sadələşir.

Cavabın əsas fikri

İndividual davranış postulatı inkişafın mikroəsaslarını konkret şəxslərin seçim və qarşılıqlı əlaqələrində axtarır. Bu, eqoizm və sosial mühitdən təcrid iddiası deyil; institutların fərdi imkanlara və təşviqlərə təsirini açmaq üsuludur.

Mövzu 02 / Sual 07 / Əsas mühazirə [M2]

7. AHM modelini izah edin.

Modelin mahiyyəti

AHM, yəni Agricultural Household Model aqrar ev təsərrüfatının həm istehsalçı, həm istehlakçı olduğunu birlikdə nəzərə alan modeldir. Ailə öz torpağında işləyir, məhsulun bir hissəsini yeyir, qalanını satır, kənardan mal alır və əmək bazarında iştirak edə bilər. Buna görə istehsal, istehlak və vaxt bölgüsü eyni təsərrüfat daxilində əlaqələnir. Bu çərçivə kiçik ailə biznesinə də uyğunlaşdırıla bilər. [E14]

Standart firma modelində əsas məqsəd mənfəət, istehlakçı modelində isə verilmiş gəlirlə faydalılıqdır. AHM onları birləşdirir: istehsal gəliri yaradır, ailə isə həmin imkan daxilində istehlak və istirahət seçir. Lakin əlaqənin xarakteri bazarların işləməsindən asılıdır.

Seçimlər və məhdudiyyətlər

İki üzvlü ailənin məqsədi $U(c_1, c_2, \ell_1, \ell_2)$ funksiyasını maksimallaşdırmaq olsun. c üzvlərin istehlakını, ℓ istirahətini göstərir. Təsərrüfatın məhsulu $q = F(L, A)$, L istifadə olunan əmək, A torpaqdır. Məhsulun qiyməti p, gündəlik əməkhaqqı w, torpaq icarə qiyməti r ilə işarələnir.

Hər üzvün vaxtı öz təsərrüfatında iş, kənarda muzdlu iş və istirahət arasında bölünür. Təsərrüfatda ümumi əmək ailə əməyi ilə tutulmuş işçilərin cəmidir. Torpaq sahəsi sahib olunan, icarəyə alınan və verilən sahədən asılıdır. İstehlak və istehsal xərcləri satış, kənar əmək və digər gəlirlərlə maliyyələşməlidir.

Tam bazarlarda qərarların ayrılması

Əmək və digər zəruri bazarlar rəqabətli işləyirsə, ailə eyni qiymətlə əmək alıb-sata bilirsə və bağlayıcı maliyyə maneəsi yoxdursa, istehsal əvvəl mənfəətə görə seçilə bilər: $\Pi^* = \max[pF(L, A) - wL - rA]$. Ailənin öz əməyinin də alternativ dəyəri w ilə qiymətləndirilir.

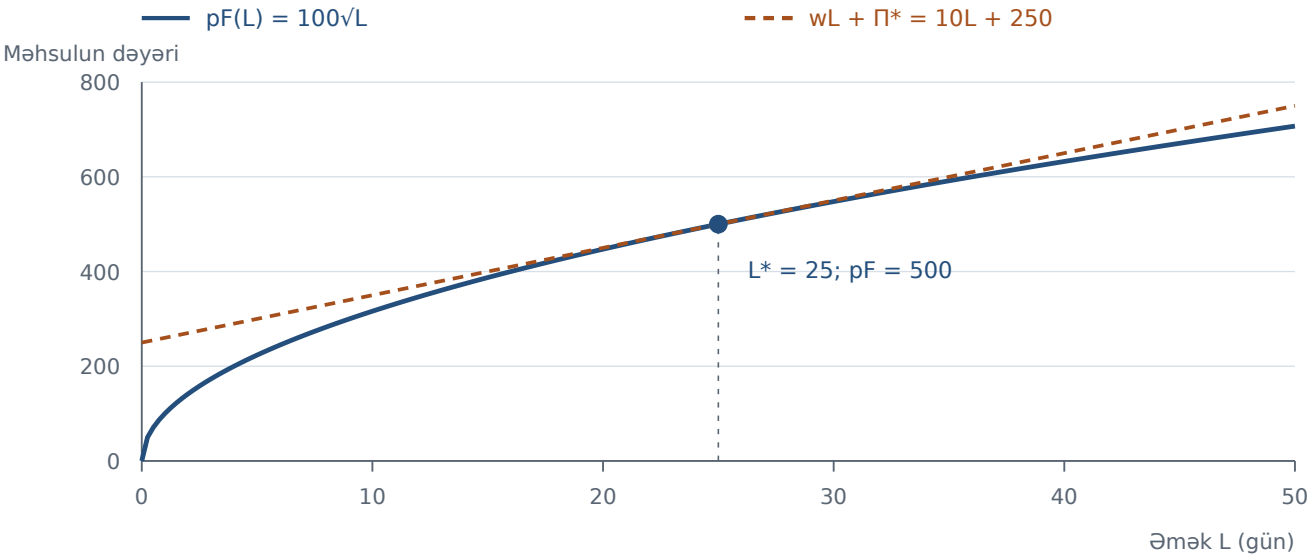
Sonra istehlak və istirahət “tam gəlir” məhdudiyyəti ilə seçilir: $p(c_1 + c_2) + w(\ell_1 + \ell_2) \le \Pi^* + w(T_1 + T_2) + r\bar{A} + Y_0$. T vaxt ehtiyatı, $\bar{A}$ sahib olunan torpaq, Y_0 digər gəlirdir. Torpağın alternativ dəyəri mənfəətdən çıxılıb burada geri əlavə olunduğuna görə eyni gəlir iki dəfə hesablanmır.

Bu xüsusiyyət “qərarların ayrılması” adlanır: istehsal qərarını istehlak üstün tutmalarından ayrıca hesablamaq mümkündür. Əks istiqamətdə əlaqə qalır: istehsal mənfəəti istehlak imkanını dəyişir. Ayrılma bütün iqtisadi qərarların müstəqilliyi demək deyil.

Sabit torpaqla hesablama nümunəsi

Torpaq sabit, $p = 1$, $F(L) = 100\sqrt{L}$ və $w = 10$ olsun. Maksimum mənfəətdə $50/\sqrt{L} = 10$, yəni $L^* = 25$ əmək günü alınır. Məhsulun dəyəri 500, əməyin alternativ dəyəri 250, mənfəət 250-dir. Bu variantda torpaq gəliri artıq mənfəətin daxilindədir, ayrıca $r\bar{A}$ əlavə edilmir.

Ailə seçimi ilə istehsal optimumunun ayrılması

Şəkil 1. Sabit torpaq və p = 1 halında məhsul əyrisi ilə 10L + 250 xəttinin toxunması. L* = 25 mənfəəti maksimallaşdırır; ailənin istirahət seçimi ayrıca həll edilir.

Ailənin ümumi vaxtı 40 gündürsə, tam gəlir 250 + 10 × 40 = 650-dir. Ailə 10 gün istirahət seçəndə istehlak imkanı 550 olur. O, 30 gün işləyir: 25 gün öz təsərrüfatında, 5 gün kənarda; satış və kənar əmək gəliri birlikdə 500 + 50 = 550-dir. İstehsalın optimumu ilə ailənin ümumi əmək təklifi eyni göstərici deyil.

Natamam bazarlar və tətbiq

Kənarda iş tapmaq mümkün deyilsə, işçi tutmaq çətindirsə və ya kredit məhduddursa, ailənin sayı, ehtiyacı və sərvəti istehsal qərarına təsir edə bilər. Bazar əməkhaqqı əvəzinə ailədaxili kölgə əməkhaqqı əhəmiyyət qazanır. İstehsal və istehlak birgə həll edilir; ayrılma zəifləyir və ya itir.

Modelin vahid ailə faydalılığı fərziyyəsi də məhdudiyyətdir. Ailə daxilində gəlirə nəzarət və üstün tutmalar fərqlənirsə, kollektiv və danışıqlar modelləri lazım ola bilər. Buna görə AHM bir əsas model və müxtəlif genişlənmələrdən ibarət çərçivədir.

Cavabın əsas fikri

AHM istehsal, istehlak və vaxt seçimini birləşdirir. Tam bazarlarda əvvəl mənfəət, sonra faydalılıq hesablanır; natamam bazarlarda ailənin ehtiyac və imkanları istehsal qərarına birbaşa daxil ola bilər.

Mövzu 02 / Sual 08 / Əsas mühazirə [M2]

8. Kəndli təsərrüfatlarının resurs məhdudiyyətləri haqqında yazın.

Resurs məhdudiyyəti nədir?

Kəndli təsərrüfatı istədiyi istehsal və istehlak kombinasiyasını sərbəst seçə bilmir. Onun vaxtı, torpağı, maliyyəsi, texnologiyası, suyu və məlumata çıxışı məhduddur. Resurs məhdudiyyəti mümkün seçimlər çoxluğunu müəyyən edir. Texniki cəhətdən daha çox məhsul verən üsul ailənin real imkanları daxilində olmaya bilər.

AHM-də əsas məhdudiyyətlər büdcə, əmək, torpaq və vaxt tənlikləri ilə göstərilir. Real şəraitdə mövsümilik, risk və bazar məhdudiyyətləri bu tənliklərə əlavə şərt kimi daxil edilir. Onları sadəcə torpağın və pulun azlığına endirmək tam izah vermir.

Vaxt və əmək məhdudiyyəti

Hər i üzv üçün $T_i = L^f_i + L^m_i + \ell_i$ yazıla bilər. T ümumi vaxt, L^f ailə təsərrüfatında iş, L^m kənarda muzdlu iş, ℓ istirahətdir. Ev işi, qulluq və təhsil əhəmiyyətlidirsə, onlar da ayrıca vaxt istifadəsi kimi əlavə olunur. Eyni saat bir neçə fəaliyyətə tam həcmdə sayıla bilməz.

Təsərrüfatda istifadə olunan ümumi əmək $L = \Sigma L^f_i + L^h$-dir; L^h tutulmuş işçilərin əməyidir. Ailə əməyi ilə ümumi əmək fərqlidir. Yüz günlük vaxtın 60 günü öz işinə, 20 günü kənar işə, 20 günü istirahətə gedərsə və 30 gün muzdlu əmək alınarsa, təsərrüfatın ümumi əməyi 90 gündür.

Mövsümilik ayrıca məhdudiyyət yaradır. İl ərzində kifayət qədər vaxt olsa da, səpin və yığımın qısa dövründə işçi çatışmaya bilər. Kənar bazarda işə maksimum M vaxt ayırmaq mümkündürsə, $L^m \le M$ şərti əlavə edilir. Bu hədd bağlayıcı olduqda ailə daha çox işləmək istəsə də əmək gəlirini artıra bilmir.

Torpaq və təbii imkanlar

Becərilən torpaq $A = \bar{A} + A^{in} - A^{out}$ kimi yazılır: sahib olunan sahə üstəgəl icarəyə alınan, çıxılsın icarəyə verilən torpaq. Məsələn, 2 hektar sahibi 1 hektar götürüb 0,5 hektar verərsə, 2,5 hektar becərir. Torpaq bazarı yoxdursa və ya müqavilə risklidirsə, bu çeviklik itir.

Sahənin miqdarı ilə keyfiyyəti eyni deyil. Su, münbitlik, parçalanma, yol və bazara məsafə məhsuldarlığı dəyişir. Beş hektar susuz torpaq iki hektar suvarılan sahədən daha az gəlir yarada bilər. Ona görə torpaq ehtiyatı sadəcə hektar sayı ilə tam ölçülmür.

Büdcə və likvidlik

Sadə pul büdcəsində istehlak alışları, işçi, icarə və giriş xərcləri satış, əmək və digər gəlirləri aşa bilməz; borc və yığım varsa, onlar da daxil edilir. Məhsul gələcəkdə satıldığı halda toxum və gübrə bu gün alınmalıdır. Gələcək mənfəət cari ödəniş imkanını avtomatik yaratmır.

Toxum xərci 300, ailənin cari vəsaiti 150, mümkün krediti 100 vahiddirsə, 50 vahid çatışmır. Layihə mənfəətli olsa belə tam reallaşmaya bilər. Bu, gəlirlilik məhdudiyyətindən fərqli likvidlik problemidir. Borcun gələcək ödənişi də ayrıca büdcə öhdəliyidir.

Məhdudiyyət	Modeldə ifadəsi	Davranış nəticəsi
Vaxt	İş, qulluq və istirahətin cəmi ehtiyatı aşmır	Fəaliyyətlər arasında alternativ xərc
Əmək bazarı	İş tapmaq və işçi tutmaq hədləri	Kölgə əməkhaqqı və ailə tərkibinin təsiri
Torpaq	Sahiblik və icarə imkanları	Miqyas və becərmə intensivliyi
Likvidlik	Cari xərc üçün vəsait həddi	Gəlirli girişin belə az istifadəsi
Texnologiya və təbiət	F(L, A, x; θ)	Bacarıq, su və hava şəraitindən asılılıq

Məhdudiyyətlərin əlaqəsi

Kredit verilməsi su və satış problemini aradan qaldırmır; torpaq verilməsi isə əmək çatışmazlığını avtomatik həll etmir. Bir məhdudiyyət zəifləyəndə digəri əsas maneəyə çevrilə bilər. Siyasət buna görə ailənin faktiki məhdudiyyətini müəyyən etməli və tamamlayıcı imkanları nəzərə almalıdır.

Cavabın əsas fikri

Kəndli təsərrüfatının seçimi vaxt, əmək, torpaq, büdcə, texnologiya və risklə məhdudlaşır. Əsas məsələ resursun ümumi miqdarı ilə yanaşı onun lazım olan vaxtda və uyğun bazar şərti ilə əlçatan olmasıdır.

Mövzu 02 / Sual 09 / Əsas mühazirə [M2]

9. Ev təsərrüfatının mahiyyətini izah edin.

Anlayış

Ev təsərrüfatı yaşayış və əsas iqtisadi ehtiyacların ödənilməsində resursları müəyyən dərəcədə birləşdirən bir və ya bir neçə şəxsdən ibarət iqtisadi vahiddir. Onun əsas funksiyaları istehlak, əmək və vaxt bölgüsü, gəlirin istifadəsi, yığım, riskin idarəsi və üzvlərə qayğıdır. Bir çox inkişaf edən iqtisadiyyatda istehsal da həmin vahidin mühüm fəaliyyətidir.

Ev təsərrüfatını ailə ilə tam eyniləşdirmək olmaz. Ailə qohumluq əlaqəsini, ev təsərrüfatı isə birgə iqtisadi yaşayışı vurğulayır. Tək yaşayan şəxs də ev təsərrüfatıdır; qohum olmayan şəxslər də ümumi yaşayış və xərc bölgüsü yarada bilər. Statistik sorğuda konkret müəyyənləşdirmə qaydası istifadə olunan metodologiyaya uyğun yoxlanmalıdır.

İstehlakçı və istehsalçı funksiyası

İstehlakçı kimi ev təsərrüfatı ərzaq, mənzil, nəqliyyat, təhsil və digər xidmətlər arasında seçim edir. Seçim gəlir, qiymət, ailə ölçüsü və üstün tutmalardan asılıdır. İstehlak yalnız bazardan alınan məhsul deyil: ailənin öz istehsalından yediyi məhsul da faktiki rifah yaradır.

İstehsalçı kimi ailə torpağını becərə, kiçik dükan, sənətkarlıq və ya xidmət biznesi işlədə bilər. Eyni şəxs həm işçi, həm sahibkar, həm də istehlakçıdır. Bu səbəbdən ailə biznesinin gəliri ilə ailə istehlakı arasında əlaqə güclü ola bilər. Aqrar ev təsərrüfatı modeli məhz bu birləşməni təhlil edir.

Əmək, vaxt və insan kapitalı

Ailə üzvləri bazarda işləmək, öz biznesində çalışmaq, təhsil almaq, ev işi və istirahət arasında vaxt bölür. Evdə görülən qulluq işi ödənişsiz olsa da, alternativ vaxt xərci daşıyır. Buna görə yalnız pul əməliyyatlarına baxmaq ailənin iqtisadi fəaliyyətinin bir hissəsini görünməz edə bilər.

Uşağın təhsili və qidalanması cari xərc olmaqla yanaşı gələcək bacarığı formalaşdırır. Sağlamlıq qərarı da əmək qabiliyyətinə təsir edir. Ailənin sərvəti və maliyyə bazarına çıxışı zəifdirsə, uzunmüddətli faydalı qərar cari ehtiyac üzündən təxirə salına bilər. Belə əlaqələr fərdi qərarla inkişaf nəticəsi arasında körpüdür.

Risklərin bölüşdürülməsi və zaman seçimi

Ev təsərrüfatı fərqli mənbələrdən gəliri birləşdirərək riskləri qismən bölüşdürə bilər. Bir üzv kənd təsərrüfatında, digəri şəhərdə işləyirsə, onların gəlirləri eyni vaxtda azalmaya bilər. Yığım, borc, yardım və miqrasiya gəlir tərəddüdü ilə mübarizənin vasitələridir. Lakin ümumi xəstəlik və ya quraqlıq bütün üzvlərə təsir edə bilər.

Cari gəlir ilə cari istehlakın eyni olması məcburi deyil. Ailə yaxşı ildə yığır, zəif ildə ehtiyatdan istifadə edir və ya borc alır. Bazar məhdudiyyəti güclüdürsə, istehlak gəlir şokundan tam qoruna bilmir. Bu zaman uşaqların təhsili və istehsal aktivləri də riskə düşə bilər.

Ailədaxili qərar problemi

Vahid model bütün ailənin U(c, ℓ) kimi bir məqsədi olduğunu fərz edir. Bu sadə yanaşma müəyyən nəticələri izah etməyə kömək edir. Lakin ailə üzvlərinin istehlak, iş, uşaq sayı və gəlir bölgüsü haqqında fərqli üstün tutmaları ola bilər. Gəlirin kimə çatdığı ümumi məbləğ qədər əhəmiyyətli ola bilər.

Kollektiv modeldə üzvlərin maraqları və danışıqlar gücü ayrıca nəzərə alınır. Fərdi aktivlər, alternativ iş imkanı və sosial qaydalar qərara təsir edə bilər. Ailə üzrə yüksək orta gəlir hər üzvün bərabər rifahı demək deyil. Buna görə qadın, kişi və uşağın nəticələri ayrıca öyrənilə bilər.

Nümunə və əsas fikir

Kənd ailəsi məhsulun bir hissəsini saxlayır, bir hissəsini satır, mövsüm xaricində əməkhaqqı qazanır və gəlirin bir hissəsini məktəb xərcinə ayırır. Bu qərarlar ayrı bazarlarda görünsə də, eyni resurs və vaxt büdcəsi ilə əlaqələnir.

Cavabın əsas fikri

Ev təsərrüfatı istehlak, əmək, istehsal, yığım və risk qərarlarını birləşdirən iqtisadi vahiddir. Onun davranışını izah etmək üçün həm bazar məhdudiyyətləri, həm ailədaxili bölgü və sosial münasibətlər nəzərə alınmalıdır.

Mövzu 02 / Sual 10 / Əsas mühazirə [M2]

10. Ev təsərrüfatının tiplərini sadalayın və şərh edin.

Niyə bir neçə təsnifat var?

Ev təsərrüfatının tipləri seçilmiş meyara görə dəyişir. Ailə tərkibi, əsas gəlir mənbəyi, istehsal fəaliyyəti və bazardakı mövqe ayrı təsnifatlardır. Onları bir-birinə alternativ vahid siyahı kimi təqdim etmək düzgün deyil. İnkişaf mikroiqtisadiyyatında xüsusilə istehsalla istehlakın birləşməsi və əmək bazarındakı mövqe əhəmiyyətlidir.

Mühazirənin AHM çərçivəsi bütün tiplərin eyni olmadığını göstərir: torpaqlı ailə, torpaqsız əməkçi və işçi tutan fermer eyni qiymət dəyişməsindən fərqli təsirlənə bilər. Ona görə nəzəri və empirik təhlildə ailənin konkret hansı qrupa aid olduğu aydınlaşdırılır.

Tərkibinə görə tiplər

Birnəfərlik ev təsərrüfatında bir şəxs yaşayış və xərc qərarlarını özü verir. Cütlük və ya nüvə ailə tipində valideynlər və uşaqlar birgə resurs istifadə edə bilər. Geniş ailədə bir neçə nəsil və başqa qohumlar birlikdə yaşayır. Qohum olmayan şəxslərin ortaq iqtisadi yaşayışı da ayrıca tip kimi araşdırıla bilər.

Tərkibin iqtisadi mənası var: işləyənlərin sayı, uşaqlar və yaşlılar, qulluq ehtiyacı və vaxt imkanları dəyişir. Ancaq çox üzvlü ailə avtomatik daha yoxsul, kiçik ailə isə daha səmərəli sayılmamalıdır. Üzvlərin bacarıqları, yaşları, gəliri və bölüşdürmə qaydası nəticəni müəyyən edir.

Fəaliyyətinə görə tiplər

Əsasən istehlakçı və muzdlu əməkçi təsərrüfat gəlirini əməkhaqqı və digər ödənişlərdən alır, gündəlik malların çoxunu bazardan əldə edir. İstehsal fəaliyyəti məhdud ola bilər. Qiymət artımı alıcılıq qabiliyyətinə, əmək bazarı isə gəlirinə təsir edir.

Özünütəminata yaxın təsərrüfat məhsulunun böyük hissəsini öz istehlakı üçün saxlayır. Bazarla əlaqəsi yenə də ola bilər: toxum, dərman və digər ehtiyaclar üçün satış və əmək gəliri tələb olunur. “Özünütəminat” bütün bazarlardan tam təcrid demək deyil.

Yarımkommersiya və ya qarışıq təsərrüfat həm özü istehlak edir, həm satış həyata keçirir, həm də kənar işdən gəlir qazana bilər. Bu tip AHM üçün xüsusilə səciyyəvidir. Kommersiya yönümlü ailə təsərrüfatında isə satış və işçi tutmaq daha böyük rol oynayır; ailə üzvləri idarəetmə və risk qərarlarında iştirak edir.

Qeyri-aqrar ailə biznesi dükan, təmir, nəqliyyat və xidmət fəaliyyəti ilə məşğul ola bilər. Aqrar modelin istehsal-istehlak əlaqəsi bu fəaliyyətlərdə də müşahidə olunur. Beləliklə, ev təsərrüfatı istehsalını yalnız kənd təsərrüfatı ilə məhdudlaşdırmaq olmaz.

Əmək və məhsul bazarındakı mövqeyə görə

Xalis əmək satan təsərrüfat kənarda qazandığı əmək gəlirinə daha çox bağlıdır. Xalis əmək alan təsərrüfat ailə əməyindən əlavə işçi tutur. Bazar əməliyyatı etməyən ailə isə öz əməyini öz istehsalında istifadə edə bilər. Eyni ailənin mövqeyi mövsümdən asılı olaraq dəyişə bilər.

Məhsul bazarında xalis satıcı satdığı miqdar aldığı miqdardan çox olan, xalis alıcı isə əks mövqedə olan ailədir. Bu fərq qiymət siyasətinin bölgü təsiri üçün vacibdir. Məhsul bahalaşanda eyni zamanda istehsalçı olan xalis alıcı ailə də zərər görə bilər; “bütün fermerlər qazanır” hökmü doğru deyil.

Meyar	Əsas tiplər	Təhlil üçün əhəmiyyəti
Tərkib	Birnəfərlik, nüvə, geniş və digər birgə yaşayış	Ehtiyac və vaxt yükü
Fəaliyyət	Muzdlu əməkçi, aqrar, qarışıq, qeyri-aqrar biznes	Gəlir mənbəyi və istehsal əlaqəsi
Əmək bazarı	Xalis satan, alan, əməliyyatsız	Əməkhaqqı dəyişikliyinin təsiri
Məhsul bazarı	Xalis alıcı, satıcı, özünütəminata yaxın	Qiymət və ərzaq təhlükəsizliyi
Maliyyə vəziyyəti	Yığım sahibi, borcalan, kreditlə məhdudlaşan	Şoka və investisiya imkanına təsir

Cavabın əsas fikri

Ev təsərrüfatları bir neçə meyarla təsnif olunur. İnkişaf mikroiqtisadiyyatında əsas məsələ etiket deyil, ailənin istehsal, əmək, məhsul və maliyyə bazarında hansı mövqedə olması və dəyişiklikdən necə təsirlənməsidir.

Mövzu 02 / Sual 11 / Əsas mühazirə [M2]

11. Ev təsərrüfatının gəlirlərindən bəhs edin.

Gəlir anlayışı və mənbələr

Ev təsərrüfatının gəliri müəyyən müddətdə istehlak və yığım imkanını artıran iqtisadi axınlardır. Pul gəliri ilə yanaşı ailənin öz istehsalından istifadə etdiyi məhsulun dəyəri də nəzərə alınmalıdır. İnkişaf edən ölkələrin kənd ailəsində yalnız satışdan daxil olan pula baxmaq faktiki həyat imkanını olduğundan aşağı göstərə bilər.

Əsas mənbələr öz təsərrüfatının və ailə biznesinin nəticəsi, kənarda əməkhaqqı, torpaq və digər aktivlərdən gəlir, sosial transferlər və şəxslərarası köçürmələrdir. Mövsümi və qeyri-müntəzəm gəlirlər də ola bilər. Mənbələrin sabitliyi və bir-biri ilə korrelyasiyası ailənin ümumi riskini dəyişir.

Ümumi gəlir, xərc və xalis nəticə

Təsərrüfatın ümumi məhsul dəyəri satışla öz istehlakının cəmindən ibarət ola bilər. Xalis təsərrüfat gəliri hesablanarkən toxum, gübrə, muzdlu əmək, icarə və digər uyğun xərclər çıxılır. Ailə əməyinə və öz torpağına faktiki ödəniş edilmirsə, bu xalis gəlir onların qarşılığını da daşıyır; onu avtomatik xalis iqtisadi mənfəət adlandırmaq olmaz.

İqtisadi mənfəət hesabında ailənin öz əməyinin və torpağının alternativ dəyəri də çıxıla bilər. Bu, iki fərqli məqsədli ölçüdür: biri ailəyə qalan nəticəni, digəri bütün amillər bazar qiyməti ilə ödənildikdən sonrakı artığı göstərir. Müqayisədə hansı xərc sərhədinin seçildiyi açıq olmalıdır.

Rəqəmli nümunə

Şərti ailənin illik satışı 9 000, özü istehlak etdiyi məhsulun dəyəri 3 000, ödənilmiş istehsal xərcləri 4 000 manat olsun. Ümumi məhsul dəyəri 12 000, xalis təsərrüfat gəliri 8 000 manatdır. Kənar əməkhaqqı 2 000, transfer 500 manat olduqda ailənin pul və natura daxil olmaqla ümumi xalis gəliri 10 500 manatdır.

Pul şəklində xalis axın isə 9 000 − 4 000 + 2 000 + 500 = 7 500 manatdır. Qalan 3 000 manat öz istehlakının dəyəridir. Bu iki ölçü arasındakı fərq gəlirin yox olması deyil, formasının fərqli olmasıdır. Öz istehlakını həm məhsul dəyərində, həm də ayrıca təkrar gəlir kimi saymaq olmaz.

“Tam gəlir” anlayışı

AHM-də tam gəlir yalnız faktiki pul daxilolması deyil. O, ailənin vaxt və digər resurslarını bazar qiyməti ilə qiymətləndirərək istehlak-istirahət seçiminin imkanını göstərir. Bütün istehsal amillərinin dəyəri çıxılmış mənfəət Π olduqda $V = \Pi + wT + r\bar{A} + Y_0$ yazılır. İstirahət də $w\ell$ alternativ xərcə malikdir.

Beləliklə, $pC + w\ell \le V$ məhdudiyyəti ailənin bütün vaxtını gəlirə çevirmək potensialını və istirahət seçimini bir yerdə göstərir. V-ni faktiki bank hesabına daxil olan pulla eyniləşdirmək düzgün deyil. Əgər torpaq sabitdir və onun gəliri artıq mənfəətdə saxlanılıbsa, ayrıca $r\bar{A}$ yenidən əlavə edilmir.

Zaman, risk və gəlirin bölgüsü

Daimi gəlir ailənin uzunmüddətli gözlədiyi imkan, müvəqqəti gəlir isə hava, qiymət və digər qısamüddətli dəyişikliklə bağlı hissə kimi təhlil edilə bilər. Ailə müvəqqəti yaxşı nəticənin hamısını cari istehlaka xərcləməyə bilər. Lakin kredit və yığım imkanları zəifdirsə, pis mövsümdə istehlak daha kəskin düşür.

Adambaşına gəlir ailə gəlirinin üzv sayına bölünməsidir. Uşaqla böyüyün ehtiyacı və birgə yaşayış qənaəti fərqləndiriləndə ekvivalentlik ölçüləri istifadə oluna bilər. Bu ölçülərin nəticəsi seçilmiş fərziyyədən asılıdır. Ümumi gəlirin üzvlər arasında faktiki bölgüsü də ayrıca məsələdir.

Gəlirlə maliyyə daxilolmasını qarışdırmamaq

Alınmış borc cari pul imkanını artırır, amma qaytarılacaq öhdəlik yaradır; onu adi gəlir kimi saymaq olmaz. Mövcud aktivin satışı da çox vaxt sərvətin formasını dəyişir. Torpağın satılmasını davamlı istehsal gəliri kimi qəbul etmək ailənin gələcək imkanlarını gizlədə bilər. Gəlir axını ilə sərvət ehtiyatı fərqləndirilməlidir.

Cavabın əsas fikri

Ev təsərrüfatının gəliri müxtəlif pul və natura mənbələrindən formalaşır. Düzgün təhlil ümumi və xalis nəticəni, faktiki gəlirlə tam gəliri, daimi axınla borc və aktiv satışını ayırır, risk və ailədaxili bölgünü nəzərə alır.

Mövzu 02 / Sual 13 / Əsas mühazirə [M2]

13. Afrika, Latın Amerikası və Asiyada XX əsrin 70-90-cı illərində aparılan tədqiqatlarda “qərarların ayrılması” hipotezinin təsdiqi məsələsini izah edin.

Hipotezin məzmunu

“Qərarların ayrılması” aqrar ev təsərrüfatının istehsal seçiminin istehlak və istirahət üstün tutmalarından ayrıca, mənfəətin maksimallaşdırılması ilə hesablana bilməsidir. Bu halda ailə əvvəl bazar qiymətlərinə uyğun optimal əmək və giriş miqdarını seçir, sonra yaranan gəlirlə istehlakını müəyyənləşdirir. İstehsal gəliri istehlaka təsir edir; hipotez bu əks əlaqəni inkar etmir.

Hipotez tam və münasib işləyən bazarlar üçün baza nəticəsidir. Ailə əmək ala və sata bilmirsə, istehsalı maliyyələşdirə bilmirsə və ya məhsul alış-satış qiymətləri ciddi fərqlənirsə, üstün tutmalar istehsala daxil ola bilər. Bazarın sadəcə mövcudluğu onun bütün ailələr üçün maneəsiz işlədiyini göstərmir.

Empirik yoxlamanın məntiqi

Tam ayrılmada təsərrüfatın ümumi əmək tələbi torpaq, texnologiya və amil qiymətlərindən asılı olmalıdır. Ailə üzvlərinin sayı və yaş tərkibi ailənin əmək təklifinə təsir etsə də, uyğun nəzarət şərtlərində ümumi təsərrüfat əmək tələbini ayrıca dəyişməməlidir. Ailə əməyi azalanda muzdlu işlə əvəzləmək mümkün olur.

Sadələşdirilmiş yoxlama $L = f(A, w, p, \text{texnologiya}) + \gamma H + \varepsilon$ kimi göstərilə bilər. H ailənin tərkibidir. Ayrılma üçün uyğun modeldə $\gamma = 0$ məhdudiyyəti sınanır. Burada ailə əməyinə deyil, ümumi əmək istifadəsinə baxmaq vacibdir: ailənin öz işi onun tərkibindən ayrılma olduqda da asılı ola bilər.

Mühazirədə nəticələrin təqdimatı

Mühazirə Afrika, Latın Amerikası və Asiyanın müxtəlif aqrar şəraitlərində aparılan tədqiqatların bir çoxunda ayrılma hipotezinin təsdiqlənmədiyini ümumiləşdirir. Bu, ailə və istehsal qərarlarının real bazar məhdudiyyətləri üzündən sıx bağlı ola bildiyini göstərir. Ancaq bunu bütün ölkələr və bütün tədqiqatlar üzrə eyni statistik nəticə kimi qəbul etmək olmaz.

İndoneziya üzrə Dwayne Benjaminin 1992-ci il araşdırması mühüm istisna nümunəsidir. Məqalə ailə tərkibinin təsərrüfat əmək tələbindən müstəqilliyi məntiqi ilə ayrılmanı sınayır və istifadə etdiyi məlumatlarda hipotezi rədd etmək üçün güclü əsas tapmır. Bu, bəzi kənd əmək bazarlarının standart modelə düşünüldüyündən daha yaxın işləyə biləcəyini göstərir. [E4]

Ayrılmanın pozulmasının səbəbləri

Əmək bazarı məhdudiyyəti ailənin daha çox iş istəməsinə baxmayaraq iş tapa bilməməsi və ya vaxtında işçi tuta bilməməsidir. Kredit məhdudiyyəti giriş alışını sərvətdən asılı edir. Sığorta çatışmazlığı ailənin risk mövqeyini istehsal seçiminə daxil edir. Nəqliyyat və satış xərcləri isə məhsulun ailə üçün kölgə qiymətini bazar qiymətindən fərqləndirə bilər.

Məsələn, iki eyni sahəli təsərrüfatın birində iki, digərində dörd işləyə bilən üzv olsun. Kənar əmək bazarı işləmirsə, ikinci ailə daha çox öz əməyini torpağa verə bilər. Əmək sərbəst alınıb-satılırsa, ailə tərkibindəki fərq ümumi L-ni deyil, muzdlu və ailə əməyinin nisbətini dəyişə bilər. Empirik yoxlamanın ayırmağa çalışdığı mexanizm budur.

Nəticələrin ehtiyatla şərhi

Hipotezin rədd edilməməsi onun bütün mənalarda doğru olduğunu sübut etmir. Məlumatın zəifliyi və kiçik seçmə fərqi aşkar etməyə mane ola bilər. Rədd edilməsi də təkcə əmək bazarının işləmədiyini sübut etmir: torpaq keyfiyyəti, texnologiya və ailə tərkibinin endogenliyi nəticəyə təsir edə bilər.

Ayrılma üçün sabit miqyas gəlirliliyi mütləq şərt deyil. Həmçinin bütün təsərrüfatların hektara eyni əmək və eyni məhsuldarlığa malik olması hipotezin ümumi nəticəsi deyil; torpaq və texnologiya fərqlənə bilər. Mühazirədə bu bərabərləşdirmələr əlavə sadələşdirici fərziyyələr kimi anlaşılmalıdır.

Cavabın əsas fikri

Tədqiqatlar ayrılmanın universal olmadığını, lakin bəzi bazarlarda münasib yaxınlaşma verə bildiyini göstərir. Əsas yoxlama ailə tərkibinin, qiymət və istehsal imkanları nəzərə alındıqdan sonra, ümumi istehsal qərarına ayrıca təsir edib-etməməsidir.

Mövzu 03 / Sual 14 / Əsas mühazirə [M3]

14. Dünya əhalisinin artım tarixindən bəhs edin.

Uzunmüddətli tarixi mənzərə

Tarixin böyük hissəsində dünya əhalisi bugünkü dövrlə müqayisədə yavaş artırdı. Doğum yüksək olsa da, xəstəliklər, qidalanma çatışmazlığı, yüksək uşaq ölümü və digər itkilər artımı məhdudlaşdırırdı. Müharibə və epidemiyalar bəzi dövrlərdə əhalinin azalmasına gətirirdi. Ona görə uzunmüddətli dəyişməni sabit və fasiləsiz yüksəliş kimi təsvir etmək düzgün deyil.

Kənd təsərrüfatı imkanlarının genişlənməsi və sonrakı sənaye, nəqliyyat və səhiyyə dəyişiklikləri ölüm risklərini tədricən azaltdı. Təhlükəsiz su, sanitariya, peyvənd, tibbi bilik və ərzağın daşınması daha çox insanın yaşamasına imkan verdi. Doğumun azalması çox vaxt ölüm azalmasından gec baş verdiyinə görə əhali artımı sürətləndi.

XX əsrdə sürətlənmə və sonrakı yavaşıma

XX əsrdə səhiyyə biliklərinin və texnologiyaların geniş yayılması bir çox aşağı gəlirli ölkədə ölümün daha sürətlə azalmasını mümkün etdi. Bunun üçün bütün ölkələrin əvvəlki sənayeləşmə tarixini eyni ardıcıllıqla təkrarlaması lazım deyildi. Doğum isə ailə davranışı, təhsil, sosial təminat və normalarla bağlı olduğundan eyni sürətlə dəyişmirdi.

BMT-nin 2024-cü il qiymətləndirməsinə əsasən, dünya əhalisi 2024-cü ildə təxminən 8,2 milyard idi. BMT-nin tarixi məlumatlarında 1950-ci il üçün təxminən 2,5 milyard, 2022-ci il üçün 8 milyard səviyyəsi göstərilir. Bu rəqəmlər aid olduqları illərin qiymətləndirmələridir; 2024 rəqəmini 2026-cı ilin cari əhali sayı kimi təqdim etmək olmaz. [E6]

Tarixi mərhələ	Əsas demoqrafik xüsusiyyət	İqtisadi məna
Erkən aqrar dövrlər	Yüksək doğum və yüksək ölüm	Artımın zəif və qeyri-sabit olması
Ölümün azalma mərhələsi	Doğum yüksək qalır, ölüm enir	Əhalinin sürətlə artması
Doğumun azalma mərhələsi	Doğum azalır, artım yavaşıyır	Ailə seçimi və yaş strukturunun dəyişməsi
Aşağı doğum və ölüm	Daha yavaş artım, yaşlanma ehtimalı	Əmək, pensiya və xidmət tələbinin dəyişməsi

Demoqrafik keçid

Demoqrafik keçid yüksək doğum və yüksək ölüm vəziyyətindən aşağı doğum və aşağı ölüm vəziyyətinə uzunmüddətli dəyişmədir. İlk keçiddə ölüm daha tez düşdüyü üçün doğum-ölüm fərqi böyüyür. Sonra doğumun azalması bu fərqi daraldır. Bu, bütün ölkələr üçün eyni tarix və sürətlə işləyən sərt cədvəl deyil.

Mühazirədəki “yüksək ölüm səviyyəsindən yüksək doğum səviyyəsinə keçid” ifadəsi birbaşa mərhələ adı kimi düzgün deyil. Hər mərhələdə doğum və ölüm birlikdə nəzərə alınmalıdır. Əhali artımı bu iki axının fərqi və beynəlxalq miqrasiya ilə müəyyən olunur.

Say, temp və yaş strukturu

Artım tempi ilə artan insanların sayı ayrı göstəricilərdir. Bir milyard əhalidə 2% artım 20 milyon, səkkiz milyardda 1% artım 80 milyon nəfərdir. Deməli, faiz azalarkən mütləq əlavə əhali sayı böyük qala bilər. Eyni səbəbdən “artım yavaşıyır” əhalinin dərhal azalması demək deyil.

Əhali momentumu da vacibdir. Gənc əhalisi çox olan ölkədə bir qadına düşən doğum azalsa belə, reproduktiv yaşa daxil olanların sayı artdığı üçün ümumi doğum bir müddət yüksək qala bilər. Yaş strukturunun təsiri nəzərə alınmadan tək fertillik rəqəmi ilə gələcək əhali barədə hökm vermək olmaz.

İnkişafla əlaqə və qeyri-bərabər keçid

Gənc əhali təhsil, sağlamlıq və iş yerlərinə tələbi artırır. Yetərli bacarıq və məhsuldar məşğulluq olduqda əmək qabiliyyətli əhalinin payının yüksəlməsi inkişafı dəstəkləyə bilər; bu imkan avtomatik demoqrafik dividend deyil. Yaşlanma isə qulluq, pensiya və əmək bazarı üçün başqa tələblər yaradır.

Mühazirədəki əvvəlki onilliklərə aid regional artım və doğum rəqəmləri tarixi kontekstdə oxunmalıdır. Regionların daxilində ölkələr və şəhər-kənd əraziləri fərqlənir. Əhali artımını bütün inkişaf problemlərinin tək səbəbi kimi təqdim etmək texnologiya, bölgü və institutların rolunu gizlədir.

Cavabın əsas fikri

Dünya əhalisinin tarixi yavaş artımdan ölümün azalması ilə sürətlənməyə, sonradan doğumun azalması ilə tempin yavaşımasına keçidi göstərir. Demoqrafik keçid, yaş strukturu və əhali momentumu sayla yanaşı nəzərə alınmalıdır.

Mövzu 03 / Sual 15 / Əsas mühazirə [M3]

15. Əhali artımının başqa bir sadə modeli olan Basu və Van modeli haqqında məlumat verin.

Modelin düzgün konteksti

Kaushik Basu və Pham Hoang Vanın 1998-ci il modeli əsasən uşaq əməyinin iqtisadi səbəblərini izah edir. Mühazirədə o, ailə ölçüsü və demoqrafik seçimlə əlaqədə təqdim olunur. Lakin onu təkbaşına tam doğum və ya dünya əhalisi artımı nəzəriyyəsi saymaq düzgün deyil: əsas modelin mərkəzində yoxsulluq, böyüklərin əməkhaqqı və uşağın işləyib-işləməməsi dayanır. [E5]

Modelin mühüm ideyası budur ki, valideynlərin uşağı işlətməsi onların uşaq əməyini özlüyündə üstün tutduğunu göstərməyə bilər. Ailə böyüklərin gəliri ilə zəruri istehlakı təmin edə bilmədikdə belə seçimə məcbur qala bilər. Davranışın məhdudiyyəti müəyyən edilmədən yalnız üstün tutma haqqında nəticə çıxarmaq olmaz.

Əsas fərziyyələr

Rifah və ya “lüks” aksiomuna görə ailə uşaq əməyindən kənar gəliri yetərli olduqda uşağı işlətməməyi üstün tutur. Əvəzetmə aksiomuna görə müəyyən işlərdə böyük və uşaq əməyi istehsal baxımından bir-birini qismən əvəz edə bilir. Bu, onların eyni bacarıq və məhsuldarlıqda olması demək deyil.

Mühazirənin sadələşdirilmiş versiyasında uşağın qazancının onun saxlanma xərcindən artıq resurs yarada bilməsi də əlavə edilir. İlk iki şərt əsas Basu-Van yanaşmasının aksiomlarıdır; üçüncü şərt ailə ölçüsü ilə bağlı əlavə hesablamanın fərziyyəsi kimi anlaşılmalıdır. Onları bütün ölkələrin faktiki xüsusiyyətləri kimi təqdim etmək olmaz.

Büdcə və uşaq əməyinin seçimi

Bir ailədə bir böyüyə normallaşdırılmış əmək və m uşaq olsun. Böyüyün istehlakı c, hər uşağın istehlakı βc, 0 < β < 1-dir. Böyük əməkhaqqı w_a, uşaq əməkhaqqı w_c, uşaqların işləmə qərarı e ∈ {0, 1} olsun. Sadə büdcə (1 + mβ)c = w_a + mew_c şəklindədir.

Ailənin zəruri istehlak həddi böyüyə ekvivalent s olsun. Böyük gəliri $w_a \geq (1 + m\beta)s$ şərtini ödəyirsə, uşaqları işlətmədən minimum təmin edilir və modeldə e = 0 seçilir. Gəlir bu həddin altındadırsa, digər fərziyyələr daxilində e = 1 seçilə bilər. Uşaq gəliri belə minimumu ödəmirsə, modelin sadə həlli ayrıca çatışmazlıqla üzləşir.

Şərti nümunədə m = 2, β = 0,5, s = 100 olsun. Uşaqları işlətmədən tələb olunan böyük gəliri 200 vahiddir. w_a = 250 olduqda e = 0 mümkündür. w_a = 150 və hər uşağın qazancı 80 olduqda uşaqlar işləyərsə c = (150 + 160)/2 = 155 alınır; işləməsələr c = 75 olar. Rəqəmlər modelin mexanizmini göstərir.

Çoxsaylı tarazlıq

Uşaq əməyi bazara daxil olduqda ümumi effektiv əmək təklifi artır. Müəyyən şəraitdə bu, böyük əməkhaqqını aşağı saxlayır, aşağı gəlir isə ailələri yenidən uşaq əməyinə yönəldir. Başqa tarazlıqda böyük əməkhaqqı yüksəkdir və uşaqlar işləmirlər. Beləliklə, fərdi qərar əmək bazarını, əmək bazarı isə fərdi qərarı dəyişir.

Şərti tarazlıq	Böyük əməkhaqqı	Ailənin uşaq əməyinə ehtiyacı
Aşağı gəlirli vəziyyət	Zəruri ailə istehlakına yetmir	Uşaq əməyi təklifi yüksək ola bilər
Yüksək gəlirli vəziyyət	Minimumu uşağın işi olmadan ödəyir	Ailə uşağı işlətməməyi seçə bilər

Demoqrafik və siyasət nəticəsi

m artdıqca ailənin minimum xərci yüksəlir, buna görə eyni böyük gəliri uşaq əməyindən imtina üçün yetməyə bilər. Lakin buradan bütün ailələrin daha çox uşaq seçəcəyi nəticəsi çıxmır: təhsil, gələcək qazanc, vaxt və sosial normalar da rol oynayır.

Model uşaq əməyi ilə mübarizədə böyüklərin gəliri, məktəbə çıxış və ailənin təhlükəsizliyinin əhəmiyyətini göstərir. Müəyyən fərziyyələrdə bazar tarazlığının dəyişməsi faydalı ola bilər, ancaq tək inzibati qadağanın hər yerdə avtomatik rifah yaratdığı nəticəsi nəzəriyyədən çıxmır. Ailənin itirdiyi gəlirə münasib alternativ də nəzərə alınmalıdır.

Cavabın əsas fikri

Basu-Van modeli uşaq əməyini aşağı gəlir və əmək bazarındakı qarşılıqlı təsirlə izah edir. Ailə ölçüsü minimum ehtiyacı dəyişir, çoxsaylı tarazlıq isə yoxsulluq və uşaq əməyinin bir-birini gücləndirə biləcəyini göstərir.

Mövzu 03 / Sual 16 / Əsas mühazirə [M3]

16. Adambaşına milli gəlir və doğum əmsalı göstəricisi arasındakı əlaqələri izah edin.

Əvvəl göstəriciləri fərqləndirmək

Adambaşına milli gəlir ölkə sakinlərinə aid milli gəlirin əhali sayına nisbətidir. Qiymət və ölkələrarası fərqləri araşdırarkən real və ya AQP ilə müqayisə seçimi əhəmiyyətlidir. “Doğum əmsalı” isə müxtəlif mənada işlənə bilər: ümumi doğum əmsalı bir ildə hər min nəfərə düşən canlı doğum, məcmu doğum əmsalı isə mövcud yaşa görə doğum dərəcələri saxlanarsa bir qadına düşəcək orta doğum sayıdır.

İkinci göstərici fertillik davranışına daha yaxındır; birinciyə əhalinin yaş tərkibi də güclü təsir edir. Uşaqların faktiki sayı, sağ qalan uşaqlar və məcmu doğum əmsalı da eyni anlayış deyil. Müqayisədə hansı göstəricidən istifadə olunduğu açıq yazılmalıdır.

Ümumi müşahidə və onun sərhədi

Uzunmüddətli inkişaf təcrübəsində yüksək gəlir çox vaxt aşağı fertilliklə müşayiət olunur. Mühazirə bunu ölkələrarası və ailələrarası əlaqə kimi vurğulayır. Lakin hər varlı qadının hər yoxsul qadından az uşağı olması, yaxud gəlirin hər artımının doğumu eyni qədər azaltması kimi sərt nəticə çıxarmaq olmaz.

Mühazirədəki əvvəlki dövrə aid regional uşaq sayı rəqəmləri cari göstərici kimi işlədilməməlidir. BMT-nin 2024 qiymətləndirməsində dünya üzrə məcmu doğum əmsalı bir qadına təxminən 2,25 canlı doğum göstərilir. Bu qlobal orta göstərici ölkə və ailə fərqlərini aradan qaldırmır. [E6]

Mənfi əlaqəni yarada bilən mexanizmlər

Vaxtın alternativ dəyəri. Əməkhaqqı, xüsusilə uşağa qayğıya vaxt ayıran valideynin bazar qazancı artdıqda, həmin vaxtın əldən verilmiş gəliri yüksəlir. Digər şərtlər sabitdirsə, çoxuşaqlılığın vaxt xərci artır. Amma gəlir artımı ailənin qayğı xidməti almaq imkanını da dəyişə bilər; yekun təsir əvvəlcədən tam müəyyən deyil.

İnsan kapitalına tələbat. Bacarıqlı işin gəliri artdıqda valideynlər hər uşağın təhsil və sağlamlığına daha çox sərmayə yönəldə bilər. Məhdud resursda uşaq sayı ilə hər uşağa ayrılan sərmayə arasında seçim kəskinləşir. Bekker-Lyuis modelinin say-insan kapitalı qarşılıqlı təsiri bu kanalı izah edir.

Uşaq ölümü və sosial təminat. Uşaqların sağ qalma ehtimalı yüksəldikdə arzu olunan sayda sağ qalan övlada çatmaq üçün daha az doğum kifayət edə bilər. Yaşlılıq təminatı genişləndikdə valideynin gələcək dolanışığını yalnız uşaqların köməyinə bağlama ehtiyacı zəifləyə bilər. Bu mexanizmlərin gücü ailə və institutlara görə dəyişir.

Təhsil, şəhərləşmə və normalar. Təhsil məlumatı, iş imkanını və ailədaxili qərar gücünü dəyişir. Şəhərdə mənzil, qayğı və təhsil xərcləri, kənddə isə uşağın ailə istehsalında rolu fərqlənə bilər. Nikah yaşı, sosial gözlənti və reproduktiv xidmətlərə çıxış da seçimə təsir edir.

Gəlir və əvəzetmə təsirləri

Gəlir artımı özlüyündə uşaqların sayını mütləq azaltmır. Ailə daha çox resursla həm istehlakı, həm qayğını, bəzən də arzu olunan uşaq sayını artıra bilər. Əməkhaqqının artması isə eyni zamanda uşağa sərf olunan vaxtı bahalaşdırır. Bu iki təsirin və insan kapitalı seçiminin cəmi müşahidə olunan nəticəni formalaşdırır.

Korrelyasiya və səbəbiyyət

Gəlir və doğumun əks əlaqəsi təkbaşına səbəbiyyət sübutu deyil. Təhsil, səhiyyə və institutlar hər ikisinə təsir edə bilər. Ailə ölçüsü də bir nəfərə düşən resursu və valideynin iş vaxtını dəyişir; səbəbiyyət əks istiqamətdə də mümkündür. Ölkə səviyyəsindəki əlaqəni avtomatik fərdi qadının davranışına tətbiq etmək olmaz.

Etibarlı təhlil yaş tərkibi, təhsil, region, xidmətə çıxış və digər amilləri nəzərə almalı, mümkün endogenliyi araşdırmalıdır. Məqsəd insanların sayına mexaniki müdaxilə deyil, demoqrafik seçimin hansı şəraitdə verildiyini anlamaqdır.

Cavabın əsas fikri

Gəlir artımı ilə fertillik arasında çox vaxt mənfi əlaqə müşahidə olunur, amma təsir vaxt xərci, təhsil, uşaq sağlamlığı, sosial təminat və normalar vasitəsilə formalaşır. Göstəricinin dəqiq tərifi və korrelyasiya-səbəbiyyət fərqi vacibdir.

Mövzu 03 / Sual 17 / Əsas mühazirə [M3]

17. Bekker və Lyuisin tədqiqatlarında doğumla bağlı qərarların kompromislər əsasında müəyyən olunmasını izah edin.

Modelin müəllifləri və əsas fikir

Burada Gary S. Bekker və H. Qreq Lyuisin uşaq sayı ilə hər uşağa ayrılan sərmayə arasındakı qarşılıqlı əlaqəsi nəzərdə tutulur. H. Qreq Lyuis, iki sektorlu inkişaf modeli ilə tanınan Artur Lyuisdən fərqli müəllifdir. Bekker-Lyuis yanaşması ailənin resurslarını valideyn istehlakı, uşaq sayı və uşaqların insan kapitalı arasında necə böldüyünü araşdırır. [E7]

Ədəbiyyatda işlənən “uşağın keyfiyyəti” ifadəsi şəxsin insani dəyərini deyil, təhsil, sağlamlıq və bacarıq kimi nəticələri bildirən texniki termindir. Daha aydın ifadə üçün “hər uşağın insan kapitalı” deyilməsi münasibdir. Model uşağın rifahını və ailə seçiminin resurs məhdudiyyətini sadələşdirir.

Üç istiqamətli kompromis

Ailənin öz istehlakı x, sağ qalan uşaqların sayı n, hər uşağa düşən insan kapitalı z olsun. Faydalılıq U(x, n, z) ilə göstərilir. Daha çox uşağın olması, hər birinə daha çox qayğı və valideynin digər istehlakı eyni büdcə daxilində rəqabət aparır. Bütün istiqamətləri eyni vaxtda sərbəst artırmaq mümkün deyil.

Sadələşdirilmiş xərc funksiyasında hər uşağın baza xərci a, insan kapitalının hər vahidinin xərci b olsun: $x + n(a + bz) \le Y$. Burada Y ailənin tam resursudur; qiymətlər uyğun vahiddə normallaşdırılıb. Valideyn vaxtının alternativ dəyəri a və b-nin daxilinə və ya ayrıca vaxt məhdudiyyətinə daxil edilə bilər.

Say və insan kapitalının qarşılıqlı qiyməti

Əlavə uşağın xərci $a + bz$-dir: ailə hər uşağa daha yüksək təhsil və sağlamlıq səviyyəsi seçdikcə bir əlavə uşağın saxlanması bahalaşır. Hər uşağın insan kapitalını bir vahid artırmağın ümumi xərci isə bn-dir: uşaq sayı çoxaldıqca eyni yaxşılaşma bütün uşaqlara tətbiq ediləndə daha baha başa gəlir.

Bu qarşılıqlı təsir modelin əsas yeniliyidir. n və z sadəcə ayrı-ayrı sabit qiymətli seçimlər deyil; birinin seçimi digərinin kölgə qiymətini dəyişir. Bu səbəbdən gəlirin artması insan kapitalına tələbi gücləndirərək eyni zamanda uşaq sayını daha bahalı seçimə çevirə bilər.

Şərti hesablama

$Y = 1\,000$, $a = 100$, $b = 50$ götürək. $n = 2$ və $z = 2$ olduqda uşaq xərci $2 \times (100 + 50 \times 2) = 400$, valideyn istehlakı üçün qalan 600-dür. Eyni insan kapitalı səviyyəsində üçüncü uşaq əlavə 200 vahid tələb edir.

$n = 2$ saxlanıb $z = 4$ seçilərsə, ümumi uşaq xərci 600, valideyn istehlakı üçün qalan 400 olur. $n = 3$ və $z = 4$ birlikdə seçilərsə, xərc 900-ə çatır və başqa istehlaka 100 qalır. Bu rəqəmlər optimal ailə ölçüsünü müəyyən etmir; mümkün seçimlər arasındakı resurs kompromisini göstərir.

Seçim	Ümumi uşaq xərci	Digər istehlaka qalan
2 uşaq, z = 2	400	600
3 uşaq, z = 2	600	400
2 uşaq, z = 4	600	400
3 uşaq, z = 4	900	100

İnkişaf və ailədaxili amillər

İqtisadi inkişaf bacarıqlı əməyin gəlirini artırdıqda hər uşağa daha çox təhsil sərmayəsi cəlbedici ola bilər. Valideyn əməkhaqqı yüksəldikdə isə uşağa qayğının vaxt xərci artır. Pulsuz və keyfiyyətli təhsil bəzi xərcləri azalda bilər, amma ailənin say və vaxt seçiminin yekun istiqaməti bütün təsirlərin cəmindən asılıdır.

Sadə model valideynlərin eyni məqsədi olduğunu və uşaqlar arasında eyni sərmayə bölgüsünü fərz edə bilər. Real ailədə üstün tutmalar, gəlirə nəzarət və qayğı yükü fərqlənir. Uşaq sağlamlığı, doğuma nəzarət imkanı və sosial normalar da resursla birlikdə nəzərə alınmalıdır.

Cavabın əsas fikri

Doğum qərarı uşaq sayı, hər uşağın insan kapitalı və valideynlərin digər istehlakı arasında kompromisdir. Say artdıqca insan kapitalını yüksəltmək, insan kapitalı tələbi artdıqca əlavə uşaq seçmək daha baha olur; gəlirin təsiri buna görə sadə və birtərəfli deyil.

Mövzu 03 / Sual 18 / Əsas mühazirə [M3]

18. Ev təsərrüfatlarının demoqrafik seçim baxımından faydalılıq funksiyasını izah edin.

Funksiyanın quruluşu

Mühazirədə demoqrafik seçim U(x, n, z; α) faydalılıq funksiyası ilə göstərilir. x valideynlərin istehlakı, n sağ qalan uşaqların sayı, z hər uşağın insan kapitalı, α isə üstün tutmalara təsir edən sosial və digər amillərdir. Model ailənin bu istiqamətləri resurs məhdudiyyəti daxilində birgə seçdiyini ifadə edir.

Funksiya müşahidə olunan pul gəlirinin sadə cəmi deyil; ailənin nəticələri necə qiymətləndirdiyinin nəzəri təsviridir. Müəyyən diapazonda x, n və z-nin artması faydalılığı yüksəldə bilər, amma əlavə fayda eyni sürətlə artmaya bilər. Faktiki doğum diskret qərardır; davamlı n fərziyyəsi riyazi təhlili sadələşdirmək üçündür.

İnsan kapitalının yaradılması

Mühazirənin yazılışını aydınlaşdıraraq C-ni bütün uşaqlar üçün alınan mal və xidmətlərin cəmi, t-ni onlara ayrılan ümumi vaxt kimi götürək. İnsan kapitalı z = Z(C, t; β)/n formasında ifadə olunur. β məktəb, səhiyyə, mühit və texnologiya kimi xarici şəraitdir. Z ümumi qayğı və təhsilin nəticəsini, n-ə bölünmə isə bir uşağa düşən hissəni göstərir.

C və t dəyişmədikdə uşaq sayı artarsa, z azalır. Ailə z-ni qorumaq istəyirsə, daha çox pul və ya vaxt ayırmalıdır. Bu, insan kapitalının ailə daxilində resursla əlaqəsini göstərir; uşaqların qabiliyyətinin həqiqətdə tam eyni olması fərziyyədir.

Pul və vaxt büdcəsi

Valideynin vaxt ehtiyatı T, əməkhaqqı w, digər gəliri Y_0 olsun. Uşağa ayrılan t vaxtdan sonra bazarda T − t vaxt işləmək mümkündür. Sadə büdcə $p_x x + p_c C \le w(T - t) + Y_0$ şəklindədir. Ekvivalent yazılış $p_x x + p_c C + wt \le wT + Y_0$ vaxtın alternativ dəyərini açıq göstərir.

Modelin məqsədi bu büdcə və insan kapitalı əlaqəsi daxilində U-nu maksimallaşdırmaqdır. Uşaqlara verilən vaxt ödənişsiz olsa da, iqtisadi xərcsiz deyil. Kənar qayğı xidməti, iş saatının çevikliyi və digər valideynin iştirakı genişlənəndə məhdudiyyətin forması da dəyişir.

Marjinal seçim məntiqi

Ailə əlavə resursun valideyn istehlakına, uşaq sayına və ya insan kapitalına yönəlməsindən gələn faydanı müqayisə edir. Daxili optimumda bir vahid xərcin müxtəlif istifadə yerlərində yaratdığı marjinal fayda uyğunlaşır. Lakin minimum ehtiyac, borc məhdudiyyəti və ya bölünməyən təhsil seçimi olduqda sadə bərabərlik şərtləri tam tətbiq olunmaya bilər.

Məsələn, məktəb keyfiyyəti yaxşılaşanda eyni C və t ilə daha yüksək Z yarana bilər. Bu, əvvəlki sayda uşağın insan kapitalını yüksəldə, vaxtı azad edə və ya ailənin digər seçimlərini dəyişə bilər. Ona görə “məktəb pulsuz olduqda doğum mütləq artır” və ya “mütləq azalır” nəticəsi bu ümumi funksiyadan təkbaşına çıxmır.

Sosial təsirlər və tarazlıq

α ailənin sosial mühitini modelə daxil edir. Qonşuların ailə ölçüsü, nikah və qayğı normaları arzu olunan n-ə təsir edə bilər. Əgər başqalarının uşaq sayı yüksəldikcə ailənin əlavə uşaqdan gözlədiyi marjinal fayda artırsa, strateji tamamlayıcılıq yaranır. Onda ailənin ən yaxşı cavabı $n_i^* = R(n_{-i})$ və bəzi hallarda R-in müsbət meyli ilə təsvir edilir.

Oxşar ailələr üçün simmetrik Neş tarazlığında $n^* = R(n^*)$ ödənir. Uyğun funksiya formasında aşağı və yüksək uşaq sayı olan bir neçə tarazlıq yarana bilər. Bu, fərqli cəmiyyətlərin yalnız gəlir fərqinə görə deyil, tarixi gözlənti və normalara görə də fərqlənə biləcəyini göstərir. Çoxsaylı tarazlıq üçün əlavə forma şərtləri lazımdır.

Məhdudiyyətlər və əsas fikir

Vahid ailə modeli valideynlərin fərqli məqsəd və danışıqlar gücünü gizlədə bilər. Reproduktiv sağlamlıq, uşaqların sağ qalması, aktiv və gəlirə nəzarət kimi amillər ayrıca genişlənmə tələb edir.

Cavabın əsas fikri

Demoqrafik faydalılıq funksiyası valideyn istehlakını, sağ qalan uşaq sayını və hər uşağın insan kapitalını birləşdirir. Pul, vaxt və sosial təsirlər bu seçimləri əlaqələndirir; nəticə tək gəlir səviyyəsi ilə müəyyən olunmur.

Mövzu 03 / Sual 19 / Əsas mühazirə [M3]

19. Yoxsul ölkələr nümunəsində Maltus iddialarının yanlış olmasının nəticəsi nədir?

Maltus məntiqi və sualın mənası

Maltusun sadə əhali yanaşmasında yaşayış vasitələri məhdud, əhalinin artım meyli isə güclüdür. Sabit torpaq və zəif texnoloji dəyişmə şəraitində əlavə əhali adambaşına məhsulu azalda, həyat səviyyəsi üzərindən ölüm və doğuma təsir edə bilər. Bu mexanizm iqtisadi yüksəlişin uzun müddət yaşayış minimumuna yaxın gəlirlə məhdudlaşmasını izah etməyə çalışırdı.

Mühazirədə qeyd olunur ki, bir çox yoxsul ölkədə əhali sürətlə artdığı halda ölüm aşağı düşmüş və adambaşına gəlir də yüksəlmişdir. Bu müşahidə “sürətli əhali artımı mütləq gəlir azalması və ölüm artımı yaradır” iddiasını ümumi, qaçılmaz qanun kimi qəbul etməyə imkan vermir. Burada tənqid resurs məhdudiyyətinin yoxluğuna deyil, nəticənin avtomatikliyinə yönəlir.

Sərt proqnoz niyə dəyişdi?

Texnoloji tərəqqi torpağın və əməyin məhsuldarlığını artırdı. Toxum, suvarma, gübrə, mexanikləşmə və təşkilatlanma eyni resursla daha çox məhsul almağa imkan yarada bilər. Qeyri-aqrar fəaliyyətlərin genişlənməsi də gəlirin yalnız mövcud əkin sahəsindən asılılığını azaldır.

Ticarət ərzağı yalnız yerli məhsuldan təmin etmək məhdudiyyətini yumşalda bilər. Nəqliyyat və bazar əlaqələri bölgələrarası çatışmazlığın qarşılanmasını asanlaşdırır. Bununla belə, idxal üçün gəlir və valyuta lazımdır; ticarətin mövcudluğu hər ailənin qidaya çıxışını avtomatik təmin etmir.

Səhiyyə və sanitariya ölüm riskini birbaşa azaldır. Doğum davranışı da təhsil, uşaq sağqalması, əməkhaqqı, qayğı xərci və sosial təminatla dəyişir. Beləliklə, həm resurs istehsalı, həm də əhali artımı modeldə sabit götürülən münasibətlərdən fərqli inkişaf edir.

Sadə istehsal hesabı

Sabit torpaq şəraitində $Y = AL^{\alpha}$, $0 < \alpha < 1$ olsun. A texnologiya, L əhali və ya uyğun sadələşdirmədə əməkdir. Adambaşına məhsul $y = AL^{(\alpha - 1)}$ alınır. A sabitdirsə, L artımı y-ni aşağı çəkir. Ancaq A yüksəldikdə nəticə dəyişə bilər.

Təxmini artım əlaqəsi $g_y = g_a - (1 - \alpha)g_l$-dir. $\alpha = 0{,}6$, əhali artımı 3%, texnologiya artımı 4% olduqda $g_y = 4 - 0{,}4 \times 3 = 2{,}8\%$ alınır. Bu, faktiki ölkə statistikası deyil, texnoloji dəyişmənin sərt Maltus nəticəsini necə dəyişdirdiyinin nümunəsidir.

İnkişaf nəzəriyyəsi üçün nəticələr

Birinci nəticə əhalini iqtisadi inkişafın yeganə səbəbi və ya maneəsi saymamaqdır. Məhsuldarlıq, insan kapitalı, məşğulluq, bölgü və institutlar da əsas rol oynayır. Eyni artım tempi fərqli iqtisadiyyatlarda müxtəlif nəticə yarada bilər.

İkinci nəticə yoxsulluq və aclığı yalnız fiziki ərzaq çatışmazlığı ilə izah etməməkdir. Ailə gəlirini və alıcılıq imkanını itirəndə bazarda ərzaq olsa da qida ala bilməyə bilər. Buna görə təminat və çıxış mexanizmləri, sosial müdafiə və gəlir bölgüsü də araşdırılır.

Üçüncü nəticə demoqrafik qərarın endogen götürülməsidir. İnsanlar dəyişən əmək, təhsil və sağqalma şəraitində ailə ölçüsünü dəyişə bilir. İnkişaf mikroiqtisadiyyatı həmin seçimi zaman və büdcə məhdudiyyəti ilə izah etməyə çalışır. Əhali iqtisadi prosesə yalnız kənardan əlavə olunan rəqəm deyil.

Yanlış nəticədən çəkinmək

Maltusun sərt proqnozunun ümumiləşməməsi “əhali artımının heç vaxt xərci yoxdur” demək deyil. Məktəb, iş, mənzil, su və ətraf mühitə təzyiq yarana bilər. Texnoloji tərəqqinin faydası da bərabər bölünməyə bilər. Quraqlıq və münaqişə kimi şoklar yenə ciddi təhlükədir; əsas məsələ onların hansı institut və imkanla qarşılandığıdır.

Cavabın əsas fikri

Tarixi təcrübə əhali artımının gəlir azalması və yüksək ölümə qaçılmaz şəkildə gətirmədiyini göstərir. İnkişafın izahında texnologiya, demoqrafik keçid, ticarət, bölgü və xidmətlər birlikdə nəzərə alınmalıdır; resurs və ekoloji hədlər isə əhəmiyyətini saxlayır.

Mövzu 03 / Sual 20 / Əsas mühazirə [M4]

20. Marşallın (1920) və Kruqmanın əhalinin böyük şəhərlərdə yaşamaq motivini istehsaldan irəli gələn xarici amillər və təmərküzləşmə ilə bağlı mülahizələrini açıqlayın.

Şəhərdə cəmləşməni nə izah edir?

Sənayenin kənd təsərrüfatından az torpaq tələb etməsi insanların sıx yerləşməsinə imkan verir, amma müəssisələrin niyə məhz müəyyən şəhərlərdə yığıldığını tam izah etmir. Aqlomerasiya üstünlükləri yaxın yerləşmənin istehsal, məlumat və bazar faydalarıdır. Bu faydalar firmaları cəlb edir, iş və gəlir imkanları isə əhalinin məkan seçiminə təsir göstərir.

İstehlak baxımından şəhər xidmət, sosial əlaqə və müxtəlif mal seçimi təklif edə bilər. Mühazirədə isə xüsusi diqqət istehsal mənşəli üstünlüklərə yönəlir. Marşall və Kruqman bu üstünlüklərin müxtəlif mexanizmlərini izah edirlər.

Marşallın üç əsas mexanizmi

İxtisaslı əmək bazarı. Eyni və əlaqəli sahələrdə çox firma olduqda işçi öz bacarığına uyğun iş, firma isə uyğun işçi tapmaqda üstünlük qazana bilər. Axtarış və işə uyğunlaşma xərcləri azalır. Ayrı müəssisənin sifarişi zəiflədikdə işçinin yaxınlıqdakı başqa firmaya keçməsi də asanlaşa bilər.

İxtisaslaşmış giriş və xidmətlər. Bir çox istehsalçının yaxınlığı təmir, komponent, logistika və digər təchizatçı üçün bazar yaradır. Ayrı kiçik firmanın sifarişi belə xidmətin yaşaması üçün yetməyə bilər, ümumi tələb isə imkan yaradır. Hər firma bütün xidmətləri daxilində qurmaq məcburiyyətindən qismən azad olur.

Bilik yayılması. İşçilərin hərəkəti, peşə əlaqələri və istehsal üsullarının müşahidəsi informasiyanın yayılmasını asanlaşdıra bilər. Yenilik edən müəssisə bütün faydanı öz mənfəətində saxlamaya bilər; qonşular da öyrənə bilər. Bu, texnoloji xarici təsirin tipik nümunəsidir. Hər yaxınlıq avtomatik açıq və xərcsiz bilik mübadiləsi yaratmır.

Kruqmanın artan gəlir və bazar əlaqələri

Kruqmanın iqtisadi coğrafiya modelində artan miqyas gəlirləri, nəqliyyat xərcləri və bazar ölçüsü birləşir. Böyük bazara yaxın istehsal satışın çatdırılma xərcini azalda bilər. Firmalar işçi və gəlir cəlb edir, artan yerli tələb isə daha çox firmanı cəlb edir. Beləliklə, özünü gücləndirən mərkəz-periferiya quruluşu yarana bilər. [E8]

Burada üstünlük yalnız bilik sızması deyil; qiymətlər və bazar tələbi vasitəsilə yaranan əlaqələr də rol oynayır. Miqyas üstünlüyü müəssisəyə daha çox istehsalla orta xərci azaltmaq imkanı verir. Bazar əlaqəsi isə həmin miqyasa çatmağı asanlaşdıra bilər. Tarixi kiçik başlanğıc fərqi sonradan böyük məkan fərqinə çevrilə bilər.

Müqayisə	Marşall yanaşması	Kruqman yanaşması
Əsas diqqət	Eyni məkanda istehsalın xarici faydaları	Miqyas, nəqliyyat və bazar ölçüsünün qarşılıqlı təsiri
Əmək	İxtisaslı işçi ehtiyatı və uyğunlaşma	İşçi və firmaların məkan üzrə hərəkəti
Əlaqə	Təchizatçı və bilik yayılması	Tələb və xərc üzərindən özünü gücləndirən cəmləşmə
Nəticə	Lokal istehsal üstünlükləri	Müəyyən şəraitdə mərkəz-periferiya tarazlığı

Əks qüvvələr və xalis fayda

Cəmləşmənin xərcləri də var: mənzil və torpaq bahalaşır, nəqliyyat sıxlığı və çirklənmə artır, ictimai xidmət yüklənir. Buna görə daha böyük şəhər hər zaman daha yaxşı seçim deyil. Firma və ailə yaxınlığın faydasını bu xərclərlə müqayisə edir. Nəqliyyat xərcinin azalmasının nəticəsi də bütün model və dövrlərdə eyni deyil.

Məsələn, bir şəhərdə toxuculuq müəssisələri, təmir ustaları və ixtisaslı işçilər toplanıbsa, yeni firma sıfırdan təchizat və əmək bazarı yaratmır. Ailə həmin iş imkanına görə şəhərə köçə bilər. Ancaq kirayə və yol xərci artdıqda onun real rifah üstünlüyü nominal əməkhaqqı fərqindən az ola bilər.

Siyasət və əsas fikir

Şəhər inkişafını yalnız əhali axını kimi deyil, məhsuldarlıq, mənzil, nəqliyyat və xidmət sistemi kimi təhlil etmək lazımdır. Sadəcə müəssisələri inzibati şəkildə eyni yerə toplamaq aqlomerasiya faydasını zəmanətləndirmir; real əlaqə və bacarıqlar tələb olunur.

Cavabın əsas fikri

Marşall əmək bazarı, təchizatçı və bilik yayılmasını; Kruqman isə miqyas, nəqliyyat və bazar tələbinin özünü gücləndirən təsirini vurğulayır. Şəhərdə cəmləşmə fayda ilə sıxlıq və yaşayış xərclərinin balansından asılıdır.

Mövzu 04 / Sual 21 / Əsas mühazirə [M4]

21. Əhalinin miqrasiya anlayışı və onun mahiyyətini izah edin.

Anlayış və inkişafla əlaqə

Miqrasiya insanların adi yaşayış yerini müəyyən müddətə və ya davamlı olaraq dəyişməsidir. Burada yaşayışın məkan üzrə dəyişməsi əsasdır; hər gündəlik səfər, turizm və işə gedib-gəlmə eyni mənada miqrasiya sayılmır. Konkret statistikada müddət və yaşayış meyarı qəbul edilmiş tərifə uyğun dəqiqləşdirilməlidir.

İnkişaf prosesində əmək və əhali iqtisadi imkanların dəyişməsinə uyğun yenidən yerləşir. Aqrar istehsal böyük torpaq sahəsinə yayılma tələb etdiyi halda, bir çox sənaye və xidmət fəaliyyəti daha sıx əmək və müəssisə yerləşməsinə imkan verir. Lakin kənddən şəhərə köç inkişafın yeganə forması deyil: kəndlərarası, şəhərlərarası, geriyə və beynəlxalq axınlar da mövcuddur.

Əsas növlər

Daxili miqrasiya ölkə daxilində, beynəlxalq miqrasiya isə ölkələr arasında yaşayış dəyişikliyidir. Müvəqqəti və mövsümi köç iş və gəlir dövrünə bağlı ola bilər; daimi köç daha uzunmüddətli yaşayış dəyişikliyini göstərir. Dairəvi miqrasiyada şəxs bir neçə dəfə gedib-qayıda bilər. Bu fərqlər ailə və mənşə yeri ilə əlaqələrin saxlanmasına təsir edir.

Könüllü miqrasiyada iş, təhsil və ailə seçimi önə çıxa bilər. Məcburi yerdəyişmə münaqişə, zorakılıq və fəlakət kimi şəraitlə bağlıdır. Bu iki vəziyyət arasında real seçim imkanları çox fərqli ola bilər. Bütün miqrasiyanı yalnız yüksək əməkhaqqı axtarışı ilə izah etmək buna görə natamamdır.

Mikroiqtisadi qərar

Fərd təyinat yerinin gözlənilən gəlirini, iş tapmaq ehtimalını, yaşayış və köç xərcini, təhlükəsizlik və qeyri-pul faydalarını müqayisə edir. Uzunmüddətli çərçivədə qərar gələcək xalis fayda fərqinin diskontlaşdırılmış dəyərinə əsaslana bilər: köç yalnız bu fərq başlanğıc və uyğunlaşma xərclərini qarşıladıqda cəlbedicidir.

Məsələn, kənddə aylıq gəlir 500, şəhərdə formal maaş 1 000 manatdır. Ancaq iş tapmaq ehtimalı 40%, alternativ şəhər qazancı 200-dürsə, gözlənilən gəlir 0,4 × 1 000 + 0,6 × 200 = 520 manatdır. Əlavə kirayə və nəqliyyat xərci 150 olduqda xalis müqayisə 370-ə enir. Bu sadə nümunədə nominal maaş üstünlüyü köçü sərfəli etmir.

Ailə qərarı və risk

Miqrasiya bəzən ayrı şəxsin deyil, ailənin gəlir strategiyasıdır. Bir üzv şəhərə gedir, digərləri aqrar istehsalı davam etdirir. Fərqli sahələrin gəliri eyni vaxtda düşmürsə, bu, ailənin riskini azalda bilər. Pul köçürmələri istehlak, təhsil və investisiyanı maliyyələşdirə bilər.

Əlaqə tam kəsilmir: ailə ilkin köç xərcini ödəyə, miqrant isə sonradan dəstək göndərə bilər. Qohum və həmyerli şəbəkəsi yaşayış və iş axtarışını asanlaşdırır. Bununla belə, şəbəkəyə çıxışı olmayan şəxs eyni bacarıqla daha yüksək xərc daşıya bilər.

Mənşə və təyinat üçün təsirlər

Mənşə yerində əmək təklifi azalaraq əməkhaqqına və iş bölgüsünə təsir edə bilər. Gələn köçürmə ailənin imkanını artırar, amma bacarıqlı işçinin getməsi yerli istehsalı da zəiflədə bilər. Nəticə hansı şəxslərin getdiyindən, pul və bilik əlaqələrinin necə saxlandığından asılıdır.

Təyinat yerində əmək, tələb və sahibkarlıq arta bilər. Eyni zamanda mənzil, nəqliyyat və xidmətlər uyğunlaşmadıqda sıxlıq və qeyri-formal məşğulluq genişlənə bilər. Miqrantın gəlməsi ilə bütün yerli şəxslərin mütləq qazanması və ya itirməsi barədə vahid hökm vermək olmaz.

Miqrasiya, urbanizasiya və ölçmə

Urbanizasiya şəhər əhalisinin ümumi əhalidə payının artmasıdır. Şəhərin böyüməsi yalnız miqrasiyadan gəlmir: təbii artım və inzibati sərhəd dəyişikliyi də təsir edir. Buna görə şəhər əhalisinin artımını birbaşa miqrant sayı kimi götürmək səhvdir.

Cavabın əsas fikri

Miqrasiya insanların imkan və məhdudiyyətlərə uyğun yaşayış yerini dəyişməsidir. O, fərdi gəlir seçimi, ailə risk strategiyası və iqtisadiyyatın məkan transformasiyası kimi birlikdə təhlil olunmalıdır.

Mövzu 04 / Sual 22 / Əsas mühazirə [M4]

22. Harris-Todaro modelinin qəbul etdiyi şərtlər haqqında məlumat verin.

Modelin əsas problemi

John Harris və Michael Todaronun 1970-ci il modeli şəhərdə işsizlik olsa da kənddən şəhərə köçün niyə davam etdiyini izah edir. Əsas fikir odur ki, miqrant yalnız faktiki formal maaşı deyil, həmin işi əldə etmək ehtimalı ilə ölçülən gözlənilən gəliri müqayisə edir. Müəyyən şərtlərdə bu gəlir kənd qazancından yüksək qala bilər. [E9]

Əsas fərziyyələr

Birinci, kənd əmək bazarı rəqabətlidir və kənd təsərrüfatı əməkhaqqı əməyin marjinal məhsulu ilə əlaqələnir. Məhsul qiyməti vahidə normallaşdırıldıqda $w_r = g'(L_r)$ yazılır. Torpaq sabitdirsə, kənddə əmək azalanda qalanların marjinal məhsulu yüksələ bilər.

İkinci, şəhərin müasir sektorunda əməkhaqqı w_m bazarı tam təmizləyən səviyyədən yuxarı və nisbətən sərt götürülür. Mühazirədə həmkarlar ittifaqı və dövlət siyasəti mümkün səbəblər kimi göstərilir. Bu institusional fərziyyə real şəhər əməkhaqqının bütün hallarda məhz həmin iki səbəbdən yarandığını bildirmir.

Üçüncü, formal işə çıxış üçün şəhərdə olmaq tələb olunur, iş istəyənlər mövcud iş yerindən çox olduqda iş ehtimalla əldə edilir. Sadə “lotereya” təsvirində eyni uyğun namizədlərin iş tapmaq ehtimalı eynidir. İş axtarışı müddəti və bacarıq fərqləri burada ətraflı modelləşdirilmir.

Dördüncü, işsiz və ya qeyri-formal fəaliyyətlə dolanan şəhər əhalisi mövcuddur. Baza hesabında onların qazancı sıfır götürülə bilər; mühazirə qeyri-formal sektorun rolunu da vurğulayır. Müsbət qeyri-formal gəlir ayrıca genişlənmədir və hesablamaya daxil edilməlidir.

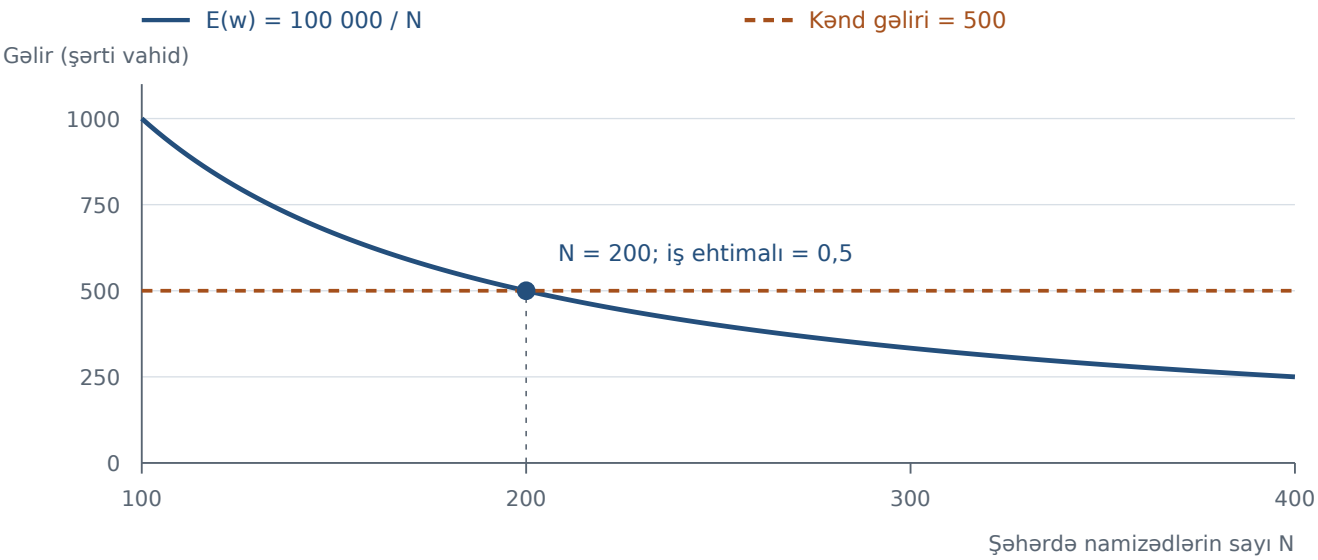
Əmək tələbi və gözlənilən gəlir

Şəhərdə L_m formal iş yeri, L_u formal işsiz varsa, formal iş ehtimalı $P = L_m/(L_m + L_u)$-dir. Sıfır alternativ gəlir və riskə neytral sadə müqayisədə gözlənilən qazanc $E(w_u) = Pw_m$ olur. Miqrasiya $E(w_u) > w_r$ olduqda cəlbedicidir; sadə tarazlıqda $Pw_m = w_r$ ödənir.

Formal iş tapılmadıqda w_i qazancı varsa, $E(w_u) = Pw_m + (1 - P)w_i$ yazılır. Yaşayış və köç xərcləri də ayrıca çıxıla bilər. Riskdən çəkinən fərd üçün isə gözlənilən faydalılıqla müqayisə daha uyğundur; $E[U(w)]$ ilə $U[E(w)]$ eyni deyil.

Rəqəmli və qrafik nümunə

Formal maaş 1 000, iş sayı 100, şəhərdə iş axtaranlar daxil ümumi namizəd sayı 200 olsun. $P = 100/200 = 0{,}5$, gözlənilən qazanc 500-dür. Kənd qazancı da 500 olarsa, bu sadə modeldə 100 nəfər formal işi olmayan halda tarazlıq yarana bilər. Şəhərdə maaşın yüksəkliyi işsizliklə ziddiyyət təşkil etmir.

Şəkil 2. Formal iş sayı 100, maaş 1 000, kənd qazancı 500 və alternativ şəhər gəliri sıfır götürülüb. Bu, kənd gəlirinin sabit saxlandığı sadə müqayisədir.

Qrafikdə formal iş sayı və kənd qazancı sabit götürülən müqayisə göstərilir. Tam modeldə köç kənd əməkhaqqını da dəyişə bilər. Şəhərə əlavə gələnlər P-ni azaldır, kənddən çıxış isə w_r-ni yüksəldə bilər; bu, miqrasiya stimulunu zəiflədir.

Nəticələr və məhdudiyyətlər

Modelin maraqlı nəticəsi bəzi şərtlərdə əlavə şəhər işinin daha çox köç cəlb edərək formal işsizliyi də artıra bilməsidir. Bu, “iş yeri yaratmaq zərərlidir” ümumi hökmü deyil; kənd-şəhər əlaqələrinin nəzərə alınması tələbidir.

Real həyatda bacarıq, şəbəkə, ailə əlaqəsi, mənzil xərci və qeyri-formal sektorun məhsuldarlığı fərqlənir. Köç qərarı gələcək karyeraya da bağlıdır. Model bu amilləri sadələşdirdiyi üçün əsas mexanizmi göstərir, bütün miqrasiyanı tam təsvir etmir.

Cavabın əsas fikri

Harris-Todaro modelində rəqabətli kənd bazarı, sərt yüksək formal şəhər maaşı və ehtimallı işə çıxış fərz edilir. Miqrasiya faktiki maaş fərqinə deyil, gözlənilən xalis imkan fərqinə əsaslandığı üçün şəhər işsizliyi ilə yanaşı davam edə bilər.

Mövzu 04 / Sual 23 / Əsas mühazirə [M4]

23. Miqrasiya prosesinin təhlili zamanı istifadə edilən metod və göstəriciləri müəyyənləşdirin.

Ölçülən hadisənin müəyyən edilməsi

Miqrasiya təhlilində əvvəl ərazi, dövr və yaşayış dəyişməsi meyarı seçilir. Daxili və beynəlxalq, daimi və mövsümi axınlar fərqləndirilir. Bir şəxsin bir ildə bir neçə hərəkəti ilə miqrasiya etmiş şəxslərin sayı da eyni deyil. Tərif uyğunluğu olmadan iki mənbənin rəqəmini müqayisə etmək yanlış nəticə verə bilər.

Miqrant ehtiyatı müəyyən tarixdə başqa mənşədən gəlmiş və ya müəyyən meyara görə miqrant sayılan əhalidir. Miqrasiya axını isə dövr ərzində köç hadisələri və ya köç edənlərdir. İllərlə toplanmış ehtiyatı bir ilin gəliş sayı kimi təqdim etmək olmaz.

Əsas axın göstəriciləri

Gələnlərin sayı I, gedənlərin sayı E ilə işarələnsin. Miqrasiya saldosu M = I − E-dir. Müsbət saldo xalis gəlişi, mənfi saldo xalis gedişi göstərir. Miqrasiya dövriyyəsi I + E-dir; saldo sıfır olsa da, dövriyyə yüksək ola bilər. Bu fərq əhalinin nə qədər hərəkətli olduğunu görməyə kömək edir.

Orta əhali P olduqda xalis miqrasiya əmsalı (I − E)/P × 1 000, gəliş və gediş əmsalları isə müvafiq I/P × 1 000 və E/P × 1 000 kimi hesablana bilər. Dövr adətən il üzrə götürülür. İstifadə olunan mənbənin payda və müddət tərifi ayrıca yoxlanmalıdır.

Hesablama nümunəsi

Əhalisi orta hesabla 100 000 olan rayona il ərzində 3 000 nəfər gəlib, 2 000 nəfər gedibsə, saldo +1 000, dövriyyə 5 000-dir. Gəliş əmsalı 30‰, gediş 20‰, xalis əmsal +10‰ alınır. Deməli, xalis nəticə əhalinin 1%-i qədərdir; bu, bütün köç edənlərin payı ilə eyni deyil.

Miqrasiyanın nəticəlilik göstəricisi kimi bəzi təhlillərdə (I − E)/(I + E) × 100 işlədilir. Nümunədə 20%-dir. Bu göstərici iqtisadi rifahı deyil, ümumi axının nə qədərinin xalis əhali dəyişməsində qaldığını göstərir. I + E = 0 olduqda nisbət müəyyən edilmir.

Göstərici	Hesablanması	Əsas məna
Saldo	I − E	Ərazi üçün xalis əhali dəyişməsi
Dövriyyə	I + E	Gəliş və gedişin ümumi miqyası
Xalis əmsal	(I − E)/P × 1 000	Əhali ölçüsünə uyğunlaşdırılmış saldo
Mənşə-təyinat matrisi	Haradan-haraya axınlar	İstiqamətlər və məkan əlaqələri
Yaş və təhsil bölgüsü	Qruplar üzrə say və əmsallar	Miqrasiyanın seçiciliyi

Məlumat mənbələri və demoqrafik metod

Siyahıyaalma, əhali registri, sərhəd qeydləri və sorğular əsas mənbələrdir. Hər birinin üstünlük və boşluğu var: qeydiyyatsız, mövsümi və ailəsi başqa yerdə olan şəxslər ölçməni çətinləşdirə bilər. Təkrar hesab və əhatə çatışmazlığı yoxlanmalıdır.

Əhali balansı üzrə $P_1 - P_0 = B - D + I - E$ yazılır; B doğum, D ölümdür. Digər məlumat məlumdursa, miqrasiya qalığı qiymətləndirilə bilər. Lakin sərhəd dəyişikliyi, qeydiyyat səhvi və siyahıyaalma fərqi qalıqda miqrasiya kimi görünə bilər. Buna görə bu üsul birbaşa müşahidə ilə eyni dəqiqlikdə qəbul edilməməlidir.

İqtisadi və empirik metodlar

Mənşə-təyinat matrisi, yaş qrupları və məkan xəritələri axının quruluşunu göstərir. İqtisadi modellər gözlənilən gəlir, xərc, məsafə, iş ehtimalı və şəbəkəni əlaqələndirir. Sorğu və müsahibə ailə strategiyası, təhlükəsizlik və görünməyən maneələri açmağa kömək edir.

Reqressiya, panel və uyğun səbəbiyyət metodları təsirləri ayırmaq üçün istifadə oluna bilər. Ancaq miqrantlar təsadüfi seçilmir: gənclik, təhsil, sağlamlıq və təşəbbüs fərqlənə bilər. Şəhərdə yüksək gəlir müşahidəsi köçün həmin gəlir fərqinin hamısını yaratdığını sübut etmir. Seçim, əks səbəbiyyət və ölçmə səhvi araşdırılmalıdır.

Cavabın əsas fikri

Miqrasiya say, axın, saldo, dövriyyə və struktur göstəriciləri ilə ölçülür. Düzgün təhlil dəqiq tərif, uyğun məlumat və miqrantların seçiciliyini nəzərə alan iqtisadi metod tələb edir.

Mövzu 04 / Sual 24 / Əsas mühazirə [M4]

24. P. Bardhan və C. Udry modelinin Harris-Todaro modelindən fərqini izah edin; hansı üç mühüm aspekt nəzərə alınmır?

Müqayisənin əsas məqamı

Harris-Todaro modelində formal şəhər əməkhaqqı adətən kənardan verilmiş sərt göstəricidir. Bardhan və Udrynin mühazirədə təqdim edilən alternativində işçilərin tipləri və informasiya asimmetriyası nəzərə alınır; şəhər əməkhaqqı ilə işsizlik modelin daxilində əlaqələndirilir. Beləliklə, yüksək maaşın və işsizliyin mikroiqtisadi əsasına diqqət yönəlir.

Burada iki müəllifin bütün miqrasiya təhlilinin yalnız bu sadə modeldən ibarət olduğu nəzərdə tutulmur. Müqayisə əvvəl sadə modelə, sonra onun buraxdığı üç aspekti daxil edən daha dinamik baxışa aiddir. Mühazirənin növbəti hissəsi gələcək perspektiv, seçicilik və şəbəkə məsələlərini məhz genişləndirir.

Tip fərqi və məlumat

İki tip agent olsun: $i = 1, 2$. Kənd gəlirləri $\pi_2 > \pi_1 > 0$-dır. Fərd öz tipini bilir, firma isə onu əvvəlcədən tam müşahidə etmir. Firma yüksək məhsuldar tipi cəlb etmək istəyir. Şəhərdə formal iş əldə edilmədikdə alternativ qazanc β_i ilə göstərilsin; sadə versiyada $\beta_2 > \beta_1 = 0$-dır.

β_2-ni formal işçinin əməkhaqqı ilə qarışdırmaq olmaz. O, müvafiq gözlənilən gəlir tənliyində formal iş alınmayan vəziyyətin qazancıdır. u formal iş tapmamaq ehtimalı, w_m formal maaşdır. Birinci tipin kənddə qalması üçün $\pi_1 \geq (1-u)w_m$, ikinci tipin şəhərə marağı üçün isə $(1-u)w_m + u\beta_2 \geq \pi_2$ tələb olunur.

Daxili tarazlıq və nümunə

Hər iki sərhədin bərabərliklə bağlandığı sadə həldə $u^* = (\pi_2 - \pi_1)/\beta_2$ və $w_m^* = \beta_2\pi_1/[\beta_2 - (\pi_2 - \pi_1)]$ alınır. Bunun $0 < u^* < 1$ verməsi üçün $0 < \pi_2 - \pi_1 < \beta_2$ lazımdır. Hər parametrdə daxili həll mövcud deyil; tam tarazlıqda firmaların əmək tələbi də nəzərə alınır.

Şərti olaraq $\pi_1 = 40$, $\pi_2 = 60$, $\beta_2 = 50$ götürək. $u^* = 0{,}4$, $w_m^* \approx 66{,}67$ olur. Birinci tipin gözlənilən formal qazancı $0{,}6 \times 66{,}67 = 40$, ikinci tipin ümumi gözlənilən şəhər qazancı isə $40 + 0{,}4 \times 50 = 60$-dır. Rəqəmlər tip fərqi ilə maaş-işsizlik əlaqəsini göstərir; işsizliyin sosial baxımdan arzu olunan olması nəticəsi çıxmır.

Meyar	Sadə Harris-Todaro	Mühazirədəki alternativ
Şəhər maaşı	Ekzogen və sərt götürülür	Tip və seçim şərtləri ilə əlaqəli müəyyənləşir
Agent fərqi	Sadə versiyada məhdud təsvir olunur	Tip və məhsuldarlıq fərqləri açıqdır
İnformasiya	Tip haqqında problem əsas mövzu deyil	Fərdin öz tipini bilməsi və firmanın məhdud məlumatı
Ortaq cəhət	Gözlənilən gəlirə görə məkan seçimi	Gözlənilən gəlirə görə məkan seçimi

Sadə modellərin buraxdığı üç aspekt

1. Gələcək perspektiv. Miqrasiya yalnız cari maaş fərqi deyil. İş tapana qədər keçən dövr, sonrakı karyera və kənddə qalmağın gələcək imkanı müqayisə olunmalıdır. Bu, diskontlaşdırılmış ömürboyu gəlir və fayda ilə daha düzgün təsvir edilir.

2. Miqrasiyanın seçiciliyi. Gənc, təhsilli və fərqli bacarıqlı şəxslərin gələcək qazancı və köç xərci eyni deyil. Ona görə şəhərə gedənlər kənddə qalanların təsadüfi surəti olmaya bilər. Bu fərq həm modeldə, həm gəlir müqayisəsinin empirik şərhində nəzərə alınmalıdır.

3. İş axtarışı və şəbəkələr. Əvvəlki miqrantlar məlumat, ilkin yaşayış və iş bağlantısı verir. Yeni miqrantın xərc və iş ehtimalı şəhərdə mövcud əlaqələrdən asılı olur. Buna görə qohum və həmyerli şəbəkələri axınların müəyyən məkanlarda cəmləşməsinə təsir göstərə bilər.

Dinamik genişlənmənin məntiqi

Miqrasiya o zaman cəlbedicidir ki, şəhərin gözlənilən gələcək faydası kənddə qalma dəyərini və köç xərcini üstələsin. Gözləmə və sonradan köçmək seçimi də mümkün ola bilər. Bu baxış üç buraxılmış aspekti sadə cari maaş müqayisəsinə əlavə edir.

Cavabın əsas fikri

Əsas fərq əməkhaqqının tip və informasiya problemi ilə daxilən izah edilməsidir. Sadə versiyalar gələcək perspektivi, miqrantların seçiciliyini və iş axtarışı-şəbəkə mexanizmini yetərincə açmır; dinamik genişlənmə bunları nəzərə alır.

Mövzu 04 / Sual 25 / Əsas mühazirə [M4]

25. Miqrasiya prosesinə təsir edən sosial-iqtisadi və siyasi amilləri şərh edin.

Ümumi çərçivə

Miqrasiya iqtisadi, sosial və siyasi amillərin birgə təsiri ilə formalaşır. “İtələyən” amillər mənşə yerində qalmağın çətinliyini, “cəlb edən” amillər təyinat yerinin üstünlüyünü göstərir. Bu bölgü faydalıdır, amma təkbaşına tam model deyil: köç üçün vəsait, məlumat və qəbul imkanı da lazımdır. Güclü getmək istəyi real köçə çevrilməyə bilər.

Gəlir və əmək bazarı

Əməkhaqqı, iş tapmaq ehtimalı, məşğulluğun sabitliyi və karyera imkanları əsas amillərdir. Müqayisə nominal maaşla yox, kirayə, nəqliyyat və digər xərclər çıxıldıqdan sonrakı gözlənilən nəticə ilə aparılır. Mövsümi kənd işləri və qeyri-sabit gəlir ailəni alternativ məkan axtarmağa sövq edə bilər.

Torpaq çatışmazlığı, zəif kredit və yerli bazarın darlığı mənşə yerində imkanları məhdudlaşdıra bilər. Təyinat yerində sənaye, xidmət və böyük əmək bazarı cəlbedicilik yaradır. Ancaq yüksək maaşın iş ehtimalı aşağıdırsa, gözlənilən üstünlük zəifləyir. Harris-Todaro modeli bu fərqi göstərir.

Yaş, təhsil və ailə

Gənc şəxsin qarşıda daha çox işləmə ili olduğu üçün köç xərcini uzun dövrün qazancı ilə qarşılamaq imkanı daha çox ola bilər. Təhsil bacarığın müxtəlif bazarda istifadəsini və məlumat axtarışını asanlaşdıra bilər. Lakin diplomun tanınması, dil və iş tələbləri uyğunlaşmanı çətinləşdirə bilər.

Ailə tərkibi qayğı və maliyyə yükünü dəyişir. Uşaqlı ailənin məktəb və mənzil ehtiyacı, yaşlıya qulluq edən şəxsin isə ayrılma xərci yüksək ola bilər. Gender normaları və aktivlərə nəzarət köç imkanını fərqləndirir. Bunlar insanların dəyişməz istəyi deyil, qarşılaşdıqları şəraitin hissəsidir.

Sosial şəbəkələr və gözləntilər

Qohum, dost və həmyerli əlaqəsi iş məlumatı, ilk yaşayış və köç xərcinə dəstək verə bilər. Əvvəlki miqrantların uğuru yeni şəxslərin gözləntisini dəyişir. Eyni şəbəkə insanların müəyyən peşə və məhəllədə cəmləşməsinə də səbəb ola bilər. Şəbəkədən kənarda qalan şəxs daha yüksək axtarış xərci daşıyır.

Lakin məlumat seçici ola bilər: uğurlu hekayələr görünür, iş tapa bilməyənlərin təcrübəsi az yayılır. Buna görə subyektiv gözlənti faktiki ehtimaldan fərqlənə bilər. Köçdən əvvəl məlumatın keyfiyyəti və aldatma riski də davranışa təsir edir.

Siyasi və institusional amillər

Təhlükəsizlik, münaqişə, ayrı-seçkilik və siyasi qeyri-müəyyənlik insanı yaşayış yerini dəyişməyə məcbur edə bilər. Təyinat yerində giriş, yaşayış və əmək imkanlarını müəyyən edən qaydalar köçün mümkünlüyünü dəyişir. Bu cavab konkret ölkənin cari hüquqi tələblərini deyil, ümumi iqtisadi mexanizmi izah edir.

Mülkiyyət və müqavilə etibarlılığı, sənədləşmə, sosial xidmətlərə çıxış və yerli idarəetmə də əhəmiyyətlidir. Qaydalar qeyri-müəyyəndirsə, iş və yaşayış planının riski artır. Həm mənşə, həm təyinat institutları qərara təsir edir.

Risk, mühit və məhdudiyyət

Quraqlıq, daşqın və torpaq məhsuldarlığının azalması gəliri və təhlükəsizliyi zəiflədə bilər. Miqrasiya uyğunlaşma vasitəsi ola bilər, amma fəlakət ailənin köç üçün lazım olan vəsaitini də məhv edə bilər. Buna görə ən çox ehtiyacı olan şəxs bəzən ən az hərəkət edə bilən şəxsdir.

Ailə müxtəlif sahə və məkanlarda üzv yerləşdirərək riski bölə bilər. Şəhər gəliri ilə kənd məhsulunun şokları eyni deyilsə, köçürmələr sığorta rolunu qismən oynayır. Bu fayda məlumat, ailədaxili razılaşma və maliyyə köçürmə imkanından asılıdır.

Amillərin birlikdə qiymətləndirilməsi

Eyni maaş fərqi iki ailədə fərqli qərar yarada bilər: birinin şəbəkəsi və yığımı var, digəri qayğı yükü və kredit məhdudiyyəti ilə üzləşir. Ona görə təhlil tək orta gəlir fərqinə yox, fərdi xüsusiyyət, ailə strategiyası və institusional mühitə əsaslanmalıdır.

Cavabın əsas fikri

Miqrasiya gəlir və iş imkanları ilə yanaşı yaş, təhsil, ailə, sosial şəbəkə, təhlükəsizlik və qaydalarla formalaşır. Real qərar cəlbedicilik, köç xərci və köçün mümkünlüyünün birgə nəticəsidir.

Mövzu 05 / Sual 26 / Əsas mühazirə [M5]

26. Torpağa mülkiyyət hüququnun tarixi evolyusiyasını izah edin.

Mülkiyyət bir hüquqlar toplusudur

Torpağa mülkiyyət yalnız “kimindir?” sualı ilə məhdudlaşmır. İstifadə, məhsuldan gəlir əldə etmə, başqasını kənarlaşdırma, icarə, miras və satış hüquqları müxtəlif şəxslər və qurumlar arasında bölünə bilər. Bir ailənin torpağı becərmək və miras vermək hüququ olub onu sərbəst satmaq hüququ olmaya bilər. Tarixi dəyişmə məhz bu hüquqların necə müəyyənləşməsindədir.

İcma mülkiyyəti də sahibsizlik və nəzarətsiz açıq istifadə ilə eyni deyil. İcma üzvlüyü, növbə, mövsüm və istifadə şərtləri barədə qaydalar ola bilər. Hüququn yazılı sənəddə olmaması onun sosial baxımdan tanınmadığı mənasına gəlmir. Eyni zamanda tanınma dərəcəsi və icra gücü dəyişə bilər.

İcma münasibətləri və fərdi istifadə

Əhalinin az, torpağın nisbətən bol olduğu bəzi şəraitlərdə icma ümumi çıxışı təşkil edə, ailələrə istifadə sahəsi ayıra və riskləri paylaşa bilərdi. Su, otlaq və meşə kimi resursların birgə idarəsi ayrıca əhəmiyyət daşıyırdı. Ailənin müəyyən sahədə uzunmüddətli istifadəsi zamanla daha möhkəm və mirasla ötürülən hüquqa çevrilə bilərdi.

Ancaq bütün cəmiyyətlərin eyni başlanğıcdan eyni ardıcıllıqla keçdiyini demək olmaz. Dövlət, feodal, icma, xüsusi və qarışıq hüquqlar müxtəlif tarixlərdə yanaşı mövcud olmuşdur. Müstəmləkəçilik, münaqişə və islahatlar da hüquqları yalnız tədricən bazar yolu ilə deyil, inzibati və siyasi qərarlarla dəyişə bilmişdir.

Fərdiləşməni gücləndirən amillər

Mühazirədə əhali təzyiqi, kommersiyalaşma və texnoloji inkişaf torpağın dəyərini artıran əsas amillərdir. Torpaq daha qıt və gəlirli olduqda istifadə sərhədini, gəlirin sahibini və investisiyanın nəticəsini dəqiqləşdirmək tələbi artır. Mübahisənin xərci yüksəldikcə qeydiyyat və daha aydın müqavilə faydalı ola bilər.

Suvarma və uzunömürlü əkin kimi investisiyanın nəticəsi illərlə davam edir. İstifadəçi gələcəkdə sahəni itirəcəyindən qorxursa, belə sərmayə zəifləyə bilər. Etibarlı hüquq gələcək gəliri əldə etmək ehtimalını artırır. Burada əsas amil təkcə xüsusi mülkiyyət adı deyil, hüququn davamlı və icra oluna bilməsidir.

Qeydiyyat və bazar əlaqələri

Kadastr və hüquqların aydın qeydi sərhəd qeyri-müəyyənliyini və mübahisə xərcini azalda bilər. Daha etibarlı icarə və transfer sahənin daha məhsuldar istifadəçiyə keçməsini asanlaşdıra bilər. Müəyyən şəraitdə torpaq kredit üçün təminat rolunu da oynaya bilər. Lakin bank, məhkəmə və bazar işləmirsə, sənədin olması kreditə avtomatik çıxış yaratmır.

FAO-nun 2012-ci il könüllü qaydaları torpaq idarəçiliyində qanuni və legitim hüquqların, o cümlədən ənənəvi hüquqların tanınmasını və həssas qrupların qorunmasını vurğulayır. Bu

baxış tarixi hüquqları yalnız qeydiyyatsız olduqları üçün etibarsız saymamağa əsas verir. Bunlar konkret ölkənin mülkiyyət qanununun əvəzi deyil. [E10]

Quruluş və dəyişmə	Mümkün üstünlük	Mümkün risk
İcma və ənənəvi hüquqlar	Birgə idarə və sosial təminat	Üzvlük və qərar gücündə qeyri-bərabərlik
Möhkəmlənən ailə istifadəsi	Uzunmüddətli əmək və sərmayə təşviqi	İstifadə və transfer hüququnun qeyri-müəyyənliyi
Qeydiyyat və fərdiləşmə	Aydın sərhəd, müqavilə və investisiya	Zəiflərin hüququnun qeyd prosesində itməsi
Fəal icarə və transfer	Resursun daha uyğun istifadəsi	Kredit çatışmazlığı və məcburi satış

Təkxətli “tərəqqi” yanaşmasının problemi

Mühazirə qeyd edir ki, zəif idarəetmədə nüfuzlu şəxslər qeydiyyatdan öz xeyrinə istifadə edə bilər. Qadınların, icarəçilərin və ənənəvi istifadəçilərin hüququ itərsə, yeni sənədləşmə əlavə qeyri-müəyyənlik və münaqişə yarada bilər. Bazar qiymətini ödəyə bilməyən səmərəli fermer də torpağı ala bilməyə bilər.

Cavabın əsas fikri

Torpaq hüququnun evolyusiyası istifadə, gəlir və transfer hüquqlarının tarixi dəyişməsidir. Aydın və etibarlı hüquq investisiyanı dəstəkləyə bilər, lakin bütün hüquqları bir modelə çevirmək deyil, legitim istifadəni, ədaləti və icra keyfiyyətini birlikdə qorumaq əsasdır.

Mövzu 05 / Sual 27 / Əsas mühazirə [M5]

27. Yoxsul ölkələrdə torpağa mülkiyyət hüququ üzrə spesifik xüsusiyyətləri izah edin.

Torpağın çoxfunksiyalı rolu

Bir çox aşağı gəlirli aqrar iqtisadiyyatda torpaq istehsal vasitəsi olmaqla yanaşı dolanışıq, sərvət saxlama, girov, sosial status və təhlükəsizlik mənbəyidir. Buna görə onun bazar qiyməti yalnız cari məhsul gəliri ilə izah olunmaya bilər. İnsanlar eyni sahəni fərqli iqtisadi və sosial funksiyaya görə qiymətləndirə bilərlər.

Ölkə və bölgələr arasında böyük fərq var. Mühazirədəki xüsusiyyətlər bütün yoxsul ölkələrin dəyişməz təsviri kimi deyil, torpaq bazarının niyə standart sərbəst alqı-satqı modelindən fərqləndiyini göstərən mexanizmlər kimi anlaşılmalıdır.

Hüquqların üst-üstə düşməsi və qeyri-müəyyənlik

Ənənəvi, icma, dövlət və fərdi hüquqlar bir ərazidə yanaşı ola bilər. Bir şəxs becərmə, başqa biri otarma, digəri miras və idarə hüququ daşıya bilər. Qeydiyyat sistemi bu fərqləri tam göstərmədikdə mübahisə yaranır. Rəsmi sahiblik sənədi ilə faktiki istifadə və sosial tanınma arasındakı fərq araşdırılmalıdır.

Zəif kadastr, bahalı qeydiyyat və məhkəmə gecikməsi hüququn icrasını çətinləşdirə bilər. Bu, uzunmüddətli sərmayənin riskini və əməliyyat xərclərini artırır. Lakin hər ənənəvi sistem qeyri-müəyyən deyil: bəzi icmalar dəqiq və tanınan qaydalarla istifadə təhlükəsizliyi yarada bilər.

Güc və hüquqa çıxış fərqi

Siyasi və iqtisadi əlaqəsi güclü şəxslər məlumat, qeydiyyat və mübahisə prosesində üstünlük qazana bilər. Qadınlar, kasıb fermerlər və digər zəif qruplar öz istifadə hüququnu sübut etməkdə çətinlik çəkə bilər. Təkmilləşdirmə yalnız sənəd sayını artırmaqla deyil, kimin hüququnun tanındığı ilə qiymətləndirilməlidir.

FAO-nun yanaşması bu səbəbdən legitim hüquqların, həssas istifadəçilərin və mübahisəyə çıxış imkanının qorunmasını vurğulayır. Ədalətli idarəçilik iqtisadi investisiya imkanını və sosial sabitliyi dəstəkləyə bilər. [E10]

Niyə torpaq ən səmərəli fermerə satılmaya bilər?

Yerli fermer yüksək məhsuldarlığa malik olsa da, alış üçün yığımı və krediti olmaya bilər. Kredit verən daha çox girovu olan varlı şəxsi seçə bilər. Beləliklə, istehsal bacarığı ilə bazar alış qabiliyyəti eyni deyil. Bazarın mövcudluğu torpağın avtomatik ən məhsuldar istifadəçiyə keçməsini zəmanətləndirmir.

Varlı sahib torpaqdan status, gözlənilən qiymət artımı və başqa aktiv funksiyaları əldə edə bilər. Satışdan alacağı məbləğ həmin funksiyaların onun üçün dəyərini qarşılamaya bilər. Kiçik fermerin gələcək məhsulu ilə torpağın bütün qiymətini kredit hesabına ödəməsi isə risklidir. Quraqlıq ödənişi poza bilər.

Kiçik və iri təsərrüfat məsələsi

Mühazirədə kiçik ailə fermasının bəzi şəraitdə hektara daha çox əmək və məhsul qoyması vurğulanır. Ailə əməyinin nəzarəti, əmək bazarı məhdudiyyəti və torpaqdan intensiv istifadə bu əlaqəni yarada bilər. Ancaq hektara məhsul ilə ümumi amil məhsuldarlığı eyni deyil: daha çox əmək hesabına yüksək məhsul almaq hər zaman bütün xərclər üzrə üstünlük demək deyil.

Torpaq keyfiyyəti, suvarma, məhsul növü, texnika və ölçmə xətası da ölçü-məhsuldarlıq əlaqəsini dəyişir. Buna görə “kiçik həmişə səmərəlidir” və ya “iri həmişə üstündür” hökmü doğru deyil. Konkret texnologiya və bazar şəraiti yoxlanmalıdır.

Az satış, fəal icarə və məcburi əməliyyatlar

Satışın zəifliyi qismən icarə və paylı becərmə ilə kompensasiya oluna bilər. İcarəçi torpağın tam alış qiymətini ödəmədən istehsala daxil olur, sahib isə mülkiyyətini saxlayır. Müqavilənin müddəti, nəzarət və gəlir-risk bölgüsü nəticəyə təsir edir.

Digər tərəfdən, yoxsul ailə xəstəlik və ya ardıcıl məhsul itkisi üzündən torpağı əlverişsiz anda sata bilər. Bu, könüllü məhsuldarlıq artımı ilə eyni proses deyil. Satış cari istehlakı qorusa da, gələcək istehsal bazasını zəiflədə bilər. Kredit və sığorta bazarının çatışmazlığı torpaq bazarına belə ötürülür.

Cavabın əsas fikri

Spesifik xüsusiyyətlər torpağın çoxfunksiyalı rolu, müxtəlif hüquqların yanaşılığı, zəif icra, kredit və güc fərqləri, az satış və əhəmiyyətli icarədir. Torpaq bölgüsünü anlamaq üçün mülkiyyət, əmək, kredit və risk bazarları birlikdə araşdırılmalıdır.

Mövzu 05 / Sual 28 / Əsas mühazirə [M5]

28. Prinsipal-agent modelində icarəyə verənin gəlirinin necə müəyyənləşdiyini izah edin.

Tərəflər və əsas problem

Torpaq sahibi prinsipal, torpağı becərən icarəçi agentdir. Sahib müqavilə şərtini seçir, icarəçi isə əmək səyini və bəzi girişləri müəyyən edir. Sahib səyin hamısını müşahidə edə bilmədikdə təşviq problemi yaranır. İcarəçi riskdən çəkinir, sahib isə sadə modeldə riskə neytral götürülür.

Məhsul $q = \theta F(e, x)$ olsun. e əmək səyi, x gübrə kimi alınan giriş, θ hava şəraitini ifadə edən təsadüfi amildir. Məhsulun qiyməti vahidə normallaşdırılır. İcarəçinin məhsul payı α, giriş xərcində payı β, giriş qiyməti p_x, sahibdən icarəçiyə sabit ödəniş S ilə işarələnir. S mənfi olduqda icarəçi sahibə sabit haqq ödəyir.

Gəlir və mənfəət tənlikləri

İcarəçinin xalis pul gəliri $Y = \alpha\theta F(e, x) + S - \beta p_x x$-dir. Torpaq sahibinin gəliri $\Pi = (1 - \alpha)\theta F(e, x) - S - (1 - \beta)p_x x$ olur. Başqa xərc yoxdursa, cəm $Y + \Pi = \theta F(e, x) - p_x x$-dir. Bu yoxlama məhsul və giriş xərcinin iki dəfə sayılmadığını göstərir.

Riskə neytral sahib gözlənilən mənfəəti $E[\Pi]$-ni maksimallaşdırır. Lakin e və x müqavilədən asılı seçildiyinə görə α-nı azaltmaq avtomatik mənfəəti artırmır: sahibin pay faizi böyüsə də, məhsul azala bilər. Mühazirənin β üzrə seçimi də məhz xərc bölgüsünün məhsula və səyə təsiri ilə bağlıdır.

İki əsas məhdudiyyət

İştirak şərti: $E[U(Y)] - v(e) \geq \bar{U}$. İcarəçinin gözlənilən faydası alternativ iş və ya müqavilədən alacağı faydadan aşağı olmamalıdır. U riskə münasibəti, $v(e)$ səyin yükünü göstərir. Şərt ödənmirsə, agent müqaviləni qəbul etmir.

Təşviqə uyğunluq şərti: e və x agentin həmin müqavilə daxilində seçəcəyi optimal qiymətlər olmalıdır. Səy müşahidə edilmirsə, sahib sadəcə “maksimum çalış” deyə bilməz. Daxili həll və x verilmiş olduqda $E[U'(Y)\alpha\theta F_e] = v'(e)$ münasibəti səyin şəxsi faydasını və xərcini əlaqələndirir.

Müqavilə formaları

Sabit icarədə $\alpha = 1$, $\beta = 1$ və $S = -R$ götürüləndə icarəçi məhsulu saxlayıb R ödəyir, sahibin gəliri R-dir. Paylı becərmədə $0 < \alpha < 1$ olur və məhsul riski bölünür. Sabit əməkhaqqında $\alpha = 0$, $\beta = 0$, $S = W$-dir; sahib məhsul riskini və giriş xərcini daşıyır, səy üçün isə nəzarət və ya başqa təşviq lazımdır.

Giriş xərclərinin yalnız icarəçiyə yüklənməsi onun məhsulun yalnız bir hissəsini aldığı halda girişdən az istifadə etməsinə gətirə bilər. Xərcin də bölünməsi bu fərqi azalda bilər. Ancaq $\beta = \alpha$ hər risk və informasiya şəraitində universal optimal qayda deyil.

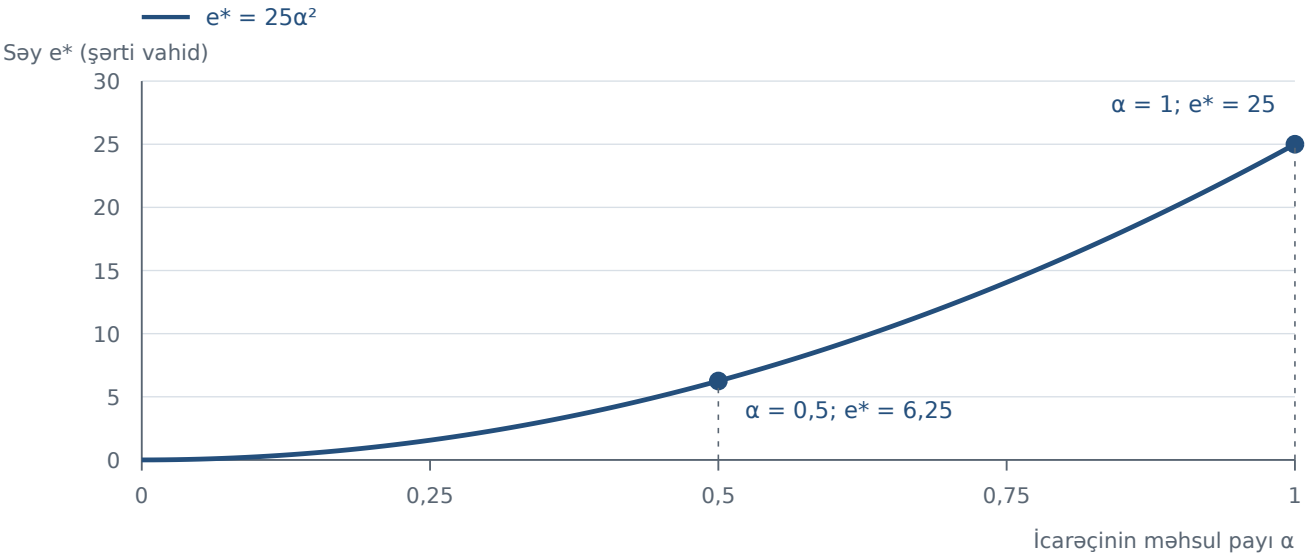
Pul bölgüsü nümunəsi

Məhsul 1 000, giriş xərci 200, α = 0,6, β = 0,6 və S = 50 olsun. İcarəçi 600 + 50 − 120 = 530, sahib 400 − 50 − 80 = 270 alır. Cəm 800, yəni xərclərdən sonrakı məhsuldur. Bu hesab səy seçimini hələ müəyyən etmir; yalnız verilmiş məhsulun necə bölündüyünü göstərir.

Payın səyə təsirinin ayrıca sadə nümunəsi

Risk və giriş xərci olmayan köməkçi nümunədə F(e) = 10√e, səy xərci e olsun. Agent α10√e − e-ni maksimallaşdırır və e* = 25α² alınır. α = 0,5 üçün e* = 6,25, α = 1 üçün 25-dir. Bu, təşviq təsiridir; tam riskli müqavilənin optimal payı hesablanmış sayılmır.

İcarəçinin payı və seçilən səy: sadə nümunə

Şəkil 3. Risk və giriş xərci olmayan köməkçi nümunə: F(e) = 10√e, səy xərci e. Qrafik təşviqi göstərir; riskli əsas modelin optimal müqaviləsini müəyyən etmir.

Cavabın əsas fikri

İcarəyə verənin gəliri onun məhsul payından sabit ödəniş və daşıdığı xərclər çıxılmaqla müəyyənləşir. Optimal müqavilə pay faizini deyil, onun məhsul, risk, iştirak və agentin səy seçiminə təsirini birlikdə nəzərə alır.

Mövzu 06 / Sual 29 / Əsas mühazirə [M6]

29. Kredit bazarının iqtisadi inkişaf və makroiqtisadi sabitlik üzərindəki təsirlərini, risklərin idarə olunmasını və dövlətin rolunun önəmini izah edin.

Kreditin inkişaf funksiyası

Kredit cari vəsaitin gələcək ödəniş vədi qarşılığında istifadəsidir. Kənd təsərrüfatında toxum və əmək xərci indi, məhsul gəliri isə aylar sonra yarandığına görə kredit dövriyyə kapitalını təmin edə bilər. Avadanlıq və təhsilə sərmayə də gələcək gəliri artırmaq üçün cari resurs tələb edir. Kredit bu vaxt uyğunsuzluğunu qismən aradan qaldırır.

Məhsuldar layihələr maliyyələşdikdə istehsal, məşğulluq və gəlir arta bilər. Ancaq kreditin artması özlüyündə inkişaf göstəricisi deyil: vəsaitin hansı fəaliyyətə getməsi, borcalanın gələcək pul axını və risk bölgüsü həlledicidir. Mövcud aktivin qiymətini şişirdən borclanma yeni məhsuldar imkan yaratmaya bilər.

Kredit bazarı niyə adi mal bazarından fərqlənir?

Kreditor gələcək ödənişi bu gün tam müşahidə edə bilmir. Əlverişsiz seçim müqavilədən əvvəl borcalanın risk tipinin gizli olması, mənəvi risk isə müqavilədən sonra müşahidə olunmayan fəaliyyətin ödənişə təsiridir. Yüksək faiz bəzən daha riskli şəxsləri saxlayıb təhlükəsiz layihələri bazardan çıxara bilər; səy təşviqini də dəyişə bilər.

Stiqlits-Vays təhlili göstərir ki, natamam məlumat şəraitində rəqabətli bazarda belə kreditin qiymətlə deyil, miqdarla məhdudlaşdırılması yarana bilər. Yəni daha yüksək faiz ödəməyə hazır olan hər uyğun müraciətçi avtomatik kredit almır. Bu nəticə bütün kredit imtinalarının eyni səbəbdən yarandığını bildirmir. [E11]

Mühazirədəki dörd bazar vəziyyəti

Tam informasiyalı rəqabətdə kreditor müqavilə və səyi qiymətləndirə bilir, rəqabət onun xalis artığını azaldır. Natamam informasiyalı rəqabətdə səy və risk tipi problemi müqaviləni dəyişir. Məlumatlı yerli inhisarçı nəzarəti asan aparsa da, bazar gücündən istifadə edib gəlirin daha böyük hissəsini götürə bilər. Yerli məlumatlı və kənar məlumatsız kreditorun rəqabətində isə məlumat üstünlüyü ayrıca dəyər yaradır.

Bu hallar qeyri-formal krediti vahid şəkildə qiymətləndirməməyə əsas verir. Yerli əlaqə informasiya xərcini azalda bilər, amma inhisar və asılılıq riski də yarada bilər. Rəsmi qurumun mövcudluğu da məlumat və icra problemini avtomatik həll etmir.

Risk, müqavilə və xalis gəlir

Bir vahid kredit üçün uğur ehtimalı q(a), uğurlu məhsul R, qaytarılan məbləğ B, səy xərci v(a) olsun. Məhdud məsuliyyətli sadə halda borcalanın nəticəsi $q(a)(R - B) - v(a)$, kreditorun xalis nəticəsi $q(a)B - \rho$-dur; ρ vəsaitin alternativ ümumi dəyəridir. Uğursuzluqda ödənişin sıfır götürülməsi sadələşdirmədir.

Rəqabətdə sıfır xalis mənfəət $q(a)B = \rho$ deməkdir; kreditorun ümumi daxilolmasının sıfır olması deyil. Məsələn, 100 vahid vəsaitin alternativ son dəyəri 110, uğur ehtimalı 0,8-dirsə,

digər xərc yoxkən yalnız uğurda ödənən B = 137,5 gözlənilən 110 yaradır. Yüksək nominal tələb həm riskdən, həm xərcdən, həm də bazar gücündən gələ bilər; bunlar ayrılmalıdır.

Makroiqtisadi sabitlik və idarəetmə

Həddindən artıq və zəif seçilmiş kredit aktiv qiyməti dövrünü, borc yükünü və bank zərərini gücləndirə bilər. Ümumi quraqlıq kimi şok çox borcalanın eyni vaxtda ödəməsini zəiflədir. Bank zərəri yeni krediti məhdudlaşdırdıqda sağlam müəssisələr də təsirlənir; maliyyə problemi real istehsala ötürülür.

Riskin qiymətləndirilməsi pul axınına, portfelin şaxələnməsinə, uyğun müddətə, monitorinqə və ehtiyatlı maliyyələşməyə əsaslanır. Girov məlumat problemini qismən azaltsa da, gəlir yaratmayan layihəni məhsuldar etmir. Rəqəmsal və şəxsi məlumatdan istifadə zamanı şəffaflıq və qoruma da vacibdir.

Dövlətin rolu

Dövlət müqavilə və nəzarət mühiti, etibarlı məlumat infrastrukturu, rəqabət və müştəri müdafiəsi yarada bilər. Məqsədli dəstək konkret çatışmazlığı azaltmalıdır. Sərt faiz həddi bəzi halda təklifi daralda, qeyri-məhdud subsidiya isə zəif seçimi və büdcə itkisini artıra bilər. Nəticə və alternativ xərc buna görə yoxlanmalıdır.

Cavabın əsas fikri

Kredit məhsuldar sərmayə və istehlakın zaman bölgüsünü dəstəkləyir, amma məlumat və risk problemi düzgün idarə edilməzsə qeyri-sabitlik yarada bilər. Dövlətin əsas rolu keyfiyyətli qayda, nəzarət, rəqabət və uyğunlaşdırılmış dəstək mühiti qurmaqdır.

Mövzu 06 / Sual 30 / Əsas mühazirə [M6]

30. İşsizlik, gəlir bərabərsizliyi və istehsal gücü kredit bazarına necə təsir göstərir? Bu göstəricilər kredit tələbi və borclanma imkanında hansı rol oynayır?

Təhlilin iki səviyyəsi

İşsizlik və gəlir bərabərsizliyi ölkə və region səviyyəsində ümumi göstəricilərdir; ayrı ailə və müəssisənin gəliri, sərvəti və istehsal imkanları isə mikroiqtisadi qərarda görünür. Bu səviyyələr əlaqəlidir, amma eyni deyil. Ümumi göstərici fərdi borcalanın vəziyyətini tam müəyyən etmir.

Əsas fərq kreditə ehtiyac və tələb ilə kredit almaq imkanının ayrılmasıdır. Ailə gəliri düşdüyü üçün daha çox borc istəyə bilər, bank isə ödəniş riskinin artmasına görə daha az vəsait verə bilər. Buna görə müşahidə edilən kreditin azalması mütləq borc istəyinin azalması demək deyil.

İşsizliyin təsiri

İş itkisi və ya qeyri-sabit məşğulluq ailənin cari gəlirini və gələcək qazanc gözləntisini zəiflədir. Əsas istehlakı saxlamaq üçün borc ehtiyacı arta bilər. Eyni vaxtda mənzil, təhsil və uzunmüddətli istehlak qərarı təxirə salına bilər. Tələbin müxtəlif növləri bir istiqamətdə dəyişməyə bilər.

Kreditor sabit pul axınının azalmasını, gecikmə riskini və ehtiyatın tükənməsini nəzərə alır. Daha yüksək faiz, əlavə təminat və ya miqdar məhdudiyyəti yarana bilər. Ümumi işsizlik yüksəkdirsə, risk bir çox müştəridə eyni vaxtda artır və bankın əvvəlki portfelinə də təsir edir. Bu, yeni kredit təklifini zəiflədə bilər.

Gəlir bərabərsizliyinin təsiri

Sərvət və girovun az şəxsdə cəmləşməsi aşağı gəlirli, lakin məhsuldar layihəsi olan şəxslərin maliyyəyə çıxışını məhdudlaşdıra bilər. Varlı şəxs daha aşağı xərclə maliyyə cəlb etdiyi halda, kiçik sahibkar məlumat və təminat maneəsi ilə üzləşə bilər. Belə vəziyyətdə maliyyə qabiliyyəti ilə iqtisadi məhsuldarlıq tam uyğunlaşmır.

Gəlir bərabərsizliyinin ümumi kreditə təsiri isə avtomatik müsbət və ya mənfi deyil. Fərqli qrupların yığım və borc davranışı, sosial təminat və bankların strategiyası nəticəni dəyişir. Varlıların yığımının çoxalması həmin resursun yoxsul sahibkarın məhsuldar layihəsinə yönələcəyini zəmanətləndirmir.

İstehsal gücü və istifadə səviyyəsi

Müəssisənin avadanlığı, bacarığı, sifarişi və xərcləri gələcək pul axınını müəyyən edir. Yeni sifariş mövcuddursa və əlavə güc gəlir yaradırsa, investisiya krediti tələbi arta bilər. Ancaq boş güc çox və satış zəifdirsə, yeni zavod üçün kreditə tələb aşağı qala bilər. Mövcud borcu və cari xərci maliyyələşdirmək ehtiyacı isə arta bilər.

Texniki potensial ilə faktiki istifadə fərqlidir. Elektrik kəsintisi, xammal və dövriyyə kapitalı çatışmazlığı gücü boş saxlaya bilər. Kredit həmin konkret darboğazı həll edirsə, mövcud

kapitaldan istifadə yaxşılaşar. Problem satış yoxluğudursa, yalnız yeni borc istehsalın gəlirliliyini yaratmır.

Dəyişiklik	Kredit istəyinə mümkün təsir	Kredit almaq imkanına mümkün təsir
İş və gəlir itkisi	İstehlakı qorumaq üçün ehtiyac artır	Ödəniş qabiliyyəti zəifləyir
Girovun cəmləşməsi	Qruplar arasında fərqli tələb	Az aktivli şəxsin çıxışı çətinləşir
Gəlirli sifariş artımı	Dövriyyə və investisiya tələbi artır	Etibarlı pul axını ilə yaxşılaşa bilər
Boş güc və zəif satış	Genişlənmə tələbi azalır	Zəif proqnoz krediti məhdudlaşdırır

Şərti ailə nümunəsi

Ailənin aylıq gəliri 1 200-dən 900 manata düşsün, zəruri xərci 700, əvvəlki borc ödənişi 300 manat olsun. Əvvəl 200 manat qalırdı, indi 100 manat çatışmır. Yeni borca ehtiyac artsa da, davamlı ödəniş imkanı zəifləyib. Bu, bank standartı deyil, gəlir-xərc uyğunluğunun tədris nümunəsidir.

Müəssisədə də eyni məntiq var: borc yalnız müvəqqəti vaxt fərqini bağlayırsa, sonrakı sifariş ödənişi onu qarşılaya bilər. Davamlı gəlir çatışmazlığını yeni borcla örtmək isə borc yükünü böyüdə bilər. Müvəqqəti likvidlik problemi ilə davamlı ödəmə problemi ayrılmalıdır.

Siyasət və əsas fikir

Məşğulluq, məlumat keyfiyyəti, riskə uyğun maliyyə və məhsuldarlıq bir-birini tamamlayır. Kreditə çıxışı yalnız məbləğlə deyil, münasib xərc, müddət və borcalanın imkanına uyğunluqla qiymətləndirmək lazımdır.

Cavabın əsas fikri

Bu göstəricilər kreditə ehtiyacı, bankın risk qiymətləndirməsini və real ödəniş imkanını fərqli kanallarla dəyişir. Kredit tələbi, təsdiqlənmiş kredit və məhsuldar borclanma eyni anlayış deyil.

Mövzu 06 / Sual 31 / Əsas mühazirə [M6]

31. Kredit bazarının mövcudluğu və şərtləri istehlakçıların və müəssisələrin mikroiqtisadi qərarlarına necə təsir edir? Fərdi istehlak, investisiya və istehsal qərarları necə dəyişir?

İstehlakın zaman üzrə bölgüsü

Kredit və yığım bazarı istehlakı yalnız cari gəlirlə məhdudlaşdırmamağa imkan verir. Ailə gələcək gəlirə qarşı bu gün borc ala, yaxud bu gün yığıb gələcəkdə istifadə edə bilər. İki dövrlü sadə modeldə $c_0 + c_1/(1 + r) \leq y_0 + y_1/(1 + r)$ yazılır. İlkin aktiv yox, r sabitdir; gələcək borc və aktiv öhdəlikləri düzgün daxil edilməlidir.

Bu büdcə mümkün kombinasiyaları göstərir, hansı kombinasiyanın optimal olduğunu təkbaşına demir. Seçim üstün tutma, qeyri-müəyyənlik və zaman səbrindən asılıdır. Borc həddi $\bar{b}$ olduqda $c_0 \leq y_0 + \bar{b}$ əlavə şərti yaranır. Eyni ömürboyu resursa malik iki ailə fərqli cari kredit imkanı ilə fərqli istehlak edə bilər.

Faiz və müqavilə şərtləri

Faiz bu gün istehlak etməyin gələcək xərcini dəyişir. Yüksək borc faizi cari istehlakı bahalaşdırır, yığım gəlirini yüksəldən faiz isə təxirə salmanı cəlbedici edə bilər. Lakin gəlir və əvəzetmə təsirləri fərqləndirilməlidir; bütün ailələrin istehlakı eyni istiqamətdə dəyişməyə bilər.

Komissiya, müddət, girov, ödəniş qrafiki və gecikmə şərti də faktiki xərcin hissəsidir. Məhsul satılmamış aylıq ödəniş tələb edilməsi fermer üçün pul axını problemi yarada bilər. Eyni nominal faizli iki müqavilə buna görə eyni iqtisadi imkan vermir. Borc və əmanət faizinin fərqli olması seçim sərhədində əlavə fərq yaradır.

İnvestisiya və texnologiya seçimi

Kredit ailəyə təhsil, sağlamlıq və biznes; müəssisəyə avadanlıq, keyfiyyət və istehsal genişlənməsi imkanı yarada bilər. Sadə sərmayə qiymətləndirməsində gələcək xalis axının diskontlaşdırılmış dəyəri ilkin xərclə müqayisə edilir. Müsbət gözlənilən nəticə vacibdir, amma risk və ödəniş qrafiki də nəzərə alınmalıdır.

Kredit məhdudiyyəti olduqda layihə gəlirli olsa belə reallaşmaya bilər. Firma kiçik və az səmərəli texnologiyada qala, fermer optimaldan az toxum və gübrə istifadə edə bilər. Bu, məhsuldarlığı və gələcək özünümaliyyələşdirməni zəiflədir. Beləliklə, maliyyə maneəsi real istehsal seçiminə keçir.

İstehsal və dövriyyə kapitalı nümunəsi

Şərti fermer 500 vahid əlavə girişlə növbəti mövsümdə 700 vahid əlavə gəlir gözləyir. Kreditin son ödənişi 550-dirsə, digər əlavə xərc və risk yoxkən ailəyə 150 vahid qalır. Kredit olmadıqda giriş alınmaya və həmin imkan itə bilər. Lakin məhsul uğursuzluğunda əlavə gəlir 250 olarsa, nəzərdə tutulan ödəniş təmin edilmir.

Nümunə göstərir ki, yalnız orta gəlirə baxmaq kifayət deyil. Ödənişin məhsul dövrünə uyğunluğu, ehtiyat və riskin kimin üzərində qalması önəmlidir. Borcalanın fəaliyyətini müşahidə etmək çətin olduqda müqavilə onun səy və məhsul seçimini də dəyişə bilər.

İstehsal-istehlak əlaqəsi

Kreditə çıxış zəifdirsə, ailənin istehlak ehtiyacı giriş alışını sıxışdıra bilər. Xəstəlik xərci üçün yığılan vəsait sərf ediləndə gübrə alınmır və gələcək məhsul azalır. Bu halda istehsalın yalnız mənfəət şərti ilə, ailə ehtiyacından ayrıca seçilməsi çətinləşir. AHM-də qərarların ayrılmaması maliyyə bazarı məhdudiyyəti ilə də yarana bilər.

Münasib kredit belə əlaqəni qismən yumşalda bilər, amma torpaq, su və bazar problemini təkbaşına aradan qaldırmır. Kredit götürməmək də həmişə məhdudiyyət demək deyil: ailənin vəsaiti yetərli, layihəsi zəif və ya riskə münasibəti fərqli ola bilər. Tələb yoxluğu ilə rədd edilmə ayrılmalıdır.

Risk və ümumi nəticə

Maliyyəyə çıxış ehtiyatın qorunmasını və məhsuldar sərmayəni dəstəkləyə bilər. Ancaq qeyri-şəffaf xərc, uyğun olmayan müddət və zəif satış borc yükünü artıra bilər. Girov itkisi gələcək istehsalı da məhdudlaşdıra bilər. Buna görə kredit həcminin artımı fərdi rifahın artması ilə eyniləşdirilməməlidir.

Cavabın əsas fikri

Kredit bazarı istehlakı zaman üzrə, istehsalı isə cari və gələcək imkanlar arasında bölməyə kömək edir. Faiz, müddət, girov, məlumat və risk şərtləri hansı layihənin və istehlak planının həqiqətən mümkün olacağını müəyyən edir.

Mövzu 07 / Sual 32 / Əsas mühazirə [M7]

32. Yoxsul ölkələrin kənd əhalisinin tez-tez təkcə mütləq yoxsulluqla deyil, həm də gəlirlərin olduqca dəyişkənliyi ilə üzləşdiyini açıqlayın.

Səviyyə və dəyişkənlik fərqi

Yoxsulluq gəlir və ya istehlakın müəyyən minimumu ödəməməsidir. Gəlir dəyişkənliyi isə həmin gəlirin zaman və mümkün vəziyyətlər üzrə tərəddüdüdür. Orta gəliri eyni olan iki ailədən biri sabit, digəri çox riskli gəlirə malik ola bilər. Ehtiyat və sığorta zəifdirsə, ikinci ailə orta göstərici qənaətbəxş olsa belə ciddi məhrumiyyətlə üzləşə bilər.

Risk gələcək nəticənin qeyri-müəyyənliyi, şok isə onun konkret reallaşmasıdır. Quraqlıq ehtimalı risk, baş vermiş quraqlıq isə şokdur. Gözlənilən mövsümilik də likvidlik problemi yarada bilər, amma onun qabaqcadan bilinən hissəsi ilə gözlənilməz itki fərqləndirilməlidir.

Aqrar gəlir niyə dəyişir?

Məhsulun miqdarı yağış, temperatur, zərərverici, xəstəlik, yanğın və su təminatından asılıdır. Fermer bu amillərin hamısını nəzarətdə saxlaya bilmir. Qiymət və satış imkanları da dəyişir: məhsul olsa belə alıcıya çıxış zəif və ya bazar qiyməti aşağı ola bilər. Giriş qiyməti və xəstəlik səbəbindən əmək imkanının dəyişməsi xalis gəlirə təsir edir.

Sadə gəlir əlaqəsi $y = pq - xərc$ şəklindədir. p qiymət, q məhsuldur. Qiymət və məhsul birlikdə dəyişdiyinə görə gəlir riski onların ayrıca risklərinin sadə cəmi deyil. Bəzi hallarda zəif məhsul qiyməti yüksəldə bilər, başqa hallarda isə qiymət xarici bazarda müəyyən olunduğundan belə əvəzləmə yaranmır.

Fərdi və ümumi şoklar

Fərdi şok yalnız bir və ya az sayda ailəyə təsir edir: şəxsi xəstəlik, heyvan itkisi və ya avadanlıq sıradan çıxması buna nümunədir. Ümumi şok quraqlıq, bölgə üzrə daşqın və geniş qiymət enməsi kimi bir çox ailəyə eyni vaxtda təsir edir. Bu fərq sığorta imkanını müəyyən edir.

Qonşunun məhsulu yaxşı qaldıqda ailələr bir-birinə yardım edə bilər. Bütün kəndin məhsulu azaldıqda isə yerli yardımın resurs bazası da zəifləyir. Buna görə qohum və icma şəbəkəsi hər riski tam sığortalaya bilmir. Daha geniş məkan və sektor üzrə əlaqələr lazım ola bilər.

Riskdən çəkinmənin iqtisadi mənası

Riskdən çəkinən ailə eyni orta gəlirlə sabit nəticəni dəyişkən nəticədən üstün tuta bilər. Səbəb azalan marjinal faydadır: pis ildə itirilən gəlirin rifah itkisi yaxşı ildə eyni qədər əlavə gəlirin faydasından böyük ola bilər. Buna görə yalnız orta gəlir ailənin rifahını ölçməyə yetmir.

Şərti gəlir bərabər ehtimalla 60 və 140 vahid olsun; orta 100-dür. $U(c) = \ln(c)$ və gəlirin hamısının istehlak edildiyi halda eyni gözlənilən faydanı verən sabit məbləğ $\sqrt{(60 \times 140)} \approx 91{,}65$-dir. Risk mükafatı $100 - 91{,}65 = 8{,}35$ vahiddir. Bu, konkret ailə üçün ölçülmüş rəqəm deyil, riskin rifah xərcinin nümunəsidir.

İnkişaf nəticələri

Ailə pis nəticədən qorxaraq yüksək gəlirli, lakin riskli toxum və ya texnologiyadan imtina edə bilər. Bir neçə sahə və fəaliyyətə bölünmək riski azalda, amma nəqliyyat, vaxt və aşağı orta gəlir xərci yarada bilər. Bu seçimləri avtomatik səmərəsizlik və ya məlumatsızlıq kimi qiymətləndirmək düzgün deyil.

Reallaşmış şok qidalanma, təhsil və müalicə xərcini azalda, ailəni borca və ya aktiv satışına yönəldə bilər. Aktiv satışı cari istehlakı qorusa da, gələcək məhsuldarlığı zəiflədə bilər. Ardıcıl şoklar yoxsulluğun davam etməsini gücləndirə bilər; nəticə ilkin sərvət və dəstək imkanından asılıdır.

Cavabın əsas fikri

Kənd rifahı tək orta gəlirdən deyil, gəlirin nə qədər dəyişməsindən və ailənin bu dəyişməni qarşılamaq imkanından asılıdır. Aqrar risk, zəif maliyyə və sığorta bazarları istehlakı və gələcək investisiyanı birlikdə məhdudlaşdıra bilər.

Mövzu 07 / Sual 33 / Əsas mühazirə [M7]

33. Bəzi icmalarda risklərin effektiv paylanma imkanının olduğu ehtimalı haqqında məlumat verin.

İcma sığortasının məntiqi

İcmada ailələrin gəlirləri eyni vaxtda eyni istiqamətdə dəyişmirsə, onlar resursları bölərək istehlakı daha sabit edə bilər. Yaxşı nəticə alan ailə pis vəziyyətdəkinə dəstək verir; gələcəkdə rollar dəyişə bilər. Bu, ayrı-ayrı şəxslərin riskini bütöv qrup daxilində birləşdirməkdir. Mexanizm yazılı sığorta müqaviləsi olmadan da işləyə bilər.

Mühazirədə yaxınlıq, məlumat və təkrarlanan münasibətlər üstünlük kimi göstərilir. Yerli insanlar məhsul itkisini və ehtiyacı kənar sığortaçıdan daha asan müşahidə edə bilər. Qohumluq, nüfuz və gələcək yardım gözləntisi öhdəliyi dəstəkləyə bilər. Amma məlumat və icra heç vaxt avtomatik tam deyil.

Pareto effektiv bölgü

İcmanın i ailəsinin istehlakı c_i, faydalılığı $u_i(c_i)$, sabit sosial çəkisi λ_i olsun. Müəyyən vəziyyətdə sadə problem $\Sigma \lambda_i u_i(c_i)$-ni, $\Sigma c_i \le Y$ ümumi resurs məhdudiyyətində maksimallaşdırmaqdır. Y icmanın həmin vəziyyətdəki ümumi resursudur. λ çəkiləri mümkün bölgüləri təsvir edir, özlüyündə ədalət meyarı deyil.

Daxili həldə $\lambda_i u_i'(c_i) = \mu$ alınır. Resursun son vahidi çəkili marjinal faydaları uyğunlaşdırır. Eyni üstün tutma və bərabər çəkidə bu, bərabər istehlak verə bilər. Çəkilər və ehtiyaclar fərqlidirsə, effektiv bölgü mütləq bərabər deyil.

Tam bölgü halında ailənin öz gəlir şoku, icmanın ümumi resursu sabit qalanda, onun istehlakına ayrıca güclü təsir etməməlidir. Lakin ümumi şok zamanı bütün qrupun istehlakı azala bilər. Yerli sığorta fərdi riski birləşdirir, bütün icmanın riskini yox etmir.

İki ailə ilə nümunə

Birinci vəziyyətdə A ailəsi 160, B ailəsi 40, ikinci vəziyyətdə isə A 40, B 160 vahid gəlir alsın. Hər iki vəziyyətdə cəm 200-dür. Bərabər ehtiyac və razılaşmada yaxşı nəticə alan 60 vahid ötürərsə, hər ailə hər vəziyyətdə 100 istehlak edə bilər. Bu, sabit ümumi resursla fərdi riskin hamarlanmasıdır.

Əgər ümumi quraqlıqda hər ikisinin gəliri 60-a düşərsə, cəm 120 olur. Yalnız daxili paylaşma ilə hər ailəyə 100 təmin etmək mümkün deyil. Xarici ehtiyat, başqa bölgədən transfer və ya əvvəlki yığım olmadan bərabər bölgü hər birinə 60 verər.

Vəziyyət	A-nın gəliri	B-nin gəliri	Bərabər paylaşmada hər birinin istehlakı
A yaxşı, B zəif	160	40	100
A zəif, B yaxşı	40	160	100
Hər ikisi zəif	60	60	60

Niyə tam effektivlik çətindir?

Yaxşı gəliri olan ailə həmin anda dəstək verməkdən imtina edə bilər. Davamlı sistem üçün əməkdaşlığın gələcək faydası ayrılmanın cari qazancını üstələməlidir. Sanksiya və nüfuz bu şərti dəstəkləsə də, sərvət və qrup əlaqələri dəyişəndə razılaşma zəifləyə bilər.

Gəlirin gizlədilməsi, səyin azaldılması və həqiqi ehtiyacın ölçülməməsi də maneədir. Bundan başqa bəzi ailələr sosial şəbəkədən kənarda qala bilər. Effektivlik fərziyyəsi həmin qrupun bütün üzvlərinin eyni danışıqlar gücünə və ya bərabər hüquqa malik olduğunu göstərmir.

Empirik yoxlama

Townsendin 1994-cü il kənd Hindistanı araşdırması istehlakın riskdən qorunmasını tam sığorta modeli ilə müqayisə edən əsas işlərdəndir. Belə yoxlamada ümumi kənd istehlakı və uyğun xüsusiyyətlər nəzərə alındıqdan sonra ailənin öz gəlirinin istehlaka təsiri araşdırılır. [E12]

Sadə müşahidə kifayət etmir: ölçmə xətası, ehtiyac və üstün tutma dəyişməsi nəticəni qarışdıra bilər. Ona görə icma yardımı mövcuddur deyə tam sığorta olduğu, ya da müəyyən istehlak dəyişməsi var deyə bütün yardımların səmərəsiz olduğu deyilə bilməz.

Cavabın əsas fikri

İcmalar fərdi şokları məlumat və qarşılıqlı yardım vasitəsilə qismən bölə bilər. Tam effektivlik üçün resurs, müşahidə və davamlı öhdəlik şərtləri lazımdır; ümumi şok və kənarlaşdırılma imkanları ciddi məhdudlaşdırır.

Mövzu 07 / Sual 34 / Əsas mühazirə [M7]

34. Yoxsul ölkələrdə risklərin bazarların dəstəyi ilə paylanması məsələləri haqqında məlumat verin.

Risk bölgüsü ilə borcu fərqləndirmək

Riskin paylanması müəyyən itkinin müxtəlif şəxslər, dövrlər və vəziyyətlər arasında bölüşdürülməsidir. Sığortada ödəniş hadisəyə bağlı ola bilər; adi kreditdə isə əsasən gələcəkdə qaytarılacaq borc yaranır. Buna görə hər kredit sığorta deyil. Kreditin risk bölgüsü rolu ödənişin gəlir vəziyyətinə nə qədər uyğunlaşmasından asılıdır.

Tam bazar nəzəriyyəsində hər mühüm vəziyyətə uyğun müqavilələr mövcud ola bilər. Real aqrar iqtisadiyyatda hava, fərdi səy və zərəri bütün detalları ilə müşahidə edib müqaviləyə yazmaq çətindir. Bazarların natamamlığı məhz bu sığortalana bilməyən və ya baha sığortalanan vəziyyətləri yaradır.

Formal sığorta

Məhsul, heyvan və digər uyğun sığorta ödənişli haqq qarşılığında müəyyən zərəri qarşılaya bilər. Sığortaçı çoxsaylı, müxtəlif riskləri birləşdirdikdə fərdi itkini daha geniş portfelə yayır. Lakin eyni bölgədə ümumi quraqlıq çoxsaylı tələb yaradır; portfelin məkan və fəaliyyət üzrə şaxələnməsi, uyğun ehtiyat və təkrar sığorta əhəmiyyət qazanır.

Əlverişsiz seçim yüksək riskli şəxslərin sığortaya daha çox marağı ilə, mənəvi risk isə sığortadan sonra müşahidə olunmayan davranışla bağlıdır. Zərəri ölçmək və ödənişi icra etmək də xərc yaradır. Bu səbəbdən xüsusi sığorta qiyməti kasıb ailə üçün əlçatmaz və ya müqavilə çox məhdud ola bilər.

İndeksə əsaslanan mexanizm

Yağış və ya başqa müşahidə olunan indeksə bağlı müqavilə hər sahədə fərdi zərəri ölçmək xərcini azalda bilər. Məsələn, əvvəl müəyyən edilən indeks həddi keçildikdə ödəniş yaranır. Lakin ailənin faktiki itkisi ilə indeks hər zaman üst-üstə düşmür: ailə zərər görüb ödəniş almaya və ya əksinə ola bilər. Bu uyğunsuzluq baza riski adlanır.

Beləliklə, indeks sığortası bütün məlumat problemini aradan qaldırmır. Etibarlı ölçmə, müqavilənin başa düşülməsi və ailənin ehtiyacına uyğunluq tələb olunur. Məhsulun mövcudluğu onun avtomatik faydalı istifadəsi demək deyil.

Qeyri-formal transfer və şərti kredit

Mühazirədə qarşılıqlı yardım, hədiyyə və təkrarlanan borc münasibətləri risk bölgüsü kimi izah edilir. Əsas məsələ hər şəxsin eyni məbləği eyni vaxtda geri alması deyil, yaxşı vəziyyətdə olanın zəif vəziyyətdə olanı dəstəkləməsidir. Gələcək yardım hüququ bugünkü töhfəni əsaslandıra bilər.

Balıqçı icması nümunəsində yaxşı ov edən pis nəticə alana vəsait verir. Sonra kreditorun vəziyyəti pisləşərsə, yardımın istiqaməti dəyişə, borcun vaxtı və əlavə dəstək yeni vəziyyətə uyğunlaşa bilər. Bu cür vəziyyətə bağlı ödəniş adi sabit borcdan daha çox qarşılıqlı sığorta xüsusiyyəti daşıyır. Nümunə bütün balıqçı icmalarına aid ümumi qayda deyil.

Bazarlararası əlaqə və seçim

Paylı becərmə məhsul riskini sahib və icarəçi arasında bölə bilər; eyni zamanda səy təşviqini dəyişir. Miqrasiya və qeyri-aqrar iş fərqli gəlir mənbələri yarada bilər. Yığım yaxşı dövrün resursunu gələcəyə keçirir, kredit isə müvəqqəti çatışmazlığı qarşılaya bilər. Bu vasitələr bir-birini tamamlayır, amma eyni riski eyni üsulla bölmür.

Mexanizm	Əsas imkan	Əsas məhdudiyyət
Formal sığorta	İtkini geniş portfelə yaymaq	Məlumat, xərc və ümumi şok
İndeks müqaviləsi	Fərdi zərər ölçmə xərcini azaltmaq	İndekslə faktiki zərərin uyğunlaşmaması
Qarşılıqlı yardım	Yerli məlumat və təkrarlanan əlaqə	Məhdud resurs və öhdəlik
Paylı becərmə	Məhsul gəlirini bölmək	Səy və giriş təşviqi
Yığım və kredit	İstehlakı dövrlər arasında dəyişmək	Ehtiyatın tükənməsi və borc həddi

İnstitusional nəticə

Etibarlı məlumat, müqavilə icrası, sadə məhsul və müştəri müdafiəsi formal bazarı yaxşılaşdıra bilər. İctimai dəstək ümumi şoku və həssas qrupları hədəfləyə bilər. Lakin mövcud icma sistemini zəiflədən yeni mexanizmin onu nə dərəcədə əvəz etdiyi də qiymətləndirilməlidir.

Cavabın əsas fikri

Risklər sığorta, şərti transfer, paylı müqavilə, maliyyə və gəlir şaxələnməsi ilə bölünə bilər. Natamam məlumat, ümumi şok, xərc və zəif icra tam bölgüyə mane olur; müxtəlif mexanizmlərin tamamlayıcılığı əsasdır.

Mövzu 07 / Sual 35 / Əsas mühazirə [M7]

35. Yoxsul ölkələrdə gəlir şoku zamanı istehlakın müddətlərarası təshihi aydınlaşdırılarkən hansı məqam qeyd olunmalıdır?

Əsas məqam: borclanma məhdudiyyəti

Mühazirənin vurğuladığı əsas məqam budur ki, yoxsul kənd ailələri təkmil kredit bazarına sərbəst çıxışa malik deyil. Onlar gələcək qazanc hesabına bu gün istənilən məbləği borc ala bilmirlər. Buna görə istehlakın zaman üzrə hamarlanması ilkin aktiv, yığım, kredit həddi və yardım imkanından asılıdır. Daimi gəlir hipotezinin sərhədsiz maliyyə versiyası reallığı tam təsvir etmir.

İstehlakın hamarlanması onun hər dövrdə mütləq tam eyni qalması deyil. Məqsəd gəlirin müvəqqəti dəyişməsinin bütün yükünü bir dövrün istehlakına daşımamaqdır. Müvəqqəti və daimi gəlir itkisi də fərqlidir: daimi itki ömürboyu resursu daha çox azaltdığı üçün daha davamlı uyğunlaşma tələb edir.

Aktiv və istehlakın dinamikası

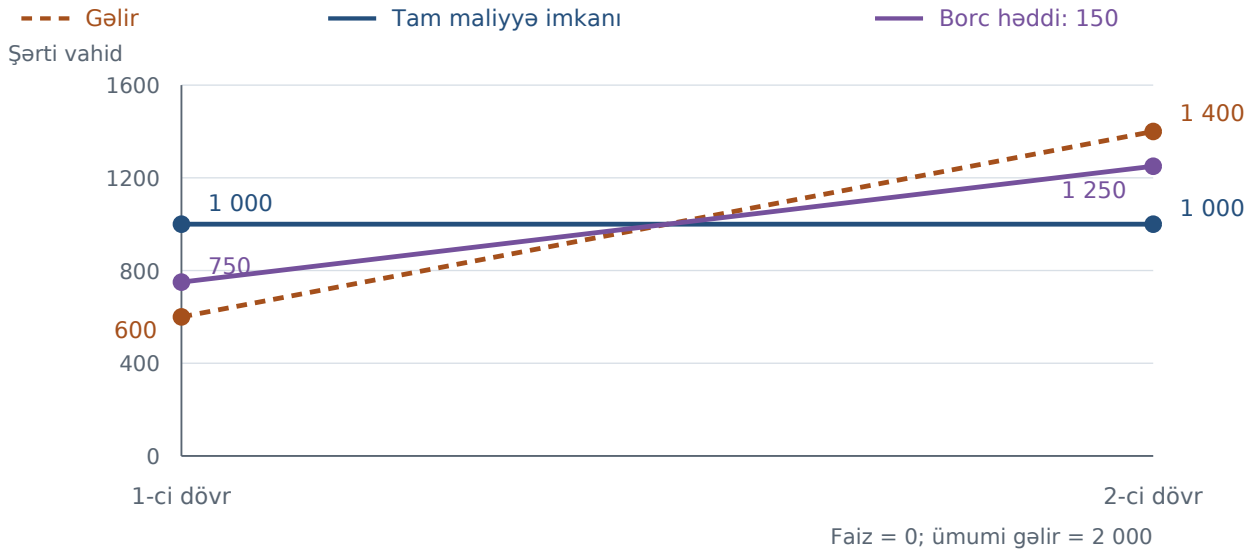
Mühazirədəki baza əlaqə $A_{t+1} = (1 + r_t)(A_t + y_t - c_t)$-dir. A dövrün əvvəlinin aktivi, y gəlir, c istehlakdır; cari dövrün sonundakı qalıq növbəti dövrə faizlə keçir. Aktiv hər dövrdə sıfır götürülmür. Borc varsa, mənfi aktivə qoyulan hədd ayrıca şərt olur.

Daxili, məhdudiyyətsiz seçimdə marjinal faydalar $u'(c_t) = \beta(1 + r_t)E_t[u'(c_{t+1})]$ şərti ilə əlaqələnir. β gələcəyə çəkini bildirir. Borc həddi bağlayıcı olduqda cari istehlakın marjinal faydası bu sağ tərəfdən böyük qala bilər: ailə əlavə borc istəsə də ala bilmir. Təkcə faiz dəyişməsi həmin maneəni həll etməyə bilər.

İki dövrlü nümunə

Gəlirlər $y_0 = 600$, $y_1 = 1\,400$, faiz sıfır olsun. Uyğun üstün tutma və tam maliyyə imkanı ilə 400 borc alıb hər dövrdə 1 000 istehlak etmək mümkündür. Borc həddi yalnız 150 olduqda ilk dövr istehlakı ən çox 750-yə çatır; sonrakı gəlirdən borc qaytarıldıqda 1 250 qalır. Eyni ümumi gəlirə baxmayaraq istehlak şoka daha həssasdır.

Borc həddinin istehlakı hamarlama imkanına təsiri

Şəkil 4. Bərabər istehlak məqsədi üçün iki dövrün müqayisəsi. Gəlirlər 600 və 1 400, faiz sıfırdır; tam imkan üçün 400 borc tələb olunur, 150 həddində ilk istehlak 750 ilə məhdudlaşır. Nümunədə gəlirlər əvvəlcədən məlumdur.

Bufer ehtiyatı və aktiv itkisi

Ailə əvvəl yığımından və likvid ehtiyatından istifadə edə bilər. Ehtiyat bitəndə istehlak daha kəskin azalır. İstehsal heyvanı, alət və ya torpaq satılarsa, cari qida qorunsa da gələcək məhsul və gəlir zəifləyə bilər. Ardıcıl şoklar bu səbəbdən müvəqqəti çətinliyi uzunmüddətli yoxsulluğa çevirə bilər.

Aktivin təcili satışı çox ailə eyni anda satanda aşağı qiymətlə baş verə bilər. Sonradan onu geri almaq daha çətin olur. Ona görə şokun təsiri tək cari istehlak itkisi ilə deyil, gələcək istehsal imkanının dəyişməsi ilə də ölçülür. Uşağın təhsilinin dayanması da oxşar uzunmüddətli təsir yarada bilər.

Cari dəyərlə dövrün istehlakını qarışdırmamaq

Mühazirədəki 1 000 + 1 000/1,1 hesabı təxminən 1 909,09 vahid cari resurs dəyəridir; özü bir dövrün və ya hər dövrün istehlakı deyil. İki dövrlü büdcə $c_0 + c_1/1{,}1 = 1\,909{,}09$ olmalıdır. Əlavə olaraq $c_0 = c_1$ fərz edilərsə, hər dövrün istehlakı 1 000 alınır. Bərabər istehlak ayrıca üstün tutma və faiz şərti tələb edir.

Empirik şərh və nəticə

Paxsonun 1992-ci il Tailand araşdırması hava dəyişmələri ilə bağlı müvəqqəti gəlirə yığım reaksiyasını araşdırır. Müvəqqəti əlavə gəlirin böyük hissəsinin yığılması barədə nəticəni ailənin bütün illik gəlirinin eyni böyük payını həmişə yığması kimi oxumaq olmaz. Müvəqqəti və daimi gəlir komponenti fərqləndirilməlidir. [E13]

Cavabın əsas fikri

Əsas məqam kasıb ailənin borc və ehtiyat məhdudiyyətidir. Bu məhdudiyyət şok zamanı istehlakı gəlirdən ayırmağa mane olur; istehsal aktivlərinin satılması isə cari şoku gələcək gəlir itkisinə çevirə bilər.

Mənbələr və hazırlama qeydləri

Mühazirə materialları

Suallar istifadəçinin təqdim etdiyi sual vərəqindəki ardıcıllıqla işlənib. Aşağıdakı M kodları mühazirə mövzularını bildirir. Fayllarda müəllif və nəşr məlumatları tam göstərilmədiyindən belə məlumatlar əlavə edilməyib.

M1 İnkişaf mikroiqtisadiyyatına giriş

Suallar 1-6. Fayl: UNEC__1793116217.docx.doc

M2 Ev təsərrüfatlarının iqtisadiyyatı

Suallar 7-11 və 13. Fayl: UNEC__1793116221.docx.doc

M3 Əhali və demoqrafik seçim

Suallar 14-19. Fayl: UNEC__1793116225.docx.doc

M4 Miqrasiya və şəhərlərdə təmərküzləşmə

Suallar 20-25. Fayl: UNEC__1793116233.docx.doc

M5 Kənd təsərrüfatı torpağı bazarı

Suallar 26-28. Fayl: UNEC__1793116239.docx.doc

M6 Kredit bazarı

Suallar 29-31. Fayl: UNEC__1793116244.docx.doc

M7 Aqrar iqtisadiyyatda risklər və sığorta

Suallar 32-35. Fayl: UNEC__1793116248.docx.doc

İnternetdə yoxlanmış ilkin və rəsmi mənbələr

E kodları əlavə tərif, aidiyyət və metodoloji dəqiqləşdirmələr üçündür. Keçidlərin bir hissəsi məqaləyə, bir hissəsi açıq işçi versiyasına, müəllif səhifəsinə və ya biblioqrafik qeydə aparır. Uzun birbaşa sitatlardan istifadə edilməyib. İnternet mənbələrinə baxış tarixi 27 oktyabr 2026-dır.

E1 Pranab Bardhan və Christopher Udry

Development Microeconomics. 1999; Oxford University Press.

İstifadə olunan məqam: Fənnin mikroiqtisadi mövzuları, natamam bazarlar, məlumat və institutlar üzrə ümumi çərçivə.

E2 Herbert A. Simon

A Behavioral Model of Rational Choice. 1955; The Quarterly Journal of Economics, 69(1), 99-118.

İstifadə olunan məqam: Məhdud rasionallıq yanaşmasının Herbert Saymona aidliyi və qərar imkanlarının məhdudluğu.

E3 Kenneth J. Arrow

Methodological Individualism and Social Knowledge. 1994; American Economic Review, 84(2), 1-9.

İstifadə olunan məqam: Mühazirədə istinad edilən əsərin biblioqrafik dəqiqləşdirilməsi; keçid Çikaqo Universitetinin rəsmi biblioqrafiyasınadır.

E4 Dwayne Benjamin

Household Composition, Labor Markets, and Labor Demand: Testing for Separation in Agricultural Household Models. 1992; Econometrica, 60(2), 287-322; keçiddə 1988-ci il işçi versiyası.

İstifadə olunan məqam: Ailə tərkibi ilə əmək tələbinin müstəqilliyi üzrə test və Yava nümunəsində hipotezin rədd edilməməsi.

E5 Kaushik Basu və Pham Hoang Van

The Economics of Child Labor. 1998; American Economic Review, 88(3), 412-427.

İstifadə olunan məqam: Rifah və əvəzetmə aksiomları, uşaq əməyi ilə böyük əməkhaqqının qarşılıqlı əlaqəsi.

Məqalənin universitetdə yerləşdirilmiş surəti

E6 BMT, İqtisadi və Sosial Məsələlər Departamenti, Əhali Bölməsi

World Population Prospects 2024: Summary of Results. 2024.

İstifadə olunan məqam: Tarixi əhali dəyişməsi, demoqrafik keçid və 2024-cü il səviyyəsinə aid göstəricilərin tarixlə təqdim edilməsi.

E7 Gary S. Becker və H. Gregg Lewis

On the Interaction between the Quantity and Quality of Children. 1973; Journal of Political Economy, 81(2, Part 2), S279-S288.

İstifadə olunan məqam: Uşaq sayı ilə hər uşağa ayrılan insan kapitalı sərmayəsinin qarşılıqlı xərc təsiri.

E8 Paul Krugman

Increasing Returns and Economic Geography. 1990, NBER Working Paper 3275; jurnal versiyası 1991.

İstifadə olunan məqam: Artan miqyas gəlirləri, nəqliyyat xərci və bazar ölçüsünün məkan cəmləşməsinə təsiri.

E9 John R. Harris və Michael P. Todaro

Migration, Unemployment and Development: A Two-Sector Analysis. 1970; American Economic Review, 60(1), 126-142.

İstifadə olunan məqam: Şəhərdə gözlənilən gəlirlə kənddən miqrasiya arasındakı əlaqə və modelin əsas fərziyyələri.

E10 BMT-nin Ərzaq və Kənd Təsərrüfatı Təşkilatı (FAO)

Voluntary Guidelines on the Responsible Governance of Tenure of Land, Fisheries and Forests in the Context of National Food Security. 2012.

İstifadə olunan məqam: Legitim və ənənəvi istifadə hüquqlarının tanınması, həssas istifadəçilərin və ədalətli idarəçiliyin əhəmiyyəti.

E11 Joseph E. Stiglitz və Andrew Weiss

Credit Rationing in Markets with Imperfect Information. 1981; American Economic Review, 71(3), 393-410.

İstifadə olunan məqam: Natamam informasiya şəraitində rəqabətli tarazlıqda belə kredit miqdarı məhdudiyyətinin yarana bilməsi.

E12 Robert M. Townsend

Risk and Insurance in Village India. 1994; Econometrica, 62(3), 539-591.

İstifadə olunan məqam: İstehlakın fərdi şokdan qorunmasının tam risk bölgüsü modeli ilə empirik müqayisəsi.

E13 Christina H. Paxson

Using Weather Variability to Estimate the Response of Savings to Transitory Income in Thailand. 1992; American Economic Review, 82(1), 15-33.

İstifadə olunan məqam: Yağışla bağlı müvəqqəti gəlirlə yığım münasibəti; müvəqqəti əlavə gəlirin payını bütün gəlirin yığım payından ayırmaq.

Məqalənin açıq xülasəsi və nəşr məlumatları

E14 Inderjit Singh, Lyn Squire və John Strauss (redaktorlar)

Agricultural Household Models: Extensions, Applications, and Policy. 1986; Dünya Bankı üçün Johns Hopkins University Press nəşri.

İstifadə olunan məqam: Aqrar ev təsərrüfatında firma və istehlakçı davranışının vahid nəzəri çərçivədə birləşdirilməsi.

Hazırlama prinsipi

Vəsait göndərilmiş yeddi mühazirə və şəkildəki 34 sual əsasında hazırlanıb. Hər cavab tərif, mexanizm, fərziyyə, nümunə və əsas fikirlə işlənib. Düsturlarda dəyişənlər açıqlanıb, gəlir və mənfəət, gözlənilən və faktiki nəticə, cari dəyər və dövr istehlakı fərqləndirilib. 20-ci sualın mövzu nömrəsi vərəqdə 03-dür, məzmunu isə miqrasiya mühazirəsinin başlanğıcında verildiyi üçün əsas mənbə M4 göstərilib.

Rəqəmli nümunə və qrafiklər tədris məqsədilə qurulub; ayrıca mənbə və il göstərilmədikdə ölkə statistikası deyil. Mühazirədəki tarixi regional göstəricilər cari statistika kimi təkrarlanmayıb. Məhdud rasionallığın müəllifi, Basu-Van modelinin predmeti və cari dəyərlə istehlak arasındakı fərq ayrıca dəqiqləşdirilib.